

**Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
Київський національний Університет ім. Т.Г. Шевченка
Київський Університет права НАН України
Харківський національний університет будівництва і архітектури
Академія військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ
Харківський науково-дослідний інститут козацтва**

ФІЛОСОФІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**Філософські читання,
присвячені Всесвітньому Дню філософії та 75-річчю визволення м. Харкова**

16 –17 листопада 2018 р.

Харків

УДК 101/1
ББК 87
Ф 56

Рекомендовано до друку

Вченою радою факультету соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету «ХПІ» (протокол № 2 від 16 жовтня 2018 р.)
Президією Академії військово-історичних наук і козацтва ГШ СКВ
(протокол № 5 від 25 жовтня 2018 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Тарароєв Я. В., д-р філос. наук, професор.

Заступник головного редактора: Кіпенський А. В., д-р техн. наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Перевалова Л. В., канд. філос. наук, професор;

Петутіна О. О., канд. філос. наук, професор;

Проценко О. П., д-р філос. наук, професор;

Чаплигін О. К., д-р філос. наук, професор;

Журавльов Ю. В., канд. техн. наук, доцент.

Технічний редактор: Дишкант Т. М., канд. філос. наук, доцент.

Філософія в сучасному світі: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 16–17 листопада 2018 р. // Ред. кол. Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова [та ін.]. – Харків: «Точка» – 2018. – 204 с. – укр., англ. та рос. мовами.

Ф 56

Збірник містить матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, в яких подано стислий виклад доповідей та повідомлень його учасників. У доповідях висвітлені актуальні філософські проблеми сучасного суспільства, розвитку філософії науки і техніки, правові та соціокультурні питання української держави.

Рекомендовано для провідних науковців, викладачів, аспірантів, а також всіх, хто цікавиться філософськими проблемами сучасності.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Оргкомітет семінару може не розділяти висловлену автором позицію.

© Національний технічний університет «ХПІ», 2018

© Видавництво «Точка», 2018

ХАРКІВ В ПОЛУМ'Ї ВОЄННИХ РОКІВ: 1941–1943

Кіпенський А.В.

Академія військово-історичних наук і козацтва, Харків

Вступ. 23 серпня 2018 року в Харкові святкували 75-річчя визволення міста від фашистських загарбників. Для абсолютної більшості харків'ян тема Великої Вітчизняної війни – священна. Разом з Днем Перемоги, день визволення Харкова від фашистських загарбників залишається найулюбленішим святом жителів міста. Саме тому імена героїв-визволителів увічнені в назвах проспектів і вулиць міста: маршала Івана Конєва, генералів Петра Рибалко і Людвіга Свободи, полковника Івана Танкопія, майорів Енвера Ахсарова, Петра Кандаурова, офіцерів і рядових Олексія Дерев'янку, Анатолія Добродецького, Петра Широїна, першого іноземця – Героя Радянського Союзу – надпоручика Отакара Яроша. Імена героїв Великої Вітчизняної війни носять в Харкові більше 60 вулиць [1]. Притаманне харків'янам і дбайливе ставлення до пам'ятників воїнам-визволителям, меморіальних дошок та інших історичних пам'яток.

До початку війни населення Харкова складало близько 900 тисяч осіб, в місті працювало 1200 промислових підприємств, 36 вищих навчальних закладів (у тому числі – університет), 46 науково-дослідних інститутів. По своєму економічному розвитку місто було третім після Москви і Ленінграда індустріальним центром СРСР.

В результаті війни Харків виявився одним з самих зруйнованих міст в Європі. Були знищені десятки пам'ятників архітектури, вивезені в Німеччину численні художні цінності. При відступі в 1943 р. німці підірвали багато будівель і споруд, але не змогли підірвати залізобетонний Держпром – так міцно він був побудований. У Будинку проектів (зараз – будівля Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна) були знищені усі перекриття і повністю зруйновано крило, що звернене до зоопарку. Не підлягали відновленню перший у світі Палац піонерів, Центральний будинок РКЧА, Пасаж і уся забудова спуску Халтуріна, готель «Червона», будівля КП(б)У, музей імені Г.С. Сковороди і Південний вокзал. Були знищені більше ніж півтора мільйона квадратних метрів житла, понад 500 промислових підприємств, практично усі культурно-просвітницькі і медичні установи. У місті залишилося всього біля 190 тисяч жителів. Очевидці свідчать, що після звільнення від Харкова був важким видовищем. Західні експерти вважали, що на відновлення міста знадобиться не менше 50 років [2]. Тим не менш Харків вистояв у часи війни та відродився після її закінчення.

Як і коли почалася війна. Ще зовсім нещодавно, кажучи про війну, ми згадували страшні роки: 1941–1945. Зараз термін «Велика Вітчизняна війна» став небажаним, а замість нього згадують Другу світову вій-

ну та відповідні роки її тривалості: 1939–1945. Тим самим новоспечені історики та політики підкреслюють, що війна для українців почалася з приєднання західно-українських земель до Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка входила до складу Радянського Союзу. Тобто період з 17 вересня 1939 р. до 22 червня 1941 р. вони розглядають як радянську окупацію [3].

Однак звернемося до історичних фактів, відомих навіть з Вікіпедії. Світова економічна криза 1929 р. стала початком кінця республіки Веймара (прийняте в історіографії найменування Німеччини в 1919–1933 рр.). Вже влітку 1932 р. кількість безробітних досягла шести мільйонів. Політична ситуація в країні сильно радикалізувалась. Виросла популярність Націонал-соціалістичної німецької робочої партії (НСДАП), лідером якої був Адольф Гітлер.

У 1932 р. президент Німеччини Пауль фон Гинденбург неодноразово пропонував А. Гітлеру увійти до уряду, у тому числі пропонував йому зайняти пост віце-канцлера. Але А. Гітлер погоджувався тільки на пост рейхсканцлера, також він вимагав пост рейхсміністра внутрішніх справ одному з членів своєї партії, а собі як главі уряду надзвичайних повноважень. У кінці січня 1933 року Гинденбург погодився на ці умови А. Гітлера. 1 лютого 1933 р. рейхстаг було розігнано, потім заборонені опозиційні газети і комуністична партія, публічні виступи. Використавши як привід підпал Рейхстагу 27 лютого, А. Гітлер приступив до масових арештів. Зважаючи на нестачу місць у в'язницях, створювалися концетраційні табори. Були призначені перевибори. В ході цих виборів НСДАП отримала перемогу, оскільки голоси, віддані за комуністів, були анульовані. Новий рейхстаг на своєму першому засіданні 23 березня заднім числом схвалив надзвичайні повноваження А. Гітлера.

Нацистська Німеччина перед початком Другої світової війни

Німецька інтелігенція втекала за кордон. Усі партії, крім нацистської, були заборонені. Проте, активісти правих партій не лише не були заарештовані, але багато хто з них увійшов до складу НСДАП. У кінці червня 1934 р. А. Гітлер ліквідував вище керівництво Штурмових загонів СА (СА – воєнізована терористична організація фашистської партії Німеччини) на чолі з начальником штабу Е. Ремом, що вимагав «другої революції», соціалістичної по духу, і створення «народної армії». А. Гітлер звинуватив керівництво СА в зраді батьківщині і оголосив їх ворогами держави. У цих подіях, що дістали назву «Ніч довгих ножів», було ліквідовано чимале число неугодних нацистам людей, що не мали відношення до СА і його керівництва. Завдяки закінченню Великої депресії, знищенню всякої опозиції і критики, ліквідації безробіття, пропаганді, що грала на національних почуттях, А. Гітлер збільшив свою популярність.

У 1936 р. було підписано Антиконтинентальний пакт між Німеччиною і Японією. У 1937 р. до нього приєдналася Італія, в 1939 р. – Угорщина і Іспанія. Територіальні «придбання» Німеччини і її союзників у Європі розпочалися з анексії Австрії, яка відбулася 12–13 березня 1938 р. Наступною була – Судетська область (частина Чехословаччини), анексію якої було здійснено з 1 по 10 жовтня 1938 р. відповідно до Мюнхенської угоди між Великобританією, Францією, Німеччиною і Італією.

Словаччина, у свою чергу, передала до складу Угорщини південні і східні регіони країни, що на 87 % були населені етнічними угорцями. 21 вересня 1938 р., в самий розпал Судетської кризи, Польща пред'явила Чехословаччині ультиматум про «повернення» Тешинської області, де мешкало 80 тис. поляків і 120 тис. чехів. 30 вересня 1938 р., в день підписання Мюнхенської угоди, Польща направила до Праги черговий ультиматум і, одночасно з німецькими військами ввела свою армію в Тешинську область, яка була предметом територіальних суперечок між нею і Чехословаччиною в 1918–1920 роках.

Територія Чехословаччини скоротилася на 38 %, країна перетворилася на легко уразливу державу, що згодом стала протекторатом Німеччини. Германські війська опинилися в 30 км від Праги. Крім того, 3 грудня 1938 р. був укладений секретний договір з Чехословаччиною, згідно з яким вона не могла тримати укріплення на кордоні з Німеччиною. Доля території країни, що залишилася, таким чином, була вирішена наперед.

14 березня 1939 р. А. Гітлер викликав чехословацького президента Еміля Гаху у Берлін і запропонував йому прийняти германський протекторат. Е. Гаха погодився на це, і германська армія увійшла до країни, практично без будь-якого опору. Єдину спробу організованої озброєної відсічі зробила рота капітана Карела Павлика в місті Мистек. В цей же час Словаччина, на чолі з авторитарним союзником Гітлера Йозефом Тисо, стала незалежною державою, а Підкарпатська Русь була окупована Угорщиною.

15 березня 1939 р. особистим указом А. Гітлера Богемія і Моравія бу-

ли оголошені протекторатом Німеччини. Главою виконавчої влади протекторату призначався рейхспротектор. Першим рейхспротектором 21 березня 1939 р. був призначений Костянтин фон Нейрат. Існував також формальний пост президента протекторату, який усе його існування займав Еміль Гаха. Особовий склад відділів, аналогічних міністерствам, був укомплектований посадовцями з Німеччини. Євреї були вигнані з державної служби. Політичні партії були заборонені, багато лідерів Комуністичної партії Чехословаччини перебралися до Радянського Союзу.

У 1939 р. нацистська Німеччина і її союзники стали відкрито готуватися до війни з іншими державами. Англія, Франція і СРСР вступили у переговори з метою створення антинацистського військового союзу, проте через розбіжності ці переговори зайшли у безвихідь. У результаті цього СРСР був вимушений підписати з Німеччиною пакт про ненапад. По таємному протоколу цього пакту до СРСР відходила частина земель Східної Європи (Західна Білорусія, Західна Україна, Північна Буковина і Бессарабія), що раніше входили до складу Російської імперії.

1 вересня 1939 р. війська Німеччини і Словаччини напали на Польщу. Цей день прийнято вважати початком Другої світової війни, хоча насправді вона йшла в Європі вже у 1938 р., коли Німеччина анексувала Австрію, а згодом війська Німеччини й Польщі вторглися на територію Чехословаччини.

Попри те, що напад очікувався, польська армія виявилася нездатною протистояти агресії Німеччини. Англія і Франція, які мали з Польщею союзницькі договори і також готувалися до бойових дій, замість надання обіцяної військової допомоги Польщі продовжили пошуки шляхів заспокоєння Німеччини. Лише 3 вересня в 11:00 Англія, а в 17:00 Франція оголосили Німеччині війну. 4 вересня був підписаний франко-польський договір про взаємодопомогу, який фактично так і не отримав реалізації. 5 вересня 1939 р. США заявили, що поширюють на польсько-германську війну свою політику нейтралітету.

Користуючись бездіяльністю Англії і Франції, германське командування нарощувало удари у Польщі. Швидке просування німецьких військ вглиб польської території призводило до наростання дезорганізації. 1 вересня Варшаву покинув президент країни І. Мосцицький, 4 вересня почалася евакуація урядових установ. 5 вересня з Варшави виїхав уряд, а в ніч на 7 вересня – Верховний Головнокомандувач Е. Ридз-Смигли. Вже 5 вересня германські війська прорвали польський фронт, що за відсутності резервів прирікало польську армію на поразку. 6 вересня 17-й армійський німецький корпус зайняв залишений поляками Краків.

При темпі просування німецьких механізованих військ на 25–30 км на добу, зайняти усю Східну Польщу (тобто Західну Україну і Західну Білорусію) вони могли впродовж 4–8 днів, тобто до 21–25 вересня. Це було досить реально, оскільки єдиного польського фронту перед німцями вже

не було, як не було і резервів у польського командування.

Ранком 17 вересня 1939 р. у Москві послові Польщі в СРСР була вручена нота радянського уряду. У ній вказувалися причини початку військової операції на території Польщі: «Польська держава і її уряд фактично перестали існувати. Тим самим припинили свою дію договори, підписані між СРСР і Польщею. Залишена на самоті і без керівництва, Польща перетворилася на зручне поле для всяких випадковостей і несподіванок, що можуть створити загрозу для СРСР. Тому, будучи досі нейтральним, радянський уряд не може продовжувати своє нейтральне відношення до цих фактів, а також до беззахисного положення українського і білоруського населення. Зважаючи на таку обстановку радянський уряд віддав розпорядження Головному командуванню Червоної Армії дати наказ військам перейти кордон і узяти під свій захист життя і майно населення Західної Білорусії і Західної України». Після цього частини Червоної Армії зайняли західноукраїнські землі.

Місцеве населення неоднозначно сприйняло появу Червоної Армії на території Західної України. Одні вважали їх визволителями, інші – окупантами. Більшість державних службовців-поляків разом сім'ями емігрували. Тільки на ту частину Польщі, яка була окупована німцями, перебралося близько 20–30 тисяч осіб, переважно молоді. Але основна маса західноукраїнського населення не проявляла при цьому ніякої активності та чекала, як розвиватимуться події далі. Були і такі, які за зовнішньою активністю приховували свої справжні настрої, погляди і наміри щодо боротьби з радянською владою. Саме таких діячів заарештовували та відправляли відбувати покарання до Сибіру.

Так на Західній Україні зустрічали бійців Червоної Армії

Незабаром були проведені вибори до Народного зібрання Західної України, результатом яких стало приєднання західно-українських земель до Радянської України. Влітку 1940 р. Румунія за вимогою І. Сталіна передала СРСР Північну Буковину та Бессарабію. Після цього на територіях Львівської, Станіславської (нині Івано-Франківської) та Тернопільської областей протягом 1939–1941 рр. проводилася українізація. Польська мова витискувалася українською. Львівський університет ім. Яна Казимира було перейменовано на честь Івана Франка, українізовано Львівську оперу, засновані нові україномовні газети. Радянська влада відкрила додатково 1416 шкіл, а загалом викладання українською мовою відбувалося у 5600 школах.

З викладеного вище випливає висновок, що початком Другої світової війни небезпідставно можна вважати на 1939, а 1938 рік. Щодо Західної України, то її приєднання до УРСР зупинило подальшу колонізацію населення та відтягнуло для цих земель початок німецько-фашистської окупації з усією її жорстокістю майже на два роки.

Війна в Україні. Незважаючи на досягнуті домовленості, 22 червня 1941 р. Німеччина і її союзники без оголошення війни напали на СРСР. На Україну в напрямку Київ – Донбас наступала група армій «Південь» та 1-а танкова група Клейста. Готуючи напад на СРСР, гітлерівці з самого початку планували використовувати українських націоналістів, яким обіцяли сприяти у відродженні української соборної самостійної держави. Зі свого боку, більшість українських націоналістичних організацій, таких як Організація Українських Націоналістів (ОУН(б) – бандерівці та ОУН(м) – мельниківці), Уряд УНР у вигнанні та інші вважали нацистську Німеччину своїм союзником у боротьбі з СРСР. Організація українських націоналістів, що діяла під проводом Степана Бандери, навіть прийняла Акт проголошення Української держави, який було опубліковано у газеті «Зборівські вісті», № 1 від 31 липня 1941 р. Третім пунктом цього Акту було зазначено: «Новоповстаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого Вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає Українському Народові визволитися з під московської окупації». На підтвердження своїх зобов'язань з проголошеного Акту ОУН(б) взяла участь у формуванні диверсійних батальйонів «Нахтигаль» та «Роланд», ОУН(м) активно допомагала нацистам у створенні окупаційної адміністрації, взяла участь в формуванні у 1943 р. дивізії СС «Галичина» [4].

З одного боку нацисти закликали українське населення надавати їм допомогу в будівництві «нового порядку» в Європі, а з іншого – встановили на українських землях жорстокий окупаційний режим. Дії окупантів ґрунтувалися на «Генеральному плані «Ост»», згідно з яким єврейське і циганське населення України підлягало повному знищенню, а слов'янське – частковій ліквідації та виселенню за Урал. Найбільш міцні

особи працездатного віку повинні були вивозитися на примусові роботи до Німеччини. Ні про яку незалежність або автономію України мови не йшло: нацисти ніколи не приховували свого презирливого ставлення до слов'ян взагалі та до українців, зокрема. Вони, мабуть, добре пам'ятали слова німецького генерала Макса Гофмана, про те, що це саме він зробив Україну. Ось що з цього приводу казали німецькі державні та політичні діячі часів Третього рейху:

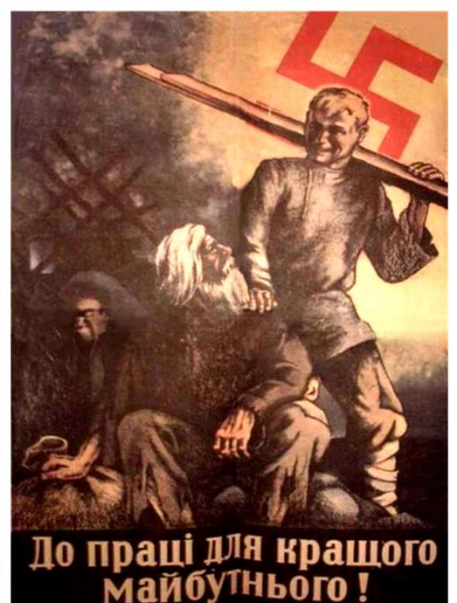
А. Гітлер: «Слов'яни повинні працювати на нас, а у разі, якщо вони нам більше не потрібні, нехай помирають. Щеплення і охорона здоров'я для них зайві. Слов'янська плодючість небажана ... освіта небезпечна. Досить, якщо вони умітимуть рахувати до ста... Кожна освічена людина – це наш майбутній ворог. Слід відкинути усі сентиментальні заперечення. Треба управляти цим народом із залізною рішучістю»;

М. Борман: «Якщо ... цей народ розмножуватиметься ще швидше, ніж нині, то це не лише б'є по наших інтересах, але може навіть привести до того, що етнічний тиск росіян, або так званих українців, через порівняно короткий час стане небезпечним. Значить, нам було б вигідно добитися такого положення, при якому ці росіяни або так звані українці не розмножувалися б так швидко. Адже ми збираємося через якийсь час заселити усю цю колишню російську землю німцями»;

Э. Кох. «Добре відомо, що саме Київ, а не Москва є матір'ю слов'янських міст. І ніколи не буде дружби між слов'янами і германцями, будуть тільки переможці і переможені.... З України потрібно зробити територію німецької колонізації...».

Територію України було поділено на декілька частин: Північна Буковина та Південна Бессарабія – повернуті Румунії, які разом з південно-західними землями об'єднані у губернаторство «Трансильванія», західно-українські землі за назвою «округ Галіція» було включено у склад генерал-губернаторства, створеного на землях колишньої польської держави. Північно-східні землі та Крим залишилися під прямим військовим командуванням (зона відповідальності вермахту). Інші території увійшли до рейхскомісаріату «Україна» з центром у місті Рівне.

На території рейхскомісаріату «Україна» перші кілька місяців ознаменувалися тенденцією до демонстративного протиставлення українців росіянам, при явному благоволінні до українців: виникла велика кількість видань українською мовою і українських громадських організацій, які підтримували окупаційну владу. В той самий час в рейхскомісаріаті та в зоні відповідальності вермахту нацисти проводили найбільш жорстоку політику по відношенню до мирного населення. Нещадно знищувалися євреї та цигани. За найменший непослух розстрілювалися заручники, знищувалися цілі поселення разом із мешканцями. Гітлерівці штучно скорочували поставки продовольства до великих міст, щоб викликати голод серед городян.

Агітаційні плакати фашистської Германії для українського населення

Починаючи з 1941 р. проходив планомірний примусовий вивіз працездатного населення на роботи до Німеччини. За весь термін окупації на військові заводи рейху було вивезено 2,2 млн осіб.

Дії окупантів викликали відповідну реакцію населення України. Якщо у 1941 р. проти нацистів боролися невеликі групи оточених радянських військ та слабке підпілля у містах, то вже у 1942 р. у республіці широко розгорнувся народний підпільний та партизанський рух. У північних лісах виникли великі партизанські об'єднання С. Ковпака, С. Руднева, О. Федорова, О. Сабурова. На півдні в одеських та кримських катакомбах діяли партизанські загони. Більшість партизанських загонів координувала свої дії з партизанським штабом у Москві та радянськими військами на фронті. Партизанам доводилося воювати не тільки з німецькими військами, але й з їх союзниками – Українською повстанською армією. Хоча партизани і не мали достатньо сил для того, щоб зломити міць гітлерівської армії, вони надавали великої підтримки радянським військам у звільненні України [4].

Війна у Харкові. З початку війни в місті Харкові і Харківській області вводиться воєнний стан, і промислові підприємства переходять на випуск військової продукції. У липні–серпні в місті формується корпус народного ополчення чисельністю до 85 тисяч осіб. Жителі міста збирали кошти до фонду оборони, евакуювали промислові підприємства, будували укріплення на підступах до міста. У другій половині жовтня 1941 р. почалися бої на далеких підступах до Харкова. Незважаючи на запеклий опір радянських солдатів, 24 жовтня війська гітлерівської Німеччини зайняли Харків.

Деякі довірливі городяни, вважаючи німецький народ культурною нацією, виходили зустрічати так званих «визволителів» з хлібом і сіллю. Вони бачили в німцях силу, яка може звільнити їх від радянської влади та надати Україні незалежності, тому всебічно підтримували німецьку окупаційну адміністрацію. Проте надіям таких «довірливих розумників» не судилося збутися. Війну із слов'янами фашистська Німеччина розглядала частково як хрестовий похід [5]. З самого початку окупації фашистами був створений і підтримувався розкол серед населення. Вони провокували братовбивчу війну, що спричинила незліченні жертви, грабували і руйнували храми, знищували історичні і культурні пам'ятники, вбивали мирних громадян, людей похилого віку, жінок і навіть дітей. За неповними даними фашистами в Харкові і області було знищено близько 300 тисяч радянських військовополонених і цивільних жителів, 160 тисяч осіб вивезено на роботи до Німеччини [6].

Для чинення опору окупантам у місті були створені численні підпільні антифашистські групи. Вони організовували диверсії – виводили з ладу автотранспорт і рухомий склад залізниць, лінії зв'язку, будівлі, зайняті

військами і окупаційною адміністрацією, знищували солдатів і офіцерів супротивника, видавали листівки, підтримували зв'язок із партизанами. Дорого обходився такий опір. На кожен антинімецький акт окупанти відповідали жорстокими репресіями проти мирного населення. При цьому перед патріотами виникав диявольський вибір: боротися з окупантами, свідомо наражаючи на небезпеку непричетних до цього людей, своїх же земляків, або дозволити ворогові безчинствувати на своїй рідній землі [7].

Жителі Харкова, яких було страчено фашистами на вулиці Свердлова (зараз Полтавський шлях), 24 жовтня 1941 року

Харківська область є найбільшим регіоном Південно-Східної Європи, який був і залишається східними воротами України й економічним серцем країни. Це край з розвинутою індустріальною, військово-промисловою і транспортно-комунікаційною інфраструктурою, високою концентрацією населення та потужним мобілізаційним потенціалом. З урахуванням цього регіональний чинник мав і має акцентоване стратегічне значення, об'єктивно впливаючи на задум, планування та особливості ведення військових операцій в цій частині Європи [8]. Бойові дії початку і середини двадцятого століття свідчать про те, що в економічній і військовій стратегії сухопутних воєн ключова роль у Східній Європі належить саме Харкову і Харківському промислому регіону. Володіння цим геостратегічним пунктом і найбільшим транспортним вузлом визначає перспекти-

ви стійкого контролю над значними територіями і можливості просування у будь-якому стратегічно важливому напрямку.

За два роки війни на території Харківщини протиборчими сторонами було проведено до десяти стратегічних наступальних і оборонних операцій як з метою оволодіння та утримання Харкова і Харківського промислового району, так і з метою сприяння захопленню або звільненню Донбасу і виходу до Дніпра. На жаль, не усі операції радянських військ виявилися успішними, але усі вони коштували величезних жертв.

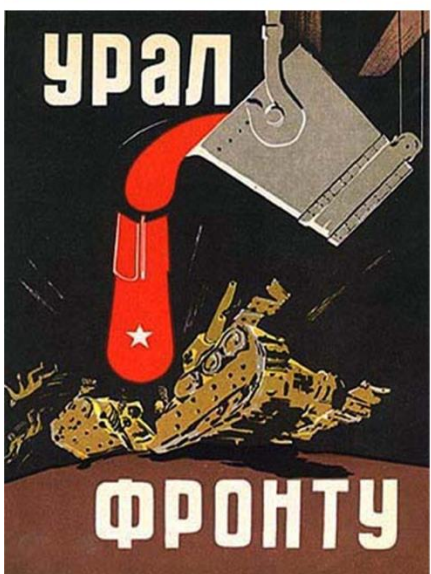
Першою спробою звільнити Харків від німецько-фашистських загарбників була *Барвінково-Лозовська операція* [6]. Ця операція проводилася військами Південно-західного і Південного фронтів 18–31 січня 1942 р. в районі Балаклеї, Лозової і Барвінкового. Задум радянського командування полягав у тому, щоб силами суміжних фронтів у напрямку на Запоріжжя прорвати оборону супротивника між Балаклеєю та Артемівськом і, розвиваючи наступ, вийти в тил його донбасівсько-таганрозькому угрупованню для його знищення. При цьому частиною сил Південно-західного фронту планувалося завдати удару в напрямку на Красноград з метою забезпечення операції з північного напрямку і подальшого звільнення Харкова.

Військам Південно-західного і Південного фронтів на цьому напрямку протистояли дві польових і одна танкова армії німецько-фашистської групи армій «Південь». Супротивник перевершував радянські війська з піхоти і танків у 1,3 раза, з артилерії – в 2,6 раза.

У результаті двотижневих напружених боїв радянські війська прорвали оборону супротивника на сто кілометровій ділянці і просунулися на 90–100 кілометрів уперед. Вони захопили оперативний плацдарм для завдання ударів у фланг і тил харківського і донбасівського угруповань. Німецько-фашистські війська зазнали великих втрат, у піхотних дивізіях залишилося від 30 до 50 % штатного складу.

На жаль, повністю виконати поставлені завдання фронтам не вдалося. Це було обумовлено відсутністю загальної переваги над супротивником, повільним розвитком прориву і несвоєчасними діями з його розширення в сторони флангів, що дозволило супротивникові посилити свої угруповання та організувати рішучий опір. Позначилося також недостатнє посилення радянських військ танками і артилерією, відсутність чіткої координації дій між фронтами й арміями.

Ще *декілька наступальних операцій у лютому-березні 1942 року* було проведено радянським командуванням, зокрема, з метою звільнення Харкова [9]. Проте ці операції істотних результатів також не принесли. У ході виснажливих боїв частинам Південно-Західного і Південного фронтів вдалося лише захопити плацдарм на західному березі Сіверського Дінця в районі Старого Салтова і закріпитися на рубежі Мар'їно, Старий Салтов, Балаклея, Бишкін, Царедарівка, Червоний Лиман.

Радянські плакати воєнного часу

Навесні 1942 року супротивник сильно зміцнив свою оборону на підступах до Харкова, Краматорська, Слов'янська. Ця оборона включала дві три позиції, загальна глибина яких сягала 8–12 км. Усі населені пункти, розташовані у межах цієї смуги, були підготовлені до кругової оборони. Від Мурома на південь до Балаклі на відстані 10–15 км від переднього краю головної смуги проходила друга смуга оборони. У 20–25 км від переднього краю створювалася третя оборонна смуга. Найміцнішою була оборона чугуївського плацдарму і ділянки на північ від нього. До квітня 1942 р. перед Південно-Західним фронтом знаходилося угруповання супротивника, яке складалося з двадцяти шести дивізій і п'яти бойових груп. Усі ці з'єднання організаційно входили до армійської групи Клейста.

Невдале завершення березневих і квітневих боїв не збентежило радянське командування Південно-Західного напрямку. Уявлялося, що при належному посиленні напрямку резервами Ставки Верховного Головнокомандування можна буде не лише оволодіти Харковом, але і вирішити більші завдання. Проте Ставка не мала можливості посилити Південно-Західний напрямок своїми резервами. Саме тому Головнокомандувачу С.К. Тимошенко було запропоновано розробити план операції лише з метою розгрому угруповання ворога в районі Харкова і звільнення міста наявними силами.

Такий план було розроблено і військам Південно-Західного фронту поставлено завдання перейти у наступ з метою оточити і знищити харківське угруповання супротивника і оволодіти містом Харковом. Таким чином, операція обмежувалася лише районом Харкова, і до наступу залучалися тільки сили Південно-Західного напрямку. Проте операцією передбачалося і створення умов для розвитку наступу на дніпропетровському напрямі спільно з Південним фронтом. При цьому забезпечення Харківської операції з півдня було доручено військам Південного фронту. Супротивник також готував наступальну операцію, початок якої намічався на 18 травня 1942 р. Ця операція мала на меті утримати Харків і ліквідувати Барвінківський виступ, щоб використати цей район для подальшого наступу на схід.

12 травня війська Південно-Західного фронту перейшли у наступ, що стало початком *Харківської битви 1942 року* [6]. Співвідношення сил і засобів сторін було приблизно рівним. За перші три дні запеклих боїв радянські війська прорвали оборону супротивника і просунулися вперед до 50 км. Однак окремі підрозділи і другі ешелони були введені в бій із запізненням – 17 травня, коли передові частини були вже сильно виснажені, а темп наступу знизився. У той же день у наступ перейшла група Клейста, яка мала значну перевагу в силах. Радянські війська почали відступати.

Німецько-фашистським військам вдалося вийти в тил головного ударного угруповання фронту і створити умови для її оточення. Одночасно супротивник завдав удари з півночі і півдня по флангах. У цей час війська

Південно-Західного фронту продовжували наступати на Харків, що, певною мірою, ускладнювало обстановку і збільшувало шанси супротивника на оточення радянських військ. Тільки 19 травня війська Південно-Західного напрямку отримали наказ перейти до оборони у Барвінківському виступі. 23 травня війська групи Клейста та 6-а польова армія супротивника з'єдналися південніше Балаклеї і відрізали шляхи відходу радянських військ з Барвінківського виступу за Сіверський Донець. Потім фашистами було оточено і друге ударне угруповання Південно-Західного фронту.

Боротьба радянських військ в оточенні з переважаючими силами противника була важкою. Фашистська авіація панувала у повітрі, вкрай бракувало боєприпасів, пального, продовольства. Невеликими групами радянські військовослужбовці проривалися через ворожий фронт і йшли на східний берег Сіверського Дінця. Завдяки удару ззовні радянським військам вдалося прорвати фронт і вивести з оточення близько 22 тисяч бійців.

Невдалий результат Харківського битви став наслідком неправильної оцінки командуванням військ Південно-Західного напрямку і фронту оперативно-стратегічної обстановки, відсутності добре організованої взаємодії між фронтами, недостатнього забезпечення силами і засобами, слабкого управління військами. У результаті поразки у Харківській битві війська Південно-Західного і Південного фронтів зазнали великих втрат у живій силі і техніці, позбулися важливого оперативного плацдарму на Сіверському Дінці.

Після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом радянські війська, розвиваючи наступ, 16 лютого 1943 р. оволоділи містом Харків. Ця подія відбулася завдяки *Харківській наступальній операції*, яку було проведено в період з 2 лютого до 3 березня 1943 р. Мета цієї операції полягала у розгромі німецько-фашистської групи військ і звільненні харківського промислового району. При цьому військам Воронежського фронту протистояло близько 15 піхотних і танкових дивізій.

За задумом радянського командування головний удар мав наноситися з району Новий Оскіл, Валуйки на Харків в обхід міста з північного заходу і півдня. Допоміжний удар планувалося нанести з району Касторного на Курськ. З півдня війська Воронежського фронту підтримувалися ударом Південно-Західного фронту на Балаклею і Красноград.

2 лютого почали наступ 3-тя танкова армія, 69-та і 6-та армії, а 3 лютого – 60-та і 40-ва армії радянських збройних сил. Зламавши опір супротивника на річці Тім, 60-та армія 8 лютого звільнила Курськ і розгорнула наступ на Льгів. 40-ва і 60-та армії вели наступ на південно-західному напрямку, обходячи Харків з північного заходу. Частина 40-ї армії 7 лютого звільнила Корочу, 9 лютого – Білгород, а 13 лютого вийшли до північних і північно-західних околиць Харкова. 9 лютого війська 69-ї армії оволоділи Вовчанськом, а 14 лютого вступили в бої на околицях Харкова. У цей час 3-тя танкова армія, обходячи Харків з півдня, 5 лютого вийшла до Сіверсь-

кого Дінця в районі Чугуєва, а після форсування річки 14-го лютого вийшла до південної околиці Харкова.

15-го лютого 3-тя танкова армія, 40-ва і 69-та армії почали штурм міста і, незважаючи на запеклий опір супротивника, наступного дня звільнили Харків. Розвиваючи наступ, війська Воронежського фронту до 3 березня вийшли на рубіж Рильськ, Суджа, Лебедин, Опішня, Минківка. Тим часом війська Південно-Західного фронту, під натиском супротивника, який перейшов у контрнаступ, відступили до Сіверського Дінця і оголили ліве крило Воронежського фронту. Не маючи резервів та вичерпавши наступальні можливості, війська Воронежського фронту були змушені перейти до оборони.

Визволителі Харкова, лютий 1943 року

Почалася *Харківська оборонна операція 1943 року* [6]. Лівому крилу Воронежського фронту протистояли 4-та танкова армія і оперативна група Кемфа (10 піхотних, 6 танкових і одна моторизована дивізія). 4 березня 4-та танкова армія супротивника завдала удару по 3-й танковій армії, яка обороняла Харків. Незважаючи на значну перевагу сил німецько-фашистським військам за два дні вдалося вклинитися в оборону 3-ї танкової армії лише на 6–8 км. У зв'язку з цим противник переніс напрямок головного удару в стик 3-ї танкової і 69-ї армії, між якими утворився розрив у 60 км. 10 березня німецько-фашистські війська з півдня вийшли до Богодухова, а з півночі – до Харкова. 14 березня місто було оточене, а 16 березня радянські війська після виходу з оточення були змушені відійти на лівий берег Сіверського Дінця.

Харківська оборонна операція зірвала плани гітлерівського командування з оточення і знищення радянських військ у районах Курська і Харкова. Однак чергова недооцінка сил і можливостей супротивника та переоцінка власних сил не дозволили радянському командуванню закріпити успіх

на завершальному етапі операції. Крім того, позначилося небажання західних союзників СРСР продовжити військові дії в Африці, що дозволило Німеччині перекинути на радянсько-німецький фронт частину своїх військ.

У ході Курської битви 1943 року була проведена **Білгородсько-Харківська наступальна операція** військ Воронежського і Степового фронтів [6]. Мета операції полягала в тому, щоб розгромити білгородсько-харківське угруповання ворога і створити умови для звільнення лівобережної України. Радянським військам протистояли німецько-фашистські війська в складі 4-ї танкової армії, оперативної групи Кемпфа і авіації 4-го повітряного флоту (всього близько 300 тисяч осіб, понад 3 тисяч одиниць артилерії, близько 600 танків і штурмових гармат і понад 1000 літаків).

Для забезпечення успіху операції прорив оборони супротивника був здійснений потужними ударними угрупованнями на вузьких ділянках фронту з щільністю до 230 гармат і мінометів і 70 танків і самохідних артилерійських установок на 1 км фронту. В ході Білгородсько-Харківської операції війська Степового фронту (командуючий – генерал-полковник І.С. Конев) за підтримки Воронежського (командувач – генерал армії М.Ф. Ватутін) і Південно-Західного (командувач – генерал армії Р.Я. Малиновський) фронтів звільнили місто Харків. За мужність і відвагу, які були виявлені при звільненні міста, 10-ти стрілецьким дивізіям Степового фронту було присвоєно найменування «Харківські», а 89-та стрілецька дивізія (сформована в липні-серпні 1940 р. в Горьківській обл.) стала Білгородсько-Харківською.

Визволення Харкова, серпень 1943 року

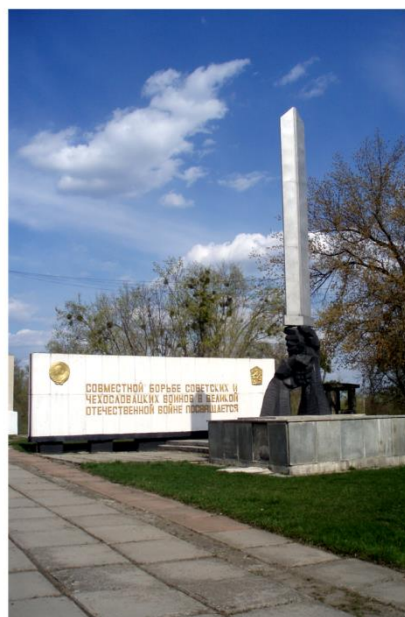
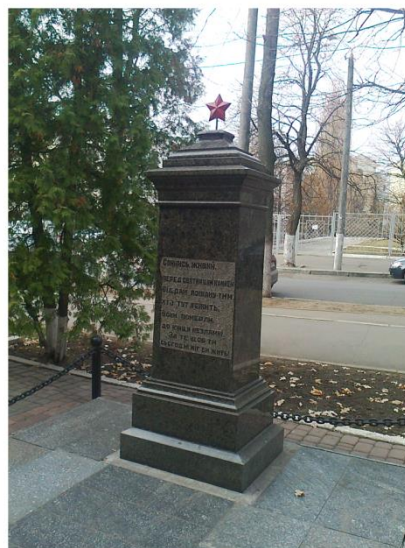
До центру Харкова радянські війська пробилися 23 серпня 1943 р., з тих пір цей день вважається днем звільнення міста від німецько-фашистських загарбників. Однак бої за звільнення міста і області тривали. Десятки тисяч радянських солдатів і офіцерів з різних місць Радянсь-

кого Союзу навічно залишилися на Слобожанщині, в братських могилах зі скромними обелісками. Вдячними нащадками на меморіальних дошках написано: «Що вами здобуто в смертях і крові – ніщо не забуто, ніхто не забутий. Ви з нами навек» або «Герої не вмирають. Вони знаходять безсмертя і назавжди залишаються в пам'яті нашій, в звершеннях наших, у великих діяннях прийдешніх поколінь. Життям своїм нащадки зобов'язані їм». Звільнивши місто Харків і Харківську область, радянські війська рушили далі, на захід – гнати фашистських загарбників, їх союзників і пособників з рідної землі.

Харків післявоєнний. Роботи з відродження міста почалися відразу після визволення Харкова. Першочерговим завданням було відновлення знищених окупантами найважливіших об'єктів промисловості, транспорту, електро-станцій. Завдяки самовідданій праці харків'ян стали відновлюватися заводи, житлові будинки, школи, дороги, проводилося озеленення вулиць. Вже на п'ятий день після визволення Харкова – 28 серпня 1943 року – було прийнято перший поїзд з Москви. Відновлювалися вокзали, станції, мости. У січні 1944 року з депо «Жовтень» вийшов перший відремонтований паровоз. Протягом року відновили свою роботу 247 промислових підприємств. На місці руїн вирости цехи заводу транспортного машинобудування ім. В. Малишева, електромеханічний (ХЕМЗ), велосипедний, завод «Світло шахтаря». У 1948 р з руїн було піднято вже 380 підприємств [2].

Відновленню таких гігантів промисловості, як ХТЗ, велосипедний, «Серп і молот», допомагали колективи Горьківського автомобільного, Алтайського тракторного, Московського, Куйбишевського підшипникових заводів. Вони направляли на заводи Харкова своїх інженерів, техніків, кваліфікованих робітників. У жовтні 1944 року вже почав працювати ХТЗ. Промислове виробництво ставало більш досконалим. Були відкриті нові заводи і фабрики: «Електроважмаш», «Завод дорожніх машин» та ін. Харківські підприємства почали випуск нових зразків техніки: гідротурбін, верстатів, радіоприймачів, велосипедів, двигунів і т.ін. Працівники ХТЗ сконструювали і виготовили новий гусеничний трактор ХТЗ-20. Колектив заводу «Серп і молот» розпочав випуск двигунів для тракторів. Завод ім. Малишева освоїв випуск нових магістральних тепловозів, випустив серію спеціальних гусеничних машин для третьої континентальної антарктичної експедиції, які в екстремальних умовах виявили високі експлуатаційні якості.

У 1943–1944 навчальному році в 54 школах міста навчалися 25 тисяч дітей. Відновлювалися бібліотеки, театри, кінотеатри, відроджувалися наукові інститути. Для харків'ян, які через війну не отримали освіти, створювалися вечірні школи робітничої молоді. Була введена обов'язкова семирічна освіта. В середині 50-х років в Харкові вже працювало 25 вищих навчальних закладів, 42 науково-дослідних інститути, 45 технікумів, 135 бібліотек, понад 97 шкіл, 45 клубів.

Пам'ятники визволителям міста Харкова та Харківської області

З 1945 року починає розвиватися будівництво житлових будинків. У центрі міста на вулицях Пушкінській, проспекті Леніна (зараз проспект Науки) і Гагаріна з'явилися нові будинки для жителів міста. Почалося житлове будівництво і в нових районах: «Павлово поле» і «Нові будинки». У різних районах міста створювалися парки, сквери, бульвари. У 1946 році був закладений сквер Перемоги, з'явився відомий усім фонтан «Дзеркальний струмінь», розширено парк ім. А.М. Горького, сад ім. Т.Г. Шевченко, почалося створення парку на Холодній горі. В середині 50-х років розпочала свою роботу Харківська телестудія.

Замість знищеного фашистами залізничного вокзалу у 1953 році був побудований новий, який став справжньою візитною карткою міста. У 1954 році був побудований новий аеропорт, а в 1958 році – автовокзал.

Сьогодні Харків – друге за чисельністю населення місто України, науковий центр країни. У місті 142 науково-дослідних інститути; 45 вищих навчальних закладів, включаючи Харківський університет і Харківський політехнічний інститут, в яких навчається 230 тисяч студентів; 16 музеїв; міська картинна галерея; 6 державних театрів; 80 бібліотек.

Харків – єдине місто України, яке має повний комплект нагород Ради Європи: Диплом, Почесний Прапор, Таблиця Європи і Приз Європи. Ці нагороди певною мірою зобов'язують харків'ян поводитися по-європейськи. А це означає чесно жити і працювати на благо свого улюбленого Харкова. Дбайливо ставитися до того, що було створено предками, які проливали свою кров і свій піт в ім'я величі і процвітання міста. Виявляти толерантність до всіх корінних харків'ян і приїжджих, українців і росіян, азіатів і європейців, адже всі ми живемо в місті, яке прийняло як належне пам'ять про тих, хто жив тут до нас, створив нову, єдину і неповторну культуру, носіями якої ми сьогодні є.

Список джерел інформації

1. Харьков: 75 лет после освобождения от фашистских оккупантов. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://odnarodyna.org/content/harkov-75-let-posle-osvobozhdeniya-ot-fashistskih-okkupantov>.

2. История города Харькова XX столетия / А.Н. Ярмыш, С.И. Посохов, А.И. Эпштейн и др. – Харьков : Фолио; Золотые страницы, 2004. – 686 с.

3. Війна і міф. Невідома Друга світова; за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 272 с.

4. Литовченко С.Д. История земель украинских / С.Д. Литовченко. – Харьков : Фактор, 2008. – 200 с. (серия «Украина. Вчера, сегодня, завтра»).

5. Талалай М. Харьковская Епархия в годы Великой Отечественной войны (к 70-летию освобождения города Харькова) // Вестник Харьковс-

кой Духовной Семинарии. – № 4(4). – 2014. – С. 21–25.

6. Великая Отечественная война 1941–1945 : энциклопедия; гл. ред. М.М. Козлов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – 832 с.

7. Вохмянин В.К., Подопригора А.И. Харьков, 1941-й. В 2 ч. Ч. 2: Город в огне. – Харьков, 2009. – 148 с.

8. Вохмянин В.К., Подопригора А.И. Харьков, 1941-й. В 2 ч. Ч. 1: У края грозы. Издание второе, дополненное – Харьков, 2012. – 120 с.

9. Семидетко В.А. Харьковская катастрофа мая 1942 года. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.historia.ru/2008/01/kharkov.htm>.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ АНТРОПОСФЕРИ ТА ТЕХНОСФЕРИ

ФЕНОМЕН ПОСТМОДЕРНУ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМ ФІЛОСОФУВАННЯ

Білецький І. П.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків

Існує багато найрізноманітніших філософських шкіл і напрямків, багато із яких є узагалі несумісними та непорівняльними з іншими, оскільки питання, які є головними в одних, є абсолютно безглуздими в інших (наприклад - чи може всемогутній Бог створити такий камінь, який сам не зможе підняти?). Власне порівнювати і співставляти можна лише системи, що розвинулися в рамках одного виду світогляду. Відповідно, можна говорити про парадигми філософування, парадигми, що визначаються видами світогляду. (Світогляд детермінує, що є і що не є очевидним, а очевидне визначає центральні проблеми, навколо яких розвивається філософування). Філософія, як писав Карл Ясперс, з'являється приблизно в один і той самий час у трьох різних місцях – у Давній Греції, Давній Індії та Давньому Китаї. В усіх трьох місцях виникають оригінальні, не співставні між собою філософські системи або парадигми філософування. Тобто маємо три моделі філософування. Якщо розглянути подальшу історію світової філософії, то до цих трьох слід додати ще дві моделі, і таким чином можна говорити про п'ять парадигм філософування, а саме: індійську, китайську, античну (греко-римську), авраамічну (юдео-християнську) та модерну (сциєнтистську).

Індійські культура і світогляд виходять з бачення реальності як колеса сансари, яке є колесом страждання, й у якому знову і знову, в різних тілах перевтілюються наші душі. Задача полягає в тому, щоб вийти, звільнитись із колеса сансари. Філософія (даршана) стає в цьому аспекті дороговказом щодо шляху такого звільнення, й усе філософування обертається навколо звільнення. Різні школи дають різні дорожні карти звільнення з тенет сансари.

Китайські світогляд і культура є організмичними, тобто сприймають оточуючий світ як єдиний організм, кожна жива істота чи неживий предмет є свого роду органами цього організму. Коли кожен орган знаходиться на своєму місці і належним чином виконує свої функції (слідє своєму дао, як це називають у Китаї), в організмі - всесвіті панують мир і гармонія. Якщо хтось або щось відступає від свого дао, то починаються негаразди. Філософія в цьому контексті стає мистецтвом відновлення й збереження гармонії (тобто роз'яснення того, в чому чие дао полягає, а також аргументах, чому кожен має слідувати йому). Тобто дао –

ключовий концепт усієї китайської філософії, далі тільки питання в тому, як його витлумачити.

Авраамічні релігії та світогляди виходять з ідеї єдиного бога - творця, який створив цей світ (монотеїзм, креаціонізм), приписав йому закони, управляє ним і т.д., і т.п. Відповідні речі, хоча і є предметом віри в авраамічних релігіях, тим не менш розглядаються як більш менш самоочевидні з усіма витікаючими наслідками.

Складніший варіант – античне філософування. Тут ситуація амбівалентна – з однієї сторони ми маємо багато достатньо повних текстів античної філософії, з іншої – не маємо жодного живого представника відповідної культури, який міг би пояснити нам певні нюанси, деякі з яких, очевидно, є ключовими. Взагалі ж якщо слідувати, наприклад П. Адо, то можна висувати, що античне світобачення – це світобачення людини перед лицем незрозумілого й загрозливого світу. Мета полягає в тому, щоб уникнути його небезпек і прожити більш менш щасливе життя. Тобто центральна проблема – проблема щастя. Тобто основа вчення будь-якої школи античної філософії є етика як сукупність правил життя, що забезпечують таке щасливе життя. Філософ, відповідно, це не той, хто винаходить якісь чудернацькі ідеї (така людина – це софіст), а той, хто просто слідує правилам життя своєї школи. Для більшості філософів (послідовників відповідної школи) цього цілком достатньо (для того щоб бути філософами). Для меншості передбачається також фізика, як обґрунтування етики (тобто того, чому саме такі, а не інші правила), і далі логіка (включаючи епістемологію) як обґрунтування фізики. Яскравим прикладом такої структури філософського вчення може служити діалог Платона «Держава».

Школи античної філософії спиралися на певні догми чи основи, які мали бути зреалізовані в певному способі життя. Це не був догматизм чи ортодоксія в їх пізнішому розумінні слова (принаймні для школи Платона). Спосіб чи стиль життя, який пропонувала платонівська Академія спирався на певну етику діалогу, коли кожен зі співрозмовників, учасників школи, міг вільно висловлювати свої думки й аргументи, не будучи стримуваним ані авторитетом, ані формальними догматами.

Феномен науки в сучасному розумінні слова з'являється у Новий час. Основною особливістю природничих наук, які виникають у Новий час, є поєднання емпіричних та математичних методів. Таке поєднання, як показав канадський філософ М. Мак-Люен, є наслідком переходу від аудіотактильного магічного сприйняття усної культури до візуального сприйняття культури писемної, переходу, який починається в Європі після винайдення книгодруку. Візуальне сприйняття спирається на візуальну логіку, яка у вузькому розумінні є простою формальною логікою Аристотеля, в ширшому включає низку додаткових моментів, таких як принцип суб'єкт-об'єктної дихотомії, принцип перспективи та ієрархізації

увялень, математизацію тощо. Наука Нового часу діє у повній відповідності закону О. Конта про підпорядкування фантазії спостереженню, останнє ж є суто візуальним, а отже лише видиме визнається існуючим. Лише наука є практикою, де це діє повною мірою, і відповідно з часом, по мірі становлення суто візуального типу сприйняття саме наука та наукове знання стають істиною в останній інстанції та символом віри носія відповідного світогляду. Саме через це можна стверджувати, що сучасний світогляд і сучасна філософська парадигма є сциєнтиськими.

Сучасне світобачення є сциєнтиським у тому плані, що спирається на науку, яка є символом віри сучасної людини (якщо щось доведено в рамках наукового дискурсу, то сумнівів воно не викликає). Сучасна наукова картина світу є матеріалістичною (визнає лише матеріальну, видиму, фіксовану за допомогою приборів сторону реальності, відкидаючи або, принаймні, ставлячи під сумнів усе інше, те, що приборами не фіксується). Відповідне свіосприйняття стає ключовим детермінантом філософування сучасності. Звідси усі такі несхожі на перший погляд школи і напрямки сучасної філософії як позитивізм, екзистенціалізм, марксизм, феноменологія, навіть постмодернізм і т.п. Спільним є те, що всі вони виходять з принципу самотності людини та її свідомості перед лицем мертвої природи (матерії). Останню можна дослідити та використати за допомогою наукових методів. Методів природничих наук. Саме вони дають ту єдину й об'єктивну істину, яку може прийняти сучасне світобачення. Науки гуманітарні у своєму розвитку йшли слідом за науками природничими, намагаючись наблизитися до них за ступінню точності та достовірності. Люди ж з гуманітарним складом мислення змушені були постійно відстоювати цінність та необхідність гуманітарних аспектів культури і світобачення.

Кінець ХХ століття ознаменувався т.зв. ситуацією постмодерну, що породила обширну постмодерністську філософію. Під шапкою останньої об'єднуються такі різні напрямки і течії як постструктуралізм, деконструктивізм, розглянутий раніше постпозитивізм, феміністські студії, археологія знання, шизоаналіз тощо. Загальною рисою більшості з наведених напрямків є увага до історичного аналізу систем знання та культури, визнання загального культурно-епістемічного плюралізму, а також розуміння досліджуваної дійсності у вигляді тексту, репрезентованого за допомогою тих чи інших символів. Я думаю, що ситуація постмодерну та підходи постмодерністської філософії є проявом процесу емансипації гуманітарних наук з-під влади авторитету природничого світогляду. De facto постмодерністське бачення визнає рівноправними різні системи поглядів, уключаючи ті, які є представленими іншими, не сциєнтиськими парадигмами філософування. Тобто, якщо «модерніст» пропонує аналізувати останні з позицій сциєнтизму (в тому чи

іншому варіанті), то постмодерніст рішуче відкидає подібну ідею. Такий плюралізм, однак, суперечить ідеї істини як адекватного відображення тієї єдиної реальності, у якій ми живемо. Звідси намагання подолати ситуацію постмодерну. Більшість варіантів такого подолання, однак, не досягає поставленої мети. Єдиний варіант, який може розглядатися в ролі наступного кроку вперед після постмодерну – це інтегральний підхід Кена Уілбера. В його основі ідея поділу всіх наявних систем та розділів знання на внутрішні – зовнішні та індивідуальні – колективні.

	<i>ВНУТРІШНЄ</i>	<i>ЗОВНІШНЄ</i>
<i>ІНДИВІДУАЛЬНЕ</i>	1 Суб'єктивне, внутрішній світ	2 Об'єктивне, об'єктивний зовнішній світ
<i>КОЛЕКТИВНЕ</i>	3 Культура	4 Соціальні, політичні відносини, економіка

Зовнішнє – це зовнішній, об'єктивний світ, описуваний природничими науками; внутрішнє – це свідомість, внутрішній світ, несвідоме, описуване психоаналізом, феноменологією; колективне – це те, що безпосередньо обумовлене внутрішньою структурою та відносинами всередині того чи іншого суспільства; індивідуальне – те, що не обумовлене останніми безпосередньо. Таким чином маємо чотири сектори, представлені в таблиці. При цьому є очевидним, що більша частина тверджень постмодерністської філософії потрапляє в сектор 3) (культура). Природничі науки – сектор 2); такі гуманітарні науки як соціологія, політологія, економічна теорія – сектор 4); психоаналіз, ключові школи індійської філософії (такі як Адвайта-веданта) – сектор 1); конфуціанство розподіляється по секторах 3) і 4) і т.д., і т.п.

ЗАТРЕБУВАНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПУБЛІЧНОСТІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКОМУНІКАТИВНИХ УМОВАХ

Васильєва Л. А.

*Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»,
Харків*

Публічність – феномен суперечливий і багатовимірний, що існував поряд з людиною завжди і всюди, але в залежності від конкретної історичної епохи виділялися окремі форми прояву цього складного

соціального явища. Крім того, поняття публічності належить до достатньо неоднозначних, але широко вживаних й повсякчас проблематизованих концептів соціогуманітарного дискурсу, оскільки воно є частиною таких складних феноменів, як, наприклад, політика, суспільство, комунікація, соматичне буття людини тощо. Очевидно, що й межі розуміння поняття публічності розмиваються, модифікуються й змінюються в методологічних пошуках сучасного соціогуманітарного, філософського знання, набуваючи нових значень.

Флуктуація уваги на публічності зумовлена кількома причинами. По-перше, посиленням інтересом сучасних філософських досліджень до структури, засобів, техніки й технологій комунікативно-публічного досвіду людства, репрезентації різних міжособистісних спільних практик, які взаємодіють і перетин яких може впливати не лише на внутрішню природу особистості, а й на цілі культури й цивілізації. На цьому тлі самообґрунтування філософії наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, яка прагне й надалі бути значущою в суспільстві, виводить на перший план проблематику антропологічного, соціально-філософського, філософсько-культурного розуміння феномена публічності та його осмислення у філософській традиції. І це знання має бути вписане в масштаби досвіду сучасної людини, адаптоване до варіативних комунікативних інструментів сучасності. По-друге, в останнє століття поняття комунікації взагалі та публічної комунікації зокрема потрапили у фокус усіх соціально-гуманітарних дисциплін. Вони впливають на вибір предметів і методів тепер уже не лише гуманітарно-орієнтованих напрямів дослідження, але й соціальних, технічних наук. По-третє, для сучасного українського суспільства вивчення феномена публічності й, зокрема, місця людини в ній має особливе значення у зв'язку з трансформаційними демократичними процесами та становленням нової соціальної європейської дійсності. На тлі сучасних українських реформ, в умовах розпаду пострадянських реалій і публічності «за залізною завісою» система національної самоідентифікації України потребує особливої активації нових комунікативних публічних практик, які складаються поки що хаотично. Можна констатувати, з одного боку, розпад звичайних соціальних відносин, масову дезорієнтацію людей і втрату особистісної ідентифікації, а з другого – втрату ієрархії «точок опертя», які люди завжди прагнуть знайти й зберегти для особистого гармонійного світовідчужання. Для сучасної України, яка вперше активно намагається утвердити себе у світовому публічному просторі нарівні з іншими розвиненими державами, така тенденція є якнайбільш затребуваною.

Прагнучи змалювати сучасний стан розгляду проблематики публічності, варто підкреслити, що в разі подальшого техногенного розвитку людства сучасна комунікативна відкритість може стати тим

стратегічним ресурсом (причому не лише для України, а й для всього цивілізаційного світу), який допоможе зберегти нашу планету й відформатувати людський світогляд та цінності. Однак зважаючи на шалені темпи технологічного розвитку людства, таку багатовимірність можливого публічного прояву не можливо опанувати, пізнати миттєво. Необхідні титанічні прагнення й співпраця всієї наукової спільноти, потрібен час, якого людство вже майже не має, для швидшого осмислення планетарних проблем через феномен публічності й природу людського виживання. Вивчення феномена публічності дозволяє зрозуміти не лише мінливий і непостійний характер сучасних перетворень у різних сферах соціального життя, а й багатовимірність самої людини в її природних, соціальних, тілесних статусах, духовному чи матеріальному прояві.

Таким чином, публічна сфера, будучи понятійно новим феноменом соціально-комунікативного простору інформаційного суспільства й активно претендуючи на роль діалогічного базису, є системотвірним початком сучасної філософської антропологічної думки. Публічна комунікація як вид соціальної взаємодії функціонує на рівні реалізації інструментів публічності. Оскільки будь-яка практична соціальна діяльність неможлива без інструментарію, публічність має свій первинний значущий інструментарій, від ефективності якого й залежить глобальний результат. При цьому сучасні інструменти публічності не просто наповнюють соціальний простір, а й набувають нових форм й отримують такі ролі в культурі, що стає важко відмежувати їх від прихованого, приватного й знайти ефективні важелі їх репрезентування. Розуміння сутності явищ і процесів, з якими пов'язані окремі публічні комунікативні феномени (реклама, бренд, PR) та їхні форми прояву, дає можливість повною мірою осмислити місце й роль публічності в сучасному кроскультурному глобальному просторі та особистісному середовищі людини-публічної.

Список літератури

1. Герасимова Г. И. Публичные коммуникации как ресурс связей с общественностью. Теория и практика общественного развития. 2011. № 2. С. 100–103.
2. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. М. : Academia ; Наука, 1998. 640 с.
3. Сеннет Р. Падение публичного человека / пер. с англ. О. Исаева, Е. Рудницкая, Вл. Софронов, К. Чухрукидзе. М. : Логос, 2002. 424 с.
4. Шишкина М. А. Публичные коммуникации в истории цивилизации (от античности до Просвещения) : учеб. пособие / фак. журналистики, Санкт-Петербургский гос. ун-т. СПб. : Роза мира, 2005. 116 с.

ТЕОРЕТИЧНА ФІЛОСОФІЯ І. КАНТА

Ганич К.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Засновником німецької класичної філософії є Іммануїл Кант – філософ, якого за силою духу і впливу на подальший розвиток філософської думки часто порівнюють з Платоном.

«Зоряне небо наді мною і моральний закон в мені» – цими словами Іммануїл Кант висловлює два основних напрямки і два основні джерела своєї філософії. «Зоряне небо наді мною» – це натяк на механіку Ньютона, яка була для Канта передумовою теоретичної філософії; «моральний закон в мені» – стимул розробки моральної філософії, яку він називає «практичної» (від «пракسيس» – поведінка, дія). Ці два напрямки – головні в рішенні Кантом завдань філософії свого часу (захист і філософське обґрунтування законів природного процесу, з одного боку, та обґрунтування людської гідності та взаємної рівності – з іншого).

В даній роботі актуальна тема саме теоретичної філософії Канта. Кант, за його словами, здійснив коперниканський переворот у філософії, довівши, що потрібно не знання (розум) узгоджувати з предметами, як це робили попередні філософи, а предмет зі знанням (розумом). Тобто, джерело всезагальності й необхідності знання він пропонує шукати не в об'єкті, а в суб'єкті. Світ наукового пізнання не є світом самим по собі (догматизм), але він не є також лише відчуттям людини (скептицизм). Світ науки є витвором розуму, який сконструював його за певними правилами на основі чуттєвого матеріалу, отриманого від речей у собі.

Філософія Канта – перехідна ланка між раціоналізмом Просвітництва і романтично забарвленою філософією XIX ст. Кант, як і просвітники, пройнятий ідеєю розуму, здатного продукувати абсолютні вічні істини. Але він переосмислює цю ідею: розум трактує не як механічне відображення дійсності (емпірики) чи як послідовне методологічне розгортання вроджених ідей (раціоналісти), а як творця, конструктора дійсності (об'єкта) і знання про неї. На цій основі Кант долає суперечність емпіризму та раціоналізму, що було першим його внеском у розвиток філософської думки. Другий внесок полягає в тому, що Кант теоретично обґрунтував автономію волі людини, непідлеглість моральності зовнішнім чинникам, завдяки чому сфера людської діяльності (культура) була винесена за межі природної детермінації. Після Канта культуру розглядали за межами природи, не прив'язуючи її до природних закономірностей. Природа і культура постають для філософії як дві рівнозначні та незводимі одна до одної сфери.

Теоретичну філософію І. Канта не можна розглядати лише у зв'язку зі школою німецького ідеалізму, відшукуючи тільки ті ідеї, які знайшли подальший розвиток у Фіхте, Шеллінга і Гегеля. Більш того, його взагалі

не можна зараховувати до якого-небудь одного філософського напрямку.

У житті Канта тривалий час нічого не свідчило про те, що кенігсбергський «вчений магістр», як його називали, стане найбільш видатним філософом свого часу, на частку якого випаде завдання завершити емансипацію буржуазної філософії в Німеччині та обґрунтувати її подальший розвиток.

Кант називає свою філософію трансцендентальною і протиставляє її «трансцендентному» прагненню колишньої метафізики пізнати речі в собі, і це протиставлення означає те, що він оголошує завданням своєї філософії визначення умов апріорного пізнання у всіх областях людського мислення. У цьому сенсі трансцендентальним він хоче називати все, що відноситься до можливості загального необхідного змісту нашої думки.

Кант – одна з ключових фігур світової філософської думки. Гегель справедливо вважав, що у вченні Канта відбувається головний перехід до новітньої філософії. У його вченні про категорії розуму і антиноміях розуму, про активність суб'єкта в пізнанні і етичній практиці почалася розробка діалектичного методу пізнання – головного досягнення німецької класичної філософії.

Значення Канта в історії філософії і науки надзвичайно велике не тільки великими відкриттями, які він зробив в області теорії пізнання і етики, але і постановкою фундаментальних філософських проблем, що визначили подальший розвиток всієї західної філософії.

ИНТЕЛЛЕКТ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОСОФСКОГО ИЗУЧЕНИЯ. ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ О СТРУКТУРЕ ИНТЕЛЛЕКТА

Гаряева А. М., Муренко Е. Л.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

В данной работе мы рассматриваем основные философские категории образующие такое важнейшее понятие как интеллект, а так же рассматриваем различные учения великих мировых мыслителей, способствовавших изучению этого понятия и приближающего нас к истинному пониманию данной философской категории и раскрытию ее концепции.

Интеллект, это особая способность мышления, связанная со способностью абстрактно воспринимать окружающие события. Современная философия, уже многое знает об этом понятии, как о способности восприятия мира в понятиях, об основных законах мышления, о непосредственной связи интеллекта с языком. Однако эта философская категория имеет множество неразгаданных тайн, к которым современная наука только приближается.

В течение длительного исторического периода развития

человечества формировались различные философские представления о предмете и характере интеллекта. Причем зачастую понятие интеллекта отождествлялось с такими понятиями как «интуиция», «рассудок», «здоровый смысл» – хотя данные понятия являются, на самом деле, только частичками той сложной мозаики, которую представляет собой – интеллект.

Философы Древней Греции, такие как – Платон, Сократ, рассматривали рассудок и здравый смысл как одно из основных свойств человеческого ума. Платон, например, представлял его как основную предпосылку человеческого мышления вообще, не связывая его с формами самовыражения отдельного человека.

У Аристотеля, здравый смысл и рассудок представлены в определенных рамках различия и взаимосвязи между ними в определенной логической цепочке, а именно: из здравого смысла вытекает практическое знание, которое вырабатывается в процессе функционирования рассудка. Само понятие знания выступает в двух видах – первый вид – об индивидуальных вещах, – об их действии и возникновении, второй вид – общее знание о понятиях.

Рассудок регулирует общее знание, здравый смысл рассматривает и определяет значение отдельных вещей.

Отдельное значение придается такому понятию, как – чувственность. Но в понятии философов – человек с опытом мудрее человека с чувственным восприятием мира, а человек понимающий искусство и умеющий внутренне его прочувствовать, мудрее человека обладающего опытом. Исходя из такой концепции – функционирование здравого смысла осуществляется уже на основе некоторого имеющегося чувственного опыта, поэтому нельзя отождествлять его с чувственным познанием.

Тит Лукреций Кар в поэме «О природе вещей» высоко оценивает значение здравого смысла в познании и в интеллектуальном восприятии человека.

Понятие и проблематика здравого смысла интересует философов поздней античности, таких как Тертуллиан и Гераклит. Первый считает, что здравый смысл в некоторой степени противостоит рассудку, и человеческий интеллект должен обратиться к своему естественному первоначальному состоянию здравого мышления. Гераклит же, напротив очень осторожно относится к здравому смыслу, критикуя его за узость и ограниченность.

Огромное значение имело для раскрытия философской концепции интеллекта философия Сократа. В своих теоретических размышлениях о рассудке, он полагает, что не стоит поступать согласно привычке, догме или спонтанно, руководствуясь только чувствами, а нужно всегда пытаться осознать более глубокие основания своего поведения. Данный посыл подтолкнул его ученика Платона к более углубленному изучению этого

вопроса. Именно Платон впервые поставил человека перед осознанием того, что интеллектуальная деятельность в сфере понятий, в высшем мире идей – требует особой, высшей степени мышления – разума. Разум, направленный на познание идей, играет важнейшую роль в практической деятельности человека, не отменяя позитивной роли рассудка, с точки зрения Платона.

Аристотель во многом разделял взгляды Платона на значение понятийного мышления, но и ещё большую роль придавал понятиям в познании. Для Аристотеля умными людьми оказываются не те, кто действует, а те, кто владеют познанием. Владение познанием, с точки зрения Аристотеля, это свойство более совершенной способности мышления, разума. Предметом рассудка в познании выступают различные причины и начала, которые он исследовал с большей или меньшей полнотой и точностью. Совсем другое дело – разум. Аристотель проводит четкую границу между рассудком и чувственностью; чувства воспринимают индивидуальные вещи; рассудок относится ко всему, что познают, лишь внешним образом. Разум же способен принимать в себя предмет своей мысли, его сущность и действительность, удерживая их, обладая ими, он как бы сливается с тем, что мыслится им, как бы присутствуя в предмете своей мысли. Согласно Аристотелю, разум – это наиболее правильная в действительности способность мышления, позволяющая усматривать сущность вещей в их истинной форме.

На смену средневековым философским взглядам на природу рассудка и разума, как составляющих интеллект категорий, пришли рационалистические воззрения эпохи возрождения. Ярким примером изучения этого вопроса явилась философия Джордано Бруно. Философская теория Джордано Бруно основывалась на том, что рассудок исследует истину посредством рассуждений и аргументов, разум же находит и выделяет общие принципы и на основе их делает соответствующие заключения. Разум является высшим судьей всех чувственных и рассудочных представлений. В отличие от рассудка разум способствует осознанию совпадений противоположностей. Один из главных тезисов учения Джордано Бруно состоит в том, что человек, желающий познать наибольшие тайны природы, должен рассматривать и наблюдать минимумы и максимумы противоречий и противоположностей.

Следующий известный ученый и философ, англичанин Т. Гобс, понимал рассудок, как способность к правильному течению мысли, идущей путём логических рассуждений, путём анализа многих эмпирических данных к верным выводам. Стержнем, на который опирается рассудок, является конкретное и четкое значение слов. Рассудок обладает наивысшей способностью различать тонкие детали и особенности вещей и явлений. Разум – это определенный индикатор человеческих действий, так же он способен решать множество вопросов, скрытых от

непосредственного восприятия, и в некоторых случаях, обладает способностью предвидеть будущее. И если цель установлена, то он определяет те необходимые средства нужные для ее достижения. Разум, который совершенен и сформирован, имеет в своей основе тот необходимый стержень, который не позволяет изменять цели и средства для ее достижения.

По мнению Б. Спинозы, разум, как основа человеческого интеллекта, это способ мышления, опирающийся на общие понятия и адекватные идеи о свойствах вещей. Основу разума составляют предельно широкие понятия и категории, выражающие то, что является общим для всех людей, в отличие от понятий рассудка, который представляет собой определять мысленные абстракции единичных понятий.

Французский философ-материалист П. Гольбах так же внес особый вклад в изучение рассудка. В его учении о рассудке, определялось, что основа рассудка – жизненный опыт и способность суждения, опираясь на которые он исправляет, очищает от ошибок человеческие чувства и является стержнем, сдерживающим страсти. Опорой рассудка всегда является полученный и вытекающие из него знания, помогающие систематизировать мышление и вырабатывающие способность отличать полезное от вредного. Разум французский философ определял как главную характеристику развития человека как общественного существа. Исходя из его учения – разум – это качество организованных существ, приобретённое с опытом, осознание того, что приносит пользу людям и что вредит их интересам, а так же осознание необходимости существования социума, т.е. связей человека, основанных на здравом уме, воображении, стремлении к осознанию истины, жизненном опыте, предусмотрительности и благоразумии.

В определённом смысле завершающим периодом в становлении и утверждении понятий «рассудок» и «разум» как основ понятия «интеллект», являются работы известного английского мыслителя и философа Д. Юма. Рассудок, с точки зрения Д. Юма, представляет собой способность мышления, основывающегося на опыте познавательных действий, образующих общие правила, достаточно широкие и постоянные, способные упорядочивать суждения, отделяющие случайное от необходимого.

Разум, как трактует Д. Юм, есть сравнение идей и укрепление отношений между ними, и вследствие выявления истины или заблуждения. Процесс познания в разуме основывается на критике суждений рассудка, в постоянных сомнениях, в критике результатов познания. Только при таком отношении к познанию можно, в понимании Д. Юма, рассматривать разум как некую существенную причину, при которой поиск истины является естественным действием.

Окончательный итог в становлении рассматриваемых нами понятий

подводит немецкая классическая философия И. Канта. По мнению И. Канта, рассудок ничего не может созерцать и, поэтому, связан с действительностью только через чувственность, которая в свою очередь ничего не может мыслить и только преобразует действительность в грубый материал чувственных представлений. Рассудок и чувственность, по его мнению, только в тандеме друг с другом могут давать объективные и значимые суждения о вещах.

Интеллект образуют – разум, как его высшая и направляющая способность, очищающая и систематизирующая знание, рассудок, которому идеи разума направления движения и цели и чувственность, которая лишена способности мыслить, но в сочетании с разумом и рассудком может способствовать объективному представлению о вещах.

Так же особое значение И. Кант придает интуиции, как фактору внутреннего постижения и восприимчивости к впечатлениям.

Термин «интуиция» в теории И. Канта, обычно сочетается со словами «знание» и «познание».

Интуиция – это вид знания, специфика которого обусловлена способом его приобретения, это непосредственное знание, не нуждающееся в доказательстве и воспринимаемое как достоверное. Такой же позиции придерживались Платон, Р. Декарт, Б. Спиноза, Г. Гегель и другие известные философы.

Конечно наши рассуждения о таком сложном и многогранном явлении как интеллект, невозможно вместить в такой небольшой формат. Об этом феномене написано немало научных трудов, но, все же подводя итог, мы можем констатировать, что интеллект, как наиважнейшую философскую категорию, невозможно исследовать, не учитывая всей многогранности данного явления, и с позиции только одной теории или подхода. Это связано, прежде всего, с тем, что интеллект – это особая природная способность человеческого ума, которая направлена на осмысление действительности, стремление ее исследования и практического применения полученных знаний.

СПЕЦИФИКА ОБЪЯСНЕНИЯ НА ОСНОВАНИИ НАМЕРЕННОГО ДЕЙСТВИЯ РИЧАРДА СУИНБЕРНА

Глущенко Е. В.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Р. Суинберн разрабатывает определение личностного объяснения как разновидность научного объяснения. Исходя из формулировки того, что называется научным объяснением согласно Карлу Гемпелю [1, с. 17], Суинбёрн модифицирует данное объяснение, дополняя его пунктом об увеличивающейся силе объяснительного смысла в зависимости от

подтверждающей силы аргументов. Кроме этого, Суинбёрн пользуется терминологией предложенной Дональдом Дэвидсоном [2, с. 70], который также исследовал природу личностного объяснения. (В качестве онтологии, Суинбёрн пользуется собственной моделью субстанционально-силовым и предрасположенным подходом (С-С-П), согласно которому физическая необходимость рассматривается как конститутивный аспект объектов мира.)

Для объяснения некоторого события в научном объяснении требуются знания прошлых событий или состояний мира, а также законы природы. В личностном объяснении перечень необходимых условий дополняется намерением. Последнее имеет такие подвиды, как: определённое, произвольное и выполняемое посредством дополнительного действия. Атрибуты личностного рационального агента (частный случай сознательного существа) В зависимости от наличия или отсутствия дополнительных действий и, вместе с тем, базовых возможностей к совершению некоторого действия, личностное объяснение усложняется или упрощается. В простом и сложном объяснении на основании намеренного действия личности выделяется, собственно, намерение и действие, которые различаются тем, что события в мозге не являются намерениями, а действия резко отличаются возможностью актуализировать или игнорировать намерения. На основании критики теории идентификации намерений определённого рода желаний, ментальным состояниям Суинбёрн дифференцирует намерения на зависимые и независимые от желаний. Последние не обязательно полностью лишены чего-либо, что можно было бы называть желаниями, так как это не оказывает существенного влияния на аргументацию личностного объяснения в целом. Поскольку, согласно С-С-П, личностное объяснение не может быть выражено в терминах событий, то предпочтение отдаётся исключительно объяснению научному. И, тем не менее, реализация объяснения некоторого феномена в полной мере при наличии таких условий, как: по крайней мере, частичного научного объяснения данного феномена, частичного личностного объяснения феномена, конъюнкции частичных научного и объяснения на основании намеренного действия. Несмотря на то, что допустимо одновременное полное как научное, так и личностное объяснение некоторого феномена, которое может возникать в случае переопределения (*overdetermination*), такая согласованность объяснений будет носить лишь случайный характер. Следовательно, если эти объяснения являются единственно возможными видами объяснений, то они должны, либо противоречить друг другу, либо являться интерпретациями друг друга, либо помимо них должны существовать и другие виды объяснений. Однако эти объяснения не являются противоречивыми по отношению друг к другу, так как между ними не существует взаимного отрицания, а также они не являются

интерпретациями друг друга, поскольку существует частичное их совпадение; альтернативные объяснения для релевантных положений дел представляются излишними. В этом случае, различие указанных видов объяснений проявляется в отдельном параметре, определяемым нами как «сила» некоторого намерения, но не поддающегося логическому анализу. Данный параметр не исключает использование личности в качестве объяснения, но делает такое объяснение сугубо специфическим.

Таким образом, простое или сложное личностное объяснение, реализующее себя посредством совершения некоторого действия, которые, в свою очередь являются, следствием комплекса причин, позволяющих осуществить данное действие, не редуцируется полностью к ментальным схемам, и, поэтому, вне зависимости от степени совпадения с научным объяснением некоторого феномена, обнаруживает себя в неопределённом дополнительном параметре. Указанный специфический параметр не является отличительной логической чертой.

Литература

1. Гемпель К. Логика объяснения. М.: Дом интеллектуальной книги. Русское феноменологическое общество, 1998. – 239 с.
2. Суинберн Р. Существование Бога / Ричард Суинберн; пер. с англ. М. О. Кедрова / Ин-т философии РАН. – М.: Языки славянской культуры, 2014. – 464 с.

ТЕХНОСФЕРА ТА ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ З ПОГЛЯДУ КОНЦЕПЦІЇ «ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУТУРОЛОГІЇ»

Годзь Н. Б.

Національний технічний університет «ХПИ», Харків

***

Обыкновенный день,
ну разве что –
синеющие небеса
и золотом с багровостью
манящие поля-леса;
синичка, что упала с дерева
прочухалась и вверх;
и я, среди людей,
ну, вообще, как всегда
но твердо и уверенно
шепчу себе
что «надобно», «пора» –
вот так и бегаю:
на небо яркое смотрю,
а на людей как гляну,
то радостью, увы, тут
не всегда горю,

на свете страшный грех есть –
самопотеряться
иль жить, как жаба в болотах
и силою, энергию
здоровьем близких
и чужих питаться,
о Господи, дай силы
уберечь себя
и не упасть в сей Грех,
и жить, надеждою держаться
и верить в чудеса для всех
и даже если злиться,
то не «надуваться»:
негоже квакать
«при людях» на всех

Наталія Годзь, Харків, Україна, 13.10.2018 р.

Певний час ми працюємо з футурологічною тематикою, в якій окрім питання техносфери розробляємо та аналізуємо поняття «Екологічна футурологія», прогностика та коло питань, пов'язаних з ними. Екологічні питання з кожним роком щільніше поєднуються з питаннями етичними [5] та політичними [1], [2].

Розглядаючи себе у оточуючій дійсності, через членування часу, починаємо приймати не тільки абстракцію Часу як такого, але й розуміти реальність своєї тілесності, реальність своєї свідомості й реальність всього, що оточує нас (й не тільки зараз і тут), а також й у проекції «раніше» й «потім», «власний вимір часу» та «час інших». Структуру майбутнього як поняття можливо поділяти й розглядати виходячи з різних принципів. Не викликає сумніву у науковості, необхідності дослідження з позиції наприклад, «майбутнього» людини, «майбутнього» природи, «майбутнього» техніки. Слід також зазначити, що вивчення наукових джерел, що стосуються екологічної футурології, свідчать, що це поняття не тільки не розроблено, але й воно ще не стало предметом систематичного філософського дослідження, й розглядається фрагментарно або занадто узагальнено, без урахування реалій сучасного розвитку інформаційно-комунікативних систем та соціально-політичного становища та процесів глобалізації (особливо негативних). Таким чином ми наочно підкреслюємо обумовленість важливості екологічних досліджень та вплив політичних питань на екологічні процеси.

Майбутнє людини подається у різних моделях, низка з яких є позитивно скерованими, низка – негативно. Але слід враховувати що майбутнє це не тільки глобальна певна теоретизована модель. Майбутнє стосується й кожної окремої ланки біологічних, соціальних та політичних систем. Воно торкається кожної особистості. Вже зараз з скороченням кількості членів родин, з старінням європейської частини людства, проблем, які дотичні й до населення тієї ж Японії, частини США, Канади,

Австралії, ми бачимо виникнення нової проблема – відсутності низки родинних стосунків, з надзвичайною самотністю людини. Вихід з цього потрібно вивчати й впроваджувати у практику, слід постійно підкреслювати небезпечність й незамінність природних стосунків віртуальними мережами. От чому в якості епіграфа ми вибрали саме цей вірш. Здорове спілкування людей – необхідна умова здорових спільнот – професійних, державних міждержавних, релігійних і т.п.

Футурологія на сьогодні все таким же чином як і на період власного виникнення, потребує створення особистої сфери дослідів та застосування своєї методології, а для цього потрібно переглянути вже наявну термінологію, й додати нову. Особливо враховуючи розділ, який присвячено екологічній футурології, – там виникає подвійна складність: зіткнення інтересів та сфер понятійних апаратів й термінології двох дисциплін, кожна з яких є складною мегасистемою й трансдисциплінарною наукою.

Понад усе слід пропагувати та втілювати у життя здоровий спосіб життя. Старі, але такі важливі методи та методики самовідновлення психічного та фізичного стану індивідів. Самотня людина, втрачає сенс власного існування та починає втрачати здоровий глузд та професійність. Комунікація підтримує вмотивованість життєдіяльності та скеровує професійний напрям життя людини.

Не останню роль тут відіграє й освіта та самоосвіта, вдосконалення професійних навичок. Розвиває та зберігає позитивний настрій й творчість, практичні ремесла. В монографії ми попереджували про те, що слід також завважити, що у суспільствах з обмеженням свобод особистості, суспільстві потреб присутній феномен, який можна назвали «втрачене майбутнє» та «нереалізоване майбутнє» – останній має пролонговану можливість все ж таки колись реалізуватися у певних випадках (хай й не для всіх випадків загалом). От саме «втрачене майбутнє» на рівні індивіду та на рівні цілих спільнот або поколінь мало аналізується у наслідках – медичинських, освітянських, тощо.

Натурфілософія та біологія, геологія – як галузі наукового знання досить часто визначають предметом дослідження періоди «до» та «після» (наприклад присутності людини та якоїсь епохи), «зараз», тобто тут завжди спираються на питання порівняння та еволюціонування. А ще можливо сказати, що як ці, так й інші природознавчі дисципліни тим чи іншим чином прив'язані у деяких аспектах до вивчення наслідків впливу «на людину» та наслідків «від людини»: показником цієї характеристики також може слугувати той факт, що ідея вичерпності, кінцевості та невідновлюваності природних та людських ресурсів до сих пір не набула належної уваги.

Отже, враховуючи технологічні надбання та їх вплив на комунікацію людства у професійному та «інтимному», особистісному просторі пропонуємо більше уваги приділяти розвитку та формуванню екологічної,

фізіологічно та психологічно орієнтованої системи самовдосконалення та реабілітації суспільства та індивідів. Це можливо втілювати через стару форму виступів та диспутів, курсів, лекторіїв серед шкіл. Бібліотек, вищих учбових закладів, полікліник, тощо. Самотня людина або людина, існуюча у замкненому невеликому соціальному просторі, створює небезпечні умови як для себе особисто, так й для суспільства у подальшому.

Список літератури

1. Андрос О. Є. Екологістські рухи в сучасному політичному процесі / О. Є. Андрос ; Відп. ред. М. Д. Кляшторний . – Київ : Стилос, 2012 . – 205 с. - Бібліогр.: с.181-205 (279 назв) .

2. Гардашук Т.В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст [текст] / Т. В. Гардашук. – Київ: ТОВ «ВПЦ» Техпринт». – 2000. – 126 с.

3. Годзь Н. Б. Вступ до екологічної футурології [Текст]: Монографія / Н. Б. Годзь. – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.

4. Годзь Н. Б. Філософія та наука в екотехнологічному просторі: погляд на біологічні системи / Н. Б. Годзь // Вісник національного технічного університету «ХПИ». Сер.: Філософія. – 2015. – № 27(1136). – С. 57–63.

5. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини - шанування природи / А. М. Єрмоленко; Відп. ред. М. В. Попович . – Київ : Лібра, 2010 . – 408 с. - Бібліографія у підрядкових примітках . – На укр. яз.

6. Wilkinson J. The dynamic programming of human systems; a social and historical analysis / J. Wilkinson, R. Bellman, R. Garaudy ; Center for the Study of Democratic Institutions. – New York : MSS Information Corp., 1973. – 53 p.

ФИЛОСОФСКИЙ ВОПРОС ПРИМЕНЕНИЯ СВАРОЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЕ

Годзь Н. Б., Ситников П. А., Крахмалев А. В.

Национальный технический университет «ХПИ» г. Харьков

*Я, нижеподписавшийся, Альфред Бернхард Нобель,
обдумав и решив, настоящим объявляю моё завещание
по поводу имущества, нажитого мною...*

*Капитал мои душеприказчики должны перевести
в ценные бумаги, создав фонд, проценты с которого будут
выдаваться в виде премии тем, кто в течение предшествующего
года принёс наибольшую пользу человечеству.*

Материалы завещания А. Нобеля, Париж, 27 ноября 1895 г.

Известен факт, в соответствии с которым наука и научная деятельность, равно как и открытия, являются особой формой

интеллектуального и духовного творчества. Поэтому не помешает лишний раз напомнить, что, например, Нобелевская премия по физиологии и медицине является одной из наград, отмеченных А. Нобелем (1833-1896) в его последней воле, записанной в завещании, составленном в 1895 году. Жизнь многих ученых, особенно состоявшихся, сопряжена не только с поиском и открытием научных фактов и разносторонних граней материального и духовного бытия, но также и с целым комплексом моральных, эстетических констант, которые показывают не только современникам, но и многим последующим поколениям значимость и благородство этих людей.

Наука развивается по особым, свойственным исключительно ей принципам. Именно поэтому в философии есть такой раздел, как философия науки, которая выполняет массу значимых теоретических исследований данного проблемного исследовательского поля. Следует напомнить, что при раскрытии этого вопроса еще в 1931 году доктором Отто Генрихом Вамбургом была установлена зависимость процентного соотношения содержания кислорода в воздухе, влияющего на ряд окислительных процессов в организме, при которой в случае содержания его менее 22 % начинается процесс хаотического размножения и модификации раковых образований на основе нейтральных клеточных групп. Этот факт вызвал необходимость дальнейшего поиска способов лечения и профилактики раковых заболеваний. Среди традиционных способов лечения рака, как и прежде, наиболее распространены приемы химио- и лучевой терапии. Однако, необходимость проведения прямого хирургического вмешательства продолжает быть актуальной, поскольку современные методы не могут быть действенны без предварительного устранения пораженных участков тканей организма с целью прекращения их злокачественного развития.

Важен тот факт, что рак как болезнь 3-го тысячелетия имеет более 300-модифицированных форм и в большинстве случаев образовывается на важных органах в человеческом теле. До недавнего времени заболевание жизненных органов (почек, желудка, сердца и др.) по причине невозможности частичного удаления вызывало необходимость только донорской пересадки органов, что влекло за собой обострения вопросов сохранения идентичности как человека, так и донорского индивида с точки зрения этических вопросов. Но решение указанной морально-этической, а точнее, именно биоэтической проблемы, стало возможным с появлением ряда сварочных технологий в медицинской практике, которые позволили с высокой степенью успешности операционных вмешательств сохранить орган, при этом отделив от него пораженную заболеванием часть.

Предложенная технология сварки живых тканей разработана в Институте электросварки им. Е.О. Патона в тесном сотрудничестве с Международной ассоциацией «Сварка», компанией CSMG (США) и

ведущими медицинскими организациями Украины, показала свою эффективность и успешно используется в медицинской практике уже более 10 лет. Эта технология включает высокочастотную сварку живых тканей для соединения и восстановления жизнедеятельности органов человека и животных; гипертермические способы сварки, резки и обработки живых биологических тканей; использование материалов с эффектом памяти формы для изготовления имплантатов, протезов и специальных хирургических инструментов; микроплазменное напыление биокерамических покрытий на эндопротезы; парофазную электронно-лучевую технологию получения композиционных наноматериалов для целенаправленной транспортировки и усиления действия лекарственных препаратов в живом организме [1, 2, 5].

По биоэтическим вопросам и вопросам, связанным с философией идентичности, здесь можно решить ряд проблем и создать новое поле для исследований по смежным дисциплинам, в том числе как научным, так и научно-практическим [3–5]. Тем более, что современные исследования футурологического характера поднимают актуальный вопрос как ранних методик прогнозирования появления будущих болезней [2, 3], их характеристик, лечения, а заодно и пытаются смоделировать само будущее технологий излечения человечества.

Сегодня актуальным предстает вопрос понимания и транскрипции самого понятия «здоровье», «здоровый человек», его дальнейшего развития и поддержания как на индивидуальном, так и на общественном уровне в локальном и более крупном, глобальном плане.

Список использованной литературы

1. *Годзь Н. Б.* Сохранение идентичности человека применением высокочастотной сварки живых тканей / *Н. Б. Годзь, П. А. Ситников* // *Філософія у сучасному світі: матеріали міського науково-практичного семінару, 17-18 листопада 2017 р.* // Ред. кол. Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова [та ін.]. – Харків: НТУ «ХПІ». – С. 53–56.

2. *Годзь Н. Б.* Концепт «Людина природня» у рамках еколого-футурологічного дослідження та складнощі, які виникають при її розгляді / *Н. Б. Годзь* // *European Journal of Humanities and Social Sciences / Spetial Issue for Ukraine.* – Vienna. № 1. – 2017, 61 p., P. 46–49.

3. *Годзь Н. Б.* Вступ до екологічної футурології [Текст]: Монографія / *Н. Б. Годзь.* – Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. – 572 с.

4. *Єрмоленко А. М.* Соціальна етика та екологія. Гідність людини - шанування природи / *А. М. Єрмоленко; відп. ред. М. В. Попович.* – Київ: Лібра, 2010. – 408 с.

5. *Маринский Г. С.* Стендовые исследования высокочастотной электросварки биологических тканей / *Г. С. Маринский, А. В. Чернец, В. А. Ткаченко и др.* // *Автоматическая сварка, № 12.* – 2016. – С. 41–45.

ФІЛОСОФІЯ У ВИКЛИКАХ ЦИФРОВОЇ ДОБИ ЯК ПРАКТИЧНА ЛЕГІТИМАЦІЯ ВІРТУАЛЬНОГО

Гомілко О. Є.

Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАНУ

Сучасні трансформації світу, котрі головним чином позначаються переходом від аналогової культури до цифрової, потребують переосмислення значення, ролі та перспектив такого роду духовного досвіду людства як філософія. В умовах даного переходу традиційні модерні форми культури зазнають потужних трансформацій, що нерідко ставить під загрозу їх подальшу перспективу. Передусім даний процес унаочнює себе у послабленні ліберально-демократичних інституцій західного світу. Втім, цифрова епоха ставить перед випробуванням усі сфери людського життя на їх раціональну стійкість. Остання характеризує свідомо установлений спосіб взаємодії людей, котрий зорієнтовано на спільно установлений смисл. Розхитування основ раціональності та сповзання людської культури в її архаїчні настанови визначає універсальну загрозу людству. Світ цифри постає могутнім провокатором виявлення обмежень модерної раціональності, котра здебільшого набуває одномірних тлумачень наукової істини. Разом з тим, цифрова епоха розкриває нові горизонти та форми раціональності. Перед філософами стоїть вкрай важливе завдання збереження раціональних настанов культури та легітимація тих її форм, котрі модерна раціональність ігнорує. Для цього філософія сама має усвідомити напрями власних змін.

Завдання: локалізувати філософію у системі інших форм людського духу та повсякденних практик. Важливо уяснити, що філософія представляє собою особливий рід духовного досвіду, котрий глибоко відмінний від інших форм людського духу. Проблема локалізації філософії обумовлена феноменом розмиття її змістовних меж, що побутує у пересічній свідомості та стало один із розхожих стереотипів сучасної культури. Втім парадоксально, але така локалізація філософії потребує її постійного руху через самовизначення у контексті викликів реального світу.

Ядром природи філософського мислення є спроможність людини мислити у категоріях уявного або слова кантівської традиції трансцендентно, тобто уможлядно виходити за межі наявного досвіду з метою вироблення мисленнєвих концептів як інструментів продукування нових знань. Строгість, аналітичність та логічність філософської думки визначають механізми такого продукування. А тому, філософію можна розглядати як сферу строгого (що чітко дотримується меж предмету рефлексії та спирається на змістовні засади, із яких думка впливає і на яких вона будується), аналітичного (ретельного, скрупульозного та всебічного) та аргументативно-логічного осмислення уявного (аристотелевського метафізичного).

Цифрова епоха на відміну від класичної модерної доби, для котрої об'єктно-суб'єктне протиставлення є ключовим, послаблює межу між реальним та віртуальним (уявним), роблячи її більш рухливою та відкритою. Для цифрової епохи об'єктно-суб'єктне протиставлення втрачає свою епістемологічну домінантність. Навпаки, цифрова епоха створює умови розчинення класичних дихотомій мислення. Спостерігаємо стрімке посилення тенденції до подолання таких філософських дихотомій як то дух-тіло, суб'єкт-об'єкт, культура-природа, людина-техніка, людина-тварина тощо. То ж усвідомлення філософією себе у цифрових реаліях має відбуватись як через збереження власного концептуально-аргументативного ядра, так і внаслідок відмови від трансцендентно-дихотомічного реєстру його втілення. При цьому має бути збережено покликання філософії як сфери запитувань та сумніву.

Одним із розхожих уявлень є визначення філософії як спекулятивної сфери знань, тобто такого теоретичного знання, яке виводиться без звернення до досвіду («спекулятивне судження»). Нерідко його ще називають абстрактним. Натомість, практичний поворот сучасної філософії вимагає від філософії більш уважного відношення до реального. На відміну від класичної модерної філософії сучасна філософія змушена посилити власну практичність. Зазначимо, що практичність філософії можна визначити як життєву вкоріненість філософської раціональності у процес конституювання людського буття. Головною відмінністю у сучасному трактуванні практичності філософії є те, що практичність втрачає ознаки зовнішньої інструментальності.

«Практизацію» філософії слід виявляти як її іманентну властивість. Відтак, у визначенні філософії має бути з самого початку вказівка на практичність філософії як таку форму раціональності, що уможливорює мислення відкривати нові горизонти розуміння людського буття і не лише у вимірі уже здійсненого, але й у перспективі уявного досвіду. Цифрова епоха загострює проблему реального та уявного досвіду. Ефективним інструментом її вирішення може стати філософія як оновлена стратегія мислення подолання дихотомії реального та віртуального. Парадоксально, що в епоху тріумфу віртуальності філософія має наблизитись до реального виміру буття, набувши репутації практичної галузі знань.

ТЕХНІЧНИЙ ВИМІР АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Городиська О. М.

Національній технічній університет «ХПИ», Харків

Антропологічна криза, яка пов'язана із усією історією людини у ХХ ст., у сучасному світі набуває нових відтінків та все ще посилюється.

Раціональна людина Нового часу в умовах сучасності остаточно втратила свої позиції, проте на її місці не було побудовано нової моделі людини, яка б стала відповіддю на всі запити часу. Масова людина, яка була очевидним наслідком розвитку цивілізації на тому шляху, який було нею обрано, окрім підвищення комфортності життя, отримала суттєві екзистенційні проблеми, які за існуючих умов, неможливо вирішити, бо вони принципово не є питаннями масового та раціоналістичного характеру. Отже є криза, але немає вирішення, бо натомість зовнішньо запропонованих відповідей людина тут має вирішувати лише самостійно та відповідально, а саме такий підхід до розуміння людиною свого місця у світі став проблематичним як ніколи.

Вочевидь технічний елемент життя лише сприяв посиленню антропологічної кризи. Саме технічний фактор був важливою складовою виникнення масової людини, масової культури, залишившись переважно засобом для задоволення людиною своїх потреб. На думку Х. Ортегі-і-Гассета, розвиток ліберальної демократії, домінування експериментальної науки та масова промисловість, об'єднані у феномені техніки, призвели, з часом, до знеособлювання людини, до її повного конструювання, до перетворення на продукт виробництва. При цьому людина не просто продукується як масова, вона одночасно стає невидимою та анонімною, штучним конструктом, за яким неможливо побачити справжню людину, навіть якщо вона там присутня. З одного боку, ми бачимо повну детермінованість людини чимось зовнішнім та масовим, аж до її глибинних потреб, з іншого, – значною мірою посилюється індивідуалізація людини, аж до повного заміщення людини символічною копією, навіть схемою, як це має місце при моделюванні у науці. Сучасна техніка та технології дають можливість людині повністю конструювати себе, як це відбувається, наприклад, у соціальних мережах, коли присутнім виявляється не реальний індивід, а складений персонаж, лише обличчя, маска, сукупність необхідних у даній ситуації рис та навичок. Та навіть тут можна сміливо говорити про повну залежність від мас-медіа, реклами, моди, тощо, і це взагалі не дає можливості говорити про присутність реальної людини – скоріше про її відсутність у конфігурації, що склалася. Людина змушена адаптуватися до складних технічних систем, відповідати їх вимогам, або це загрожує людині опинитися поза межами цивілізованого життя, і це, у свою чергу, остаточно затверджує за людиною статус лише додатка до технічного елемента. А де ж тут є людина?

Нові продукти розвитку цивілізації не дають нам навіть часу на осмислення усього того, що відбувається у світі, час перетворюється на ката. Сьогодні ми говоримо про такі продукти, що здатні самі змінюватися згідно до умов, про роботів-фармацевтів, про імпланти мобільних телефонів, про контактні інтернет-лінзи та інтернет-окуляри, про системи

блокчейну та криптовалюти, про видачу громадянства та медичних ліцензій роботам, – й усе це не є лише фантастичним майбутнім, усе це вже має місце, остаточно перетворюючи життя людини у найближчій перспективі у своєрідний симбіоз із технікою, чия роль посилюється. Але цей симбіоз вже має вимушений характер для людини, знову є примусом до того, що видається необхідним, або перед людиною постає реальний ризик залишитися поза усіма людськими спільнотами, включаючи професійні та особисті. Власне тут знову виникає старе питання про суто людське (де ж воно є? чим воно є?), але також постає ще одне питання: то може прийшов час переглянути прокладені цивілізацією шляхи та побудувати нові?

Можливо, є сенс у відмові від надшвидкого розвитку техніки та у вкоріненні спочатку у людській екзистенції того, що є необхідним для неї, що дає можливість залишатися людиною самою по собі, без перегонів з часом. Людині природно притаманним був вихід її за межі власних настанов задля становлення людиною. Це передбачало, зазвичай, перебування у не надто комфортних ситуаціях та умовах, але зрештою приводило до важливих екзистенційних рішень та побудови людського. Відтоді ми створили посередника між нами та світом, але не просто культурну одиницю, а повністю самостійний технічний елемент, що живе за власними законами, і вже ми підкоряємося не запитам буття, але вимогам техніки. За таких умов нам не вдається вийти за власні межі, ми їх вже не бачимо, бо існуємо у безмежності електронної мережі. Навіть виник своєрідний новий тип людини, *homo mobilis*: вона живе в мережі, повністю забезпечена посередниками – телефоном, ноутбуком, іншим. Усе що вона робить – лише через технічні пристрої, які є предметом її турботи, але й вони самі турбуються про неї, забезпечуючи те саме ілюзорне існування. Вочевидь, антропологічна криза лише нарощується, оскільки приймає такі форми, які дедалі важче вловити та осмислити. Отже впливає навіть питання про те, чи існує ще людина або вона вже розпорошилася у безмежних можливостях технічного? Відповіді немає, але немає також сумніву, що така відповідь є доленосною для майбутнього людини як такої.

МОДЕРН І ПОСТМОДЕРН: КОМПЛЕМЕНТАРНІ ВЕРСІЇ ПРИЧИН КРИЗИ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Дмитренко М. Й.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
НУЦЗ України, Черкаси*

Для розуміння впливу постмодерних соціокультурних контекстів на корпоративну культуру необхідно розглянути чинники, що утворюють ці контексти, а також безпосередньо або опосередковано впливають на якісні

характеристики корпоративної культури.

Це передусім культурна матриця техногенної цивілізації.

Культурна матриця техногенної цивілізації починає своє становлення з кінця XVIII – поч. XIX століття. Найважливішою основою життєдіяльності такої цивілізації стає раціональне начало, з яким пов'язаний розвиток техніки, технології, причому не тільки шляхом інновацій, що стихійно протікають у сфері виробництва, а й через прискорення темпів продукування нових наукових знань та їх впровадження у техніко-технологічні процеси. Виникає новий тип культурного розвитку, заснований на прискорюваній зміні природного довкілля, предметного світу, в якому живе людина. Внаслідок цього відбуваються кардинальні перетворення в суспільній свідомості.

Різноманітним проблемам культури у період модерну та постмодерну присвячені роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме Т. Адорно, А.В. Венкової, М. Горкхаймер, С. Каган, С. В. Ковалевського, П. Козловскі, Г. Маркузе, Х.Ортега-і-Гассета та ін. Доступність, пізнаваність, пасивність сприймаючого суб'єкта як сутнісні риси культури до певної міри визначені тим, що культура створюється для мас, а не масами.

Мета дослідження полягає у аналізі комплементарних версій причин кризи сучасної культури у період модерну та постмодерну.

Парадокс еволюції модерної культури полягає в тому, що посилення її людинотворчого потенціалу супроводжується розробкою і застосуванням руйнівних антропотехнік. Діалектика Просвітництва, розкрита засновниками Франкфуртської школи Т. Адорно і М. Горкхаймером, виявляє ризики і небезпеки суцільної раціоналізації людського буття. Діяльнісне ставлення людини до світу стало в новоєвропейській культурі аж до наших днів головною культурною домінантою.

При цьому діяльність людини спрямована, перш за все, і навіть виключно зовні, на перетворення і переробку зовнішнього світу, природи, яку людина намагається підпорядкувати собі. Зовнішній світ розглядається як арена діяльності людини, як якщо б світ і був призначений для того, щоб людина отримувала необхідні для себе блага, задовольняла свої потреби. Діяльнісноактивний ідеал відносини людини до природи поширюється потім і на сферу соціальних відносин, які також починають розглядатися в якості особливих соціальних об'єктів, які людина може цілеспрямовано перетворювати. З цим пов'язаний культ боротьби, революцій як локомотивів історії. Людина з раба природних і суспільних обставин перетворюється на їх пана, і сам процес цього перетворення розуміється як оволодіння силами природи і силами соціального розвитку. Характеристика цивілізаційних досягнень у термінах сили («продуктивні сили», «сила знання» і т.п.) виражала установку на знаходження людиною

все нових можливостей, що дозволяють розширювати горизонт його перетворюючої діяльності.

Ідея соціального прогресу стимулює очікування змін і рух до майбутнього, яке покладається як ріст цивілізаційних завоювань, що забезпечують усе більш щасливий світоустрій. Цінністю починає вважатися сама інновація, оригінальність, взагалі нове. У результаті виникає чітко виражена спрямованість прогресу з орієнтацією на майбутнє.

Превалювання рекреаційних, адаптаційних та інших функцій над креативними, як риса культури, зберігається і в епоху постмодернізму, коли культура, що цитує, інтерпретує і пародіює, проявляє велику здатність до освоєння культурного простору «вшир», ніж здатність провокувати духовний саморозвиток людини. У свою чергу, переважання адаптаційного механізму над креативним дозволяє особистості пасивно засвоювати накопичений людством соціальний і культурний досвід, призводить особистість до конформізму, відмови від власної цілісності та індивідуальності, її змістом стає володіння зовнішніми атрибутами буття.

Культурний песимізм доби пізнього Модерну у постмодерній культурі замінюється на легітимацію постмодерної вселякості і нерозбірливості. У цьому зв'язку виникає питання, як реагує корпоративна культура на духовну кризу техногенної цивілізації, як позначились на ній настрої культурного песимізму, модерні переживання культурної деградації і впадання людства у варварство?

Постіндустріальна культура орієнтується на архетипи колективного несвідомого, спирається не на образи, пов'язані з реальністю, а на систему іміджів, що впливають на несвідому сферу людської психіки. Вона актуалізує раціональні і вербальні аспекти людської комунікації, а також апелює до чуттєвої природи людини. Карл Юнг серед категоріальних рис у розумінні культури постмодерну особливо виділяв її несвідому основу. На його думку, характерною рисою сучасної культури є символотворення. З цим же пов'язана відмічувана багатьма дослідниками еротизація сучасної культури.

Комерціалізована і політична ангажованість, співвіднесеність з іміджами замість реальності – всі ці риси культури в умовах постіндустріального, інформаційного суспільства ще більше посилюються. За допомогою комунікативних та інформаційних мереж, що роблять образ, зображення, знак, ідею більш наочною, відчутною і реалістичною, ніж те, що в них позначається і відображається, корпоративна культура творить гіперреальність постмодерного зразка.

Серед численних глобальних проблем, породжених техногенною цивілізацією, насамперед варто виділити загрозу самознищення людства в умовах безперервного вдосконалення зброї масового знищення. В ядерне століття людство вперше за всю свою історію стало смертним, і цей сумний підсумок був «побічним ефектом» науково-технічного прогресу, що відкриває все нові можливості розвитку військової техніки.

На думку І. О. Ільїна, західноєвропейська культура являє собою, перш за все, технічну культуру, яка розсудливо-раціональна, але не сердечна. Тим часом, «безсердечна культура підриває сама себе: у винаході атомної бомби вона дійшла до вселенського самогубства, а винахід цей, напевно, не складає останнього слова руйнівної техніки» [2, с. 296]. Тим самим збільшується ймовірність загального самознищення, і це, на думку І.О. Ільїна, відбувається тому, що «людство творить свою культуру невірним внутрішнім актом, зі складу якого виключені: серце, совість і віра... За зауваженням В.А. Кутирьова, «в умовах технічної експансії за коеволюцію з машинами треба боротися. Збереження ніші для людини стає глобальною проблемою» [3, с. 81].

Другою, мабуть, найгострішою проблемою сучасності стає наростання екологічної кризи в глобальних масштабах. Діяльність людини вносить постійні зміни в динаміку біосфери, і на сучасному етапі розвитку техногенної цивілізації масштаби людської експансії в природу такі, що вони починають руйнувати біосферу як цілісну екосистему.

І, нарешті, ще одна глобальна проблема, яку слід виділити, – це проблема збереження особистості людини як біосоціальної структури в умовах зростаючих і всебічних процесів відчуження. Чим більше вона перетворює світ, тим більшою мірою вона породжує непередбачені соціальні фактори, які починають формувати структури, радикально змінюють людське життя і, очевидно, погіршують її.

На думку К. Ясперса, «страхотливу картину сучасного світу, яку всі з тих пір невтомно повторюють, першим намалював Ніцше: крах культури, освіта підміняється порожнім знанням; душевна субстанціональність – вселенським лицедійством життя «понарошку»; нудьга заглушується наркотиками всіх видів і гострими відчуттями; всякий живий духовний паросток пригнічується шумом і гуркотом ілюзорного духу; всі говорять, але ніхто нічого не чує; все розголошується в потоці слів; усе пробовкується і віддається. Ніхто інший, як Ніцше, показав пустелю, в якій ідуть божевільні гонки за прибутком; показав сенс машини та механізації праці; сенс народжуваного явища — маси» [5, с. 13]. «Маленькі люди стали панами», – говорив Ф. Ніцше.

Як домінуюча культурфільософська парадигма кінця ХХ століття постмодернізм не заперечує, що в культурі відбулися кардинальні духовні зміни, в той же час він дає їм принципово іншу оцінку. Якщо на початку ХХ століття вибухове, за поняттями того часу, поширення індустріальної культури багатьом уявлялося катастрофою, загибеллю культури і цивілізації, то постмодернізм пропонує змиритися з суперечностями, властивими як сучасному суспільству в цілому, так і окремої особистості. Життя відкриває в постмодерні свою принадність у чуттєвому, контекстному сприйнятті й отриманні задоволення від буття. Таким чином, відбувається реабілітація чуттєвого начала в людині. Постмодерн не шукає первинного сенсу в різноманітних формах буття, визнаючи їх самоцінність і самодостатність.

Відзначаючи принципово нові риси в постмодерному світобаченні, що

змушують розглядати постмодернізм в якості принципово іншої культурфілософської парадигми, ми, тим не менш, повинні визнати, що постмодернізм «виріс» із модернізму, в деякому сенсі з'явився його протилежністю.

Резюмуючи вищезазначене, можна зазначити, що в умовах постмодерну визнання завершеності всіх процесів розвитку, «смерті» істини в нескінченній симуляції знаків зовсім не сприяє духовному одужанню західної цивілізації і подолання глобальних проблем, що позначилися перед людством. Людство залишається у тій межі, де тільки випадок і випадковість відокремлюють його від реальної «загибелі буття», тобто від настання такого стану світу, яке може виникнути без людини.

Литература

1. Ильин И.А. Путь к очевидности / В.В. Ильин – М, 1993. – С. 296.
2. Кутырев В.А. Осторожно, творчество! [Текст] / В.А. Кутырев // Вопросы философии.– 1994, №7–8, С.81.
3. Ясперс Карл. Ницше и христианство [Текст] / К. Ясперс.– М, 1994. – С. 13
4. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения / М. Хоркхаймер, Т. Адорно – СПб.: Медиум–Ювента, 1997. – 233 с.

КРИЗА МЕТАФІЗИЧНОГО ДИСКУРСУ: ПОШУКИ НОВОЇ ОПЦІЇ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

Дольська О. О.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Все більш актуальними для нас, науковців, філософів, гуманітаріїв, стає питання про практики тлумачення та аргументації, практики читання та написання текстів. З'являються думки про те, що наше мислення не пристосоване до нового хронотопу і наші концепції та мислення не підготовлені до змін: Інтернет з його безмежними можливостями підтверджує цю тезу. Тому питання наукового методу, опції, яка так потрібна саме в такій ситуації, стає необхідним завданням для науковців. Особливої делікатності набуває це питання в період так званого питання смерті суб'єкта. Хочу нагадати, що Модерн розглядав суб'єкта як абстрактну позаконтекстуальну реальність (прикладом може стати монопольний характер суб'єкта Декарта, що й сприяло ствердженню статусу позаконтекстуального, або, якщо йти за філософією І Канта, – трансцендентальний його характер). Такі уяви можна порівнювати із визначенням та сприйняттям простору та часу в класичній фізиці, а саме – за типом абсолютного простору і часу І. Ньютона. Постмодернізм критикує такий тип суб'єкта. Не даремно останнім часом ми звикли до висловів «автор зник», «смерть автора», і поява метафори «Той, хто

читає». Що ховається за цими тезами? Це свого роду похорон «супер-Я», «Я» як єдиного, хто дає знання, «Я» як самого. Автор тримається за своє Я, яке є причиною самого себе, якому не потрібні інші, бо для нього немає нікого, хто йому радний. А усі значення та смисли, які таке Я пропонує, необхідно сприймати як норми життя.

На думку ж представників постмодернізму автор можливий тільки в оточенні Життя, Праці, Свободи, Мови, Іншого тощо, і, як слідство, формується образ контекстуального суб'єкта. Але у сьогоденні (постпостмодерн) ми стикаємося із фактом відмови від культури значень, за якою саме культура посилала у майбутнє, тобто нам, евристичні, етичні, естетичні тощо послання як нормування життя. Прикладом може стати філософія Г.У. Гумбрехта під назвою «культура присутності» [1]. На його думку треба формувати культуру події, бо саме подія може стати таким жестом, який підводить людину до інтелектуальної складності.

Можна порівняти мою зустріч із С. С. Аверінцевим та його роботами саме з такою подією, яка зробила мене співрозмовником і перекладачем в діалозі з ним. З огляду на його філософію виросла моя зацікавленість питанням інтелектуального розвитку людства, питанням інтелектуальних революцій, зацікавленість роздумами К. Ясперса про техніку мислення, про духовність як зустріч, про духовність як інтелектуальний сплеск і т. і. Саме на такому ґрунті з'являється бажання запропонувати нову опцію, нову методу бачення розвитку культури, який має назву метод інтелектуально-когнітивних технологій. На наш погляд, він просуває нас до трансконтекстуальності з наголосом на зустрічі, на діалозі: присутність реалізується як вслухання, з одного боку, і як конкретні спільні практики, але в різноманітних сферах життєдіяльності, що має підкреслювати їхній коеволюційний характер.

Інтелектуальні технології – складна система, свого роду способи та методи збирання, обробки, зберігання, використання знань. Продукт такої системи оформлюється за рахунок образів, символів, асоціацій, які існують та функціонують за визначних умов. Їх сприйняття має бути пов'язане з тими поняттями, які входять до знань та смислів системи або які формуються в ній. Без такого зв'язку слова залишаються лише словами. Людина ж у процесі мислення істотно спирається на чуттєво-інтелектуальні асоціації, пов'язані з цими словами, включає також і активну участь підсвідомих інтуїтивних процесів. Розвинені інтелектуальні системи «мають» здатність безпосередньо сприймати оточуючий світ, мають рефлекторний характер. Якщо сучасна культура забарвлена змінами інтелектуального характеру, то звернення до інтелектуально-когнітивних технологій виглядає досить логічним. Це підтверджується й тим, що в словниках ми знаходимо такі терміни, як *інтелектуальна еволюція, інтелектуальна система інтелектуальна революція* [2; 3].

Інший термін, який допоможе розібратися в нашій темі – когнітивні технології. В філософії К. Ясперса, яку він називав «розуміюча філософія»,

вже на початку ХХ ст. закладаються, на наш погляд, основи когнітивістики в її сучасному розумінні [4]. В сучасних словниках когнітивістика – міждисциплінарний підхід до наукового вивчення людського мислення та пізнання. У центрі уваги цієї науки поруч з проблемами мислення – проблеми зору, процесів свідомості, мозку тощо. З одного боку, в когнітивістиці вирішуються питання законів мислення і сприйняття, що визначають поведінку людини: для вчених важливо зрозуміти, наприклад, як і з того чи іншого сприйняття народжується думка, як одна думка породжує іншу. Інший бік когнітивної проблематики – це проблема ідентифікації образів: людський розум постійно вирішує питання розпізнавання образів, яке перетинається із питанням мислення. Пошук та ідентифікація смислів проходить і на інтуїтивному, підсвідомому рівні. Отже смисли грають одну із головних ролей в життєдіяльності людини.

І, якщо людство живе у переломні періоди свого розвитку, лунають лозунги із зверненням до нових технік мислення, до інновацій в мисленні. Про що ж ці лозунги? Наголос необхідно ставити на нашій здатності до діалогу, до мислення дискусійного характеру. Виходячи з цього, інтелектуальне-когнітивні технології виконують функцію опції, за допомогою якої йде перетворення інформації із зовнішнього світу на її конкретні смисли, завдяки чому свідомість відмовляється від конструктивістського нахилу на користь дискусійне-діалогічного. Завдяки цим технологіям знання набувають смислове навантаження і дають можливість зрозуміти, як формуються та пізнаються образи, за рахунок чого зорганізується процес їхньої ідентифікації, чому саме так, а не інакше вони «конструювалися» у певний період людства.

Свого часу М. Мамардашвілі говорив, що «мислення – це річ абсолютно неможлива. Неможлива, але тим не менше вона трапляється» [5], немовби вторячи М. Гайдеггеру («думка трапляється»). Риторичний вислів філософа виростає у функціональний вислів, а саме: опція інтелектуальне-когнітивних технологій розкриває нові можливості маніфестацій та комунікації і тим самим задає простір філософування. На наш погляд, підґрунтя такого феномену як інтелектуальне-когнітивні технології треба шукати на перетині багатьох складових, центральними серед яких є проблема раціональності з подальшим обговоренням теми інтелектуальних революцій людства, зростання зацікавленості питанням ментальності в її комплексній рефлексії, а також на ґрунті явища дискурсу як актуалізація в сучасній філософії історії систем думок. Але головне – використовувати таку опцію в контексті дискусійного діалогу, що дає можливість мати справу з трансконтекстуальністю наукового дослідження, де перетинаються інтелектуальне, пізнавальне та ментальне.

Сучасна філософська думка все більш схиляється до переконання в різноманітні форм раціональності, їх історичної обумовленості, викликаного значною мірою особою мислителя і особливістю епохи [6]. Французький

філософ і методолог Р. Башляр запропонував програму «нового раціоналізму», назвавши його «прикладний» раціоналізм [7]. Прикладом прикладного його характеру може стати всім відома творчість французького історика О. Койре, який характеризував Наукову революцію Нового часу у площині нових технологій мислення, а саме в контексті інтелектуальної революції.

Другим прикладом може стати роздуми К. Ясперса про характер мислення людства у різні періоди його існування. Він характеризував духовні ступені розвитку людства як інтелектуальні ступені і окреслював хронологічні періоди цих переходів. Більш того, його цікавили феномени мислення, думки та техніки мислення. Фундаментальними в цьому процесі стали також розвідки Е. Гуссерля та його феноменологічний метод. Традиція роздумів над особливостями розвитку мислення перейшла й до представників постмодерну: Ю. Габермас, К.-О. Апель, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз та ін. Звернення до проблем інтелектуального розвитку було характерним в ХХ ст. й для радянської філософії: С.С. Аверінцев, М.Ю. Петров, М. Мамардашвілі, Г.П. Щедровицький та ін.

Інтелектуальне-когнітивна технологія зростає на ґрунті онтологічного, бо її смислові навантаження формуються пліч-о-пліч із онтологічним виміром людини, а останній репрезентується головним чином ментальністю, яка дозволяє поєднувати мислення, форми свідомості, різноманітні культурні техніки, безсвідоме. І ми можемо говорити про особливі духовні та душевні склади спільноти і головне – особливу мову епохи тощо.

Наступним підґрунтям інтелектуальне-когнітивних технологій є філософія дискурсу. В центрі уваги – ідеї М. Фуко з його спробами пояснити тотальність концептів «дух», «індивід», «свідомість», «інтелектуальність» [8].

Приходимо до висновку: звернення до опції інтелектуальне-когнітивних технологій стає виправданим в умовах різких інтелектуальних змін. Вони формують інтелігібельну генезу явищ, термінів, нормування тощо, кінцевим продуктом чого стають смисли думок людей та їх характер мислення. Передбачуваним та кінцевим продуктом інтелектуальне-когнітивних технологій є незвичайний і в той же час повсякденний продукт – особливий характер рефлексії, що тягне за собою унаочнення стилю, техніки мислення. Така опція має справу із міждисциплінарним каркасом знань, ставить наголос на дискусійно-діалогічному її характері, і дає нам можливість проголосити статус суб'єкта, який орієнтується на можливості цієї опції, як трансконтекстуального суб'єкта.

Література

1. Гумберт Х.У. Что мы потеряли и что нам сегодня необходимо в гуманитаристике / Х.У. Гумберт // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки КОЙНОНІЯ, Спецвипуск №2. – Харків-Київ : Дух і Літера, 2011.
2. Еремін А. Л. Ноогенез и теория интеллекта / А.Л. Еремін. –

Краснодар : «Советская Кубань», 2005. – 356 с.

3. Аверинцев С. С. Два рождения европейского рационализма / С.С. Аверинцев // Вопросы философии. –1989. – № 3.

4. Jaspers K. Psychologie der Weltanschauungen / K. Jaspers. – Muenchen, 1991. – 454 s.

5. Пятигорский А. Лекции по буддийской философии / А. Пятигорский [Електрон. ресурс] <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/35865>.

6. Дольская О.А. Трансформации рациональности в современном образовании / О.А. Дольская. – Харьков, НТУ «ХПИ», 2013.

7. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр. – М. : Прогресс, 1987.

8. Фуко М. Порядок дискурса. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М. : Касталь, 1996.

КУЛЬТУРА І ДУХОВНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дороніна Ю. А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Постають питання щодо можливості гармонійного розвитку людини, культури соціуму в цілому. Культура існує в предметних та особистих формах. Предметні форми культури – це наслідки тенденцій попереднього соціально-економічного розвитку, який передбачає збільшення ролі інформації і знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів у всіх системах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно комунікаційних технологій, що існують у глобальних масштабах. Стосовно духовності в інформаційному суспільстві, то вона розглядається разом з проблемами виробництва, потреб, цінностей, свідомості та ідеалів. Також ще одним головним критерієм є творчість, яку треба розуміти як пошук самого себе на реалізацію свого сенсу життя.

Культура та її місце в інформаційному суспільстві залежить від розвитку в усіх сферах життєдіяльності людини, навіть і в освіті. Тобто якщо розвиток мистецтва набуває стрімких обертів, то місце культури в інформаційному суспільстві зростає. Культура також включає в себе й освіту. Тож, можна охарактеризувати і роль освіти в інформаційному суспільстві. Технологія інформаційного суспільства не тільки пред'являє до процесу освіти певні вимоги, але й оснащує цей процес сучасними інформаційними засобами, здатними забезпечити не тільки прямий, але і зворотний зв'язок між викладачем і студентом. Роль комп'ютерів в освіті настільки велика, що лунають голоси про те, що не в такому вже віддаленому майбутньому електронні машини можуть повністю замінити педагогів і виконувати функції останніх дешевше, надійніше й ефективніше.

Протилежні погляди полягають в негативному ставленні до застосування комп'ютерів у навчанні, стверджуючи, що комп'ютери формалізують знання,

позбавляють живого емоційного контакту викладача зі студентом. Перші твердження явно віддають надмірним перебільшенням можливостей комп'ютера та недооцінкою значення безпосереднього спілкування між викладачем і учнем, у ході якого відбувається не тільки засвоєння знань, а й виховання певних моральних норм і правил поведінки. Подібна точка зору висловлює думку консерватизму професійних учителів і не є новою, бо нововведення в галузі освіти завжди зустрічали опір, часом навіть освічених людей. У дійсності комп'ютер виконує лише формальний (точніше формалізований) бік навчання і дає можливість викладачеві переключитися на неформальну, творчу, психологічну сторону навчального процесу.

Роль вчителя не зменшується, а зростає, адже він тепер перетворюється з ретранслятора знань на співучасника засвоєння і розуміння знань тих, що навчаються. Навіть у майбутньому машина ніколи не може повністю замінити вчителя, який виконує функцію не лише навчання, а й виховання, яке не піддається формалізації. Таким чином, відкидаючи думку про навчальні інформаційні засоби, як універсальні засоби вирішення всіх педагогічних проблем, можна стверджувати, що впровадження цих засобів у процес освіти має великий вплив на ті якісні зміни, яким піддається сучасна система освіти. К. Ясперс писав, що техніка не тільки наближує нас до пізнання, техніка відкриває перед нами новий світ та нові можливості існування в ньому. Він одним із перших порушив проблему нової естетики в технізованому світі. Радикальні зміни у сфері виробництва неминуче призведуть до великих соціальних змін. Ще за життя нашого покоління фабрики та установи наполовину спорожніють та перетворяться на складські приміщення. Футуристи вважають, що розвиток мережі інформації дозволить значно розширити практику надомної праці. Це дозволить зменшити забруднення оточуючого середовища та знизити витрати на його відновлення. У напрямі створення електронного котеджу діють і соціальні фактори. Чим більше скорочується робочий день, тим більше часу є у робітника для саморозвитку.

І як висновок можна сказати, що культурний рух ще глибше підірвав раціональне мислення та легітимацію основного проекту. Він поставив під питання як цінності платників, високий життєвий рівень, так і переваги споживання, праці та бережливості. Він відкрито кинув виклик відстроченому винагородженню, самоорганізованості.

ПОСТ-ПРАВДА, МОРАЛЬ І ПРОФЕСІЯ

Дубняк З.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

Слово «пост-правда», яке кілька років тому з'явилося у публічному дискурсі, є багатозначним і нечітким. Мені здається, що у ньому з самого початку міститься шкідливий потенціал мігрувати від позначення одного

типу речей до позначення іншого. Приставка «пост» надає слову правда епохального значення. Тобто уявний автор цього слова ніби хоче сказати, що у світі існують не окремі правдиві і неправдиві вчинки чи ідеї, а суцільний чи переважаючий стан брехні, неправди і морального партикуляризму. З іншого боку, в різних обговореннях це слово починає свій шлях як термін для позначення окремих випадків неправдивої поведінки у політиці чи журналістиці. Наприклад, фіксується низка випадків, у яких журналісти перекручують факти, подають часткову картину події тощо. Чи дозволяє нам наявність окремих випадків робити висновок про загальний стан справ і створювати слова за зразок «пост-правди»? Виявляється, що для деяких публіцистів це цілком прийнятно. Навіть продуктивно. Подібним шляхом йде Ю. Н. Гарарі, автор недавніх бестселерів [1, с. 290]. Адже так можна внести заспокоюючу ясність в осмислення світу зростаючої складності й мінливості. Критикувати вчинки якогось журналіста – це, на їх погляд, нічого не пояснює. Слід створювати теорію, в якій пояснюється, чому журналіст мав збрехати, навіть якби того не хотів. Однак чому сьогодні публіцисти та інші учасники обговорень спускаються до таких помилкових спрощень у своїх оцінках?

Я думаю, що є одна головна причина, яка пояснює як реакцію різних публіцистів на брехню, так і саму брехню деяких журналістів. Це брак моральної позиції, якщо під мораллю розуміти визначеність людини щодо своїх максим дії в універсальній перспективі. Відтак, чому журналіст, хоча і не здійснює прямої брехні, але й не робить зусиль, аби детальніше перевірити інформацію своєї новини? Тому що, хоча й для нього брехня є неприйнятною, обов'язковою є не переконлива правда, а ймовірна правда. Мені здається, що коли відбувається таке викривлення моралі причину можна шукати у вході в гру іншого джерела вольового життя. Ним можуть бути очікувана слава журналіста від проголошення сенсації, очікуване підсилення визнаної ним політичної сили від репутаційного удару по її конкурентах тощо. Притому в усіх цих випадках журналіст буде особисто переконаний у моральності своєї позиції. Аналогічно можна спитати, чому дослідник-публіцист, хоча і не пропонує людям повну маячню, але не намагається віднести критично до своєї писанини? Бо хоча маячня це не його рівень, морально необхідними є не ретельно обґрунтовані судження про дійсність, а соціально переконливі, психологічно стабілізуючі чи будь-які інші судження подібного роду.

Говорячи про політичну чи медійну пост-правду, яку я буду старомодно називати неправдою, виникає наступне законне питання. Чи є щось у сучасній соціальній реальності, в якій ми живемо, таке, що робить неможливими правдиві вчинки або великою мірою їм перешкоджає? Візьмемо сферу журналістики. Однією з масштабних проблем є глобалізація. В медійному вимірі глобалізація має свої прояви. Наприклад, залежність змісту публікованого повідомлення у газеті від джерела інформування, яке знаходиться у віддаленому від газети просторі; або залежність повідомлень одних журналістів від багатьох окремої роботи їхніх колег-журналістів, навіть

якщо ті працюють у максимально наближеній до них сфері тощо. Може траплятися так, що через помилки або недобросовісність одних журналістів інші, не бажаючи того, стають жертвами дезінформування. Інша проблема – ідеологізація журналістики. Медіа можуть переймати одну з ідеологій на вибір і передавати інформацію виключно у світлі обмежених ідей керівної доктрини. Це може перекручувати події до непізнаваності. Але ці ризики не нові, ХХ століття має багатовипадкову історію медійної неправди. Останні роки вказують лише на нову хвилю загострення ситуації. Адже такі обставини як потужний розвиток інтернет можливостей, новий набір політичних гравців у великих державах підштовхують до маніпуляцій. Однак окремі загострення не можуть свідчити про стан журналістики в цілому. Вони є радше викликами, аніж підставою для діагнозу [2]. На мою думку, медійники як і раніше є групою зі своєю культурою, що вносять невід'ємне благо у життя сучасних суспільств. Існує спільний для журналістів етос, на якому тримається добре функціонування цього інституту.

Але як виникає цей етос? Як може сформуватися належна моральна позиція у людини, яка займається конкретною справою і має специфічні для неї професійні обов'язки? Наприклад, у журналіста. Можна почати з очевидного: настанова безпристрасності і неупередженості. Кожній людині, яка розслідує факти щодо певних подій слід до розумної межі очистити свій апарат інтерпретації. Якщо людина, наприклад, висвітлює конфлікт між двома етнічними групами, від початку симпатизуючи одній з них, то скоріш за все – це квазіжурналіст. Далі: настанова критичності. Хороший журналіст повинен відшукувати факти серед маси припущень і гадок. Тож, приміром, якщо журналіст фіксує якусь публічну подію і тлумачить її, опираючись на враження окремого очевидця – це сумнівний журналіст. Безпристрасність і критичність тісно пов'язані із настановою методичності. Кожного хорошого журналіста вчать, як збирати дані, як їх перевіряти, як робити на цьому ґрунті висновки і публікувати їх. Якщо, наприклад, журналіст підібрав нерелевантні поняття для опису якоїсь події – його важко назвати знавцем своєї справи. Цей список критеріїв хорошого журналіста можна продовжувати.

Моральна позиція і спеціалізовані професійні здатності – це одне ціле, без якого неможливий правдивий світ. Професіонал без моральної позиції – це людина, яка використовує свої знання і суспільну довіру задля задоволення вузьких інтересів. Людина з моральною позицією, але без професіоналізму, приречена часто породжувати наслідки протилежні бажаним. Однак проблема з випадками політичної чи медійної неправди полягає саме у викривленні моралі, хоча низький професіоналізм теж причетний до цих сумних історій. Адже коли індивід береться за якусь справу, якщо він стоїть на твердій моральній позиції, то необхідність володіння професіональними якостями є для нього очевидною. Тоді як не скажеш протилежного: із володіння спеціалізованими професіональними якостями не обов'язково слідує моральність індивіда. Тому, коли журналіст

не збрехав, але поділився лиш «ймовірною» правдою, то одна з причин результируючої неправди може критися у бракові професіональних здатностей, але головна причина – у відсутності моральної позиції.

Сьогодні випадки моральних викривлень у великих інститутах сигналізують про нові виклики. Як розцінювати усю сукупність сучасних випадків неправдивості у журналістів, безідейності у гуманітаріїв, меркантильності у політиків? Все це питання конкретно-суспільного плану. Десь хороша журналістика тримається на міцних основах, десь вона починає свою успішну історію, десь у ній з'являються руйнівні дірки, десь вона гине, десь її немає взагалі. Кожна людина стоїть один на один із собою у питанні моралі. І соціальна реальність західного світу дає людям достатню основу для правдивої журналістики, творчої філософії, справедливої політики.

Отож слово «пост-правда» щось говорить нам про його авторів і носіїв: вони нездатні прояснювати соціальну дійсність, але їм вдається її заплутувати. Західні суспільства не живуть у стані домінуючої неправди політики й журналістики. Так, існують серйозні фактори ризику, такі як глобалізація та ідеологізація цих сфер. Однак ці фактори докорінно не руйнують професійного етосу цих сфер, тобто усіх тих настанов і знань, які реалізують правду, благоустрій і відповідальність у суспільному житті. Окремі загострення можна пояснити вічною проблемою викривлення моралі у частини професійно відповідальних людей, а також в результаті втратою у них спеціалізованого професіоналізму. Головним викликом для нас є ми самі. Моральний розум у журналіста чи політика не дасть їм змоги за будь-яких обставин породжувати правду і приймати справедливі рішення. Але він дасть їм змогу не породжувати фейкові новини, не вести лицемірну гру.

Список літератури

1. Харарі Ю. 21 урок для 21 століття / Ю. Харарі. – К.: Форс Україна, 2018. - 416 с.
2. Шолль С., фон Егерт К. Чи існує постправда: дискусія про реальні і надумані загрози для медіа / С. Шолль, К. фон Егерт // MediaLab Online. – 2017. – 7 червня. – доступно на <http://medialab.online/news/chy-isnuye-postpravda-dy-skusiya-pro-real-ni-i-nadumani-zagrozy-dlya-media/>

О ЗНАЧЕНИИ ПОДТЕКСТА В КУЛЬТУРОЛОГИИ

Дышкант Т. Н.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Культурология достаточно молодая гуманитарная наука рассматривающая генезис, структуру, сущность и содержание культуры. Гуманитарные науки – группа дисциплин, изучающая различные аспекты человеческого бытия. Особенностью гуманитарного познания является то,

что здесь рассматривают нечто уникальное, неповторимое, связанное с понятием личности. Своеобразие предмета исследования задает и определенную познавательную ориентацию, состоящую в отличительном от естественных и социальных наук отношении к факту. Любой феномен мира человека – это не просто «голый факт». Нельзя квантифицировать поток жизни человека в простую сумму событий, не потеряв при этом нечто сущностное, животрепещущее. Под фактом в культурологии подразумевают понятие «текст» в его расширенном значении, включающем иконографические, вещные, деятельностные знаковые системы. Культурный факт может оказаться «вещью в себе», если рассматривать его «вырванным» из культурного поля, которое его породило. Культурное поле – это совокупность верований, скрытые мотивы, направляющие действие, обычаи, традиции. Все это создает подтекст, связанный со скрытыми, формально непредставленными в тексте значениями.

Рассмотрим необходимость выявления подтекста на диахронном анализе в европейской культуре такой культурной формы как отношение к смерти врага.

В древнейшем из сохранившихся памятников древнегреческой литературы «Илиаде» в повествование о десятилетней осаде Трои греческими племенами вплетены описания нравов, обычаев, верований. К одному из таких описаний относится обращение Ахилла с телом поверженного им троянского царевича Гектора. Перед поединком, отвергая предложение Гектора не бесчестить тело павшего, Ахилл заявляет: «Не предлагай мне договора, ненавистный враг! Как невозможен договор между львом и людьми или между волками и овцами, так невозможен он и между нами» [1, с. 335]. После победы в поединке Ахилл подвергает поруганию тело сокрушенного им противника при полном одобрении соплеменников: «Созвал Ахилл всех греков. Дивились они огромному росту и красоте распростертого на земле Гектора. Каждый из подходивших пронзал Гектора копьем...Проколов на ногах Гектора сухожилия, продел Ахилл крепкий ремень сквозь них и привязал тело Гектора к колеснице. Вскочил он на нее, высоко подняв доспехи, снятые с Гектора, и погнал коней по полю» [1, с. 337].

Совсем иную ситуацию наблюдаем по прошествии многих веков во Франции, во времена великой революции. После казни Шарлотты Корде, убившей «друга народа» Марата, палач Сансон поднял за волосы отрубленную голову и нанес пощёчину [2]. Несмотря на то, что семь поколений семейства Сансонов на протяжении двухсот лет честно трудились на эшафоте, Шарль Анри Сансон был отстранен от должности с формулировкой «наказывай, но не унижай».

Невозможно понять, с чем связано такое диаметрально противоположное отношение к телу убитого врага без рассмотрения культурно-исторического подтекста. Если учитывать, что «Илиада» изображает архаическое патриархальное общество с предельно четким

разграниченням на «своєї-чужої», стає понятним таке відношення Ахілла до тіла Гектора. Традиційно образ ворога тут включає перебільшено негативне вміст. Крім цього на даній стадії суспільних відносин, строго кажучи, не існують поняття злочину і покарання, що виключало б особисте відношення до покажуваного. «Закон карає, але не мстить» – принцип, відносимий до осуду дій палача Сансона.

В описанні казні Шарлотти Корде з урахуванням широкого поля підтексту, бачимо прагнення подолати образ «чужого» пов'язаний з народженням громадянського суспільства і замінити цей культурно значимий негативно заряджений фактор образом «другого». В результаті покажуваного отримує також статус суб'єкта, володіючого правом на безумовне гідність особистості, в чому відмовлено протидію в архаїчному суспільстві, описуваному Гомером.

Значення підтексту для культурології складно переоцінити. Широкий аналіз культурного поля, в-перших, спрощує застосування компаративістського методу, а, в-других, збільшує ступінь надійності культурологічного пізнання, подібно тому, як збільшення кількості експериментів підвищує надійність результату в естествознавстві.

Література

1. Кун Н.А. Легенди і міфи давньої Греції / Н.А. Кун – Москва : «Просвіщення», 1975. – 463 с.
2. Бачинин В.А.. Філософія права і злочину / В.А. Бачинин - Харків: Фоліо, 1999. - 607с.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД

Жеребятнікова І. В.

*Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, Харків*

Філософська рефлексія феномену конфлікту як об'єктивної реальності та специфічного суспільного екзистенціалу, питання вивчення різного роду конфліктів як в онтологічному, так і в діалектичному контекстах, аналіз їхнього походження, розгортання, регулювання та вирішення постає не тільки актуальною, але й своєчасною і важливою проблемою.

Соціальний конфлікт, разом із згодою і стабільністю, – це притаманна суспільству універсальна форма регулювання взаємовідносин, що обумовлюється необхідністю у відстоюванні індивідами або соціальними групами своїх корінних інтересів. Уявлення про конфлікт як соціальний феномен бере свій початок у філософії через постановку питання про співвідношення

об'єктивного «зовнішнього» світу і суб'єктивного «внутрішнього» світу людини, про відображення «об'єктивного» в «суб'єктивному». Інтерес соціальних наук до конфліктів обумовлено дією конфліктів на суспільство й на різні аспекти взаємодії в соціумі. З іншого боку, розуміння конфліктів і їхньої ролі в суспільстві дозволяє зрозуміти та попередити вчинення дії, регулювати соціальну напруженість (страйки, революції, війни). Спроби виявити роль і місце конфлікту в динаміці життя суспільства становить континуум підходів, де одні автори ставляться позитивно до конфлікту і бачать розвиток суспільства виключно шляхом боротьби, а інші, навпаки, вважають конфлікт побічним фактором руху соціального.

Конфлікт є важливою детермінантою людської активності. Об'єктом розгляду соціально-філософських наук є внутрішньоособистісні, міжособистісні, групові та міжнаціональні конфлікти. Історичний і соціальний досвід, накопичений людьми до початку ХХІ століття, показав, що в основі багатьох соціальних конфліктів нерідко лежать міжособистісні відносини, які зачіпають культурно-освітню, соціально-побутову, духовно-моральну, економічну, політичну, екологічну сфери життєдіяльності суспільства. Безумовно, на формування і рух суспільства впливають також специфічні історичні й національні умови життя країн, їх культурна своєрідність, особливості існування економіки, дії панівної в суспільстві політичної еліти тощо. Але крім цього, соціальні процеси та відносини обумовлено безліччю не тільки об'єктивних, але й суб'єктивних факторів, багато з яких мають важко передбачуваний, багатоваріантний, суперечливий характер. Тут переплітаються різні альтернативи, необхідність і випадковість.

Соціальна філософія – це сукупний методологічний і теоретичний критерій, який дозволяє вибрати оптимальні раціональні дослідні методи та прийоми у висвітленні конфлікту. Вона становить категоріальну основу теорії конфлікту в широкому (універсальному) і вузькому (спеціалізованому) сенсах. З опорою на принципи соціальної філософії можливо формулювання загальних принципів розрізнення суттєвого і несуттєвого, необхідного і випадкового як у структурі конфліктних взаємин, так і в структурі тих соціальних відносин, які опосередковані конфліктами; підведення методологічної бази для систематизації форм законосообразності; здійснення співвіднесення змін у суспільстві, визначення субстанціональної специфіки соціального конфлікту та принципів його взаємодії з іншими субстанціональними системами (соціум, діяльність, соціальний простір і соціальний час); виявлення критерії істинності наукових суджень тощо. Філософські принципи та поняття, логіка філософського дискурсу не просто допомагають глибше осмислити сутність природи конфлікту, а й сприяють успішному переведенню теоретичних положень конфліктології в сферу практичного застосування.

Слід зауважити, що ймовірна природа законів діалектики найбільш

повно може пояснити переважно ситуативну природу виникнення соціальних конфліктів. Застосування діалектичного методу до феномену конфлікту дозволяє здійснити переведення абстрактних понять у площину практичних технологій з управління конфліктами. Крім того, особливість пізнавального аспекту діалектики полягає в тому, що її закони й категорії виражають відносини між універсальними і загальними сторонами та властивостями речей, явищами всесвіту і суспільства, що співвідносяться між собою. Конфлікт становить універсальну форму взаємин між індивідами, соціальними групами, націями, культурами, інститутами, визначаючи тим самим форми, напрями та динаміку суспільного розвитку. Саме тому діалектичне оброблення феномену соціального конфлікту передбачає насичення конфліктологічного знання філософським змістом, логічно завершеними методологічними та концептуальними принципами і положеннями.

Увесь арсенал філософських категорій, таких як форма і зміст, сутність і явище, загальне й одиничне, можливість і дійсність, боротьба, рух, розвиток, єдність та інші, є необхідним пізнавальним інструментарієм для формування всебічного об'єктивного знання про конфлікт і динаміку його розвитку. Однією із центральних методологічних і, одночасно, операціональних категорій у теорії конфлікту є парна категорія причина-наслідок.

Будь-який розвиток матеріальних або ідеальних систем здійснюється через протиріччя, через постійну, безперервну зміну причин і наслідків, що знаходить своє вираження в конфліктних взаємодіях. Аналіз дефініцій конфлікту через філософську категорію «протиріччя» дозволяє зробити висновок про те, що їхні автори пов'язують протиріччя (а слідом за цим і конфлікт) перш за все з одним із його елементів – боротьбою протилежностей (інтересів, цінностей, цілей). Однак нерозривний зв'язок поняття «конфлікт» із філософським поняттям «протиріччя» зобов'язує до більш повного осмислення протиріччя, яке у філософській науці, безумовно, виражає сутність закону єдності та боротьби протилежностей.

Саме повне філософське розуміння категорії протиріччя (у цьому випадку – визнання єдності, взаємопроникнення протилежностей) дозволяє уникнути дещо усіченого у смисловому плані розуміння як соціального протиріччя, так і соціального конфлікту, а, отже, побачити й нові підходи до можливостей регуляції конфліктів. Метафізичне розуміння протиріччя породжує все суще, початковий рух, що створює «енергію» для процесів розвитку. Відносини між конфліктними сторонами виступають у вигляді протиріччя не тільки в тій його частині, де сторони представляють протиборчі сили за певні інтереси, але і в тій – не менш важливій складовій протиріччя, – де сторони взаємообумовлюють, доповнюють один одного, становлять діалектичну єдність і діалектичну цілісність. Таке розуміння протиріччя дає можливість стверджувати, що соціальний конфлікт є і протиборство суб'єктів, і їхня єдність.

Для виявлення справжніх джерел виникнення конфлікту потрібно добиратися до сутності протиріччя, що його породило. Оскільки причина неминує породжує наслідок, то це є методологічною підставою для аналізу конфлікту як ланцюга безперервних стадій, кожна з яких служить причиною наступної стадії («слідства»); одночасно кожний наслідок є причиною для подальших стадій тощо. Сторонами цього методологічного підходу виступає, по-перше, уявлення про конфлікт як про одну із загальних, універсальних (разом з солідарністю) форм взаємодії соціальних індивідів і груп у суспільстві; по-друге, усвідомлення того, що на рівні емпіричної реальності та первинних теоретичних узагальнень категорії причини й наслідки сприяють систематизації, упорядкуванню досить суперечливого та різноманітного вихідного матеріалу. Таким чином, категорія «причина-наслідок» стає ключовою для аналізу структури, динамічних характеристик конфлікту, виявлення його латентних і відкритих стадій розвитку.

Будь-який предмет, явище містять протиріччя, тобто єдність протилежностей, взаємодія яких із неминучістю приводить до кількісних і якісних змін та розвитку. У змісті та структурі будь-якого конфлікту виявляється наявність двох протиборчих сторін, що перебувають в опозиції один до одного, визначається динаміка та напруженість їхніх взаємовідносин, розкривається механізм взаємовпливу цих сторін, тобто єдність полярно протилежних сил. Із точки зору практичної (емпіричної) застосовності такий підхід дозволяє: а) виділити суттєві властивості й елементи конфлікту; б) виявити джерела й умови зародження та розвитку конфлікту; в) позначити моменти, процеси взаємопереходу протилежностей (позицій, інтересів, мотивів, настанов).

Таким чином, загальний сенс соціально-філософських підходів бачиться у пошуку технологій і методів діагностування, прогнозування, аналізу конфліктних процесів, їхньої локалізації й управління ними на основі інституціоналізації. Плюралізм наукових уявлень, множинність можливих інтерпретацій дійсності робить доцільним і необхідним вивчення конфліктів різного рівня світу на діалектичних засадах.

Література

1. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І. Д. Денисенко // Український соціум. – 2013. – № 3(46). – С. 32–43. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_3_5
2. Rubin J.Z. Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement / J.Z.Rubin, D.G.Pruitt, S.A.Kim. – N.-Y. : McGraw-Hill, 1998. – 368 p.

ГЕШТАЛЬТ В ЕСТЕТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

Количева Т. В., Даніл'ян В. О.

Український державний університет залізничного транспорту, Харків

Концепт «гештальт», який означає тенденцію психіки до організації досвіду у доступне до розуміння ціле, у філософсько-антропологічному аспекті може бути корисним для структурування, узагальнення та функціонування культурного досвіду. Сучасні діячі мистецтва стверджують, що сприйняття є відправною точкою художньої діяльності. Зокрема, такої думки притримується американський естетик Карл Ашенбреннер, який виводить поняття «творче сприйняття». Також естетичним сприйняттям цікавились і представники точних наук: професор математики Г. Біркхоф у своїй книзі «Естетичний вимір» намагається вивести співвідношення між ступеню складності суб'єкта та естетичною виразністю. Американський філософ Стівен Пеппер виділяє декілька типів естетичних реакцій. Відомий досліджувач мистецтва Р. Арнхейм виділяв естетику як окрему філософську дисципліну, що має свою мову та категорії, за допомогою яких і розвивається естетична свідомість людини.

Гештальт-напрямок має свої специфічні поняття, які з ракурсу філософської антропології висвітлюють особливості естетичної свідомості. Розгляд явищ з естетичної точки зору передбачає пошук такої форми, яка може відобразити водночас і сталі незмінювані структури оточуючого світу, і ті його елементи, що здатні змінюватись. Гештальт-підхід допомагає створенню таких форм. Також він є невід'ємним інструментом, яким користується естетична свідомість людини. Зокрема, Р. Арнхейм розглядає естетичну свідомість з точки зору певного ходу думки, який спрямований на визначення порядку, але цей порядок досягається не через звичну для нас категорію прекрасного, а через розділення філософської мови і мови естетики. Р. Арнхейм зазначив, що «гештальт-напрямок, вважаючи, що твір мистецтва підкоряється закону функціонування фізичної енергії, намагається пояснити міри співвідношення у ньому порядку та хаосу» [3, с. 55].

Естетична мова – це мова обережного звернення до переживання людиною власного «Я», і ця мова використовує гештальт-підхід для кращого вдосконалення людської природи. Навіть, існує окрема галузь у психотерапевтичному впливі на людину – естетотерапія. За визначенням дослідника О.А. Федія, «естетотерапія – це самостійна сфера інтегративного наукового знання про засоби та методи відновлення природної гармонії людини з навколишнім середовищем» [2, с. 7].

Одним з видів естетотерапії є гештальттерапія – метод, створений Ф. Перлзом, в якому підкреслюється необхідність «усвідомлення людиною теперешнього та важливість безпосереднього емоційного переживання людини з метою її стабілізації та самоорганізації» [2, с. 215].

Естетотерапія у ракурсі гештальт-методології використовує ідеї

екзистенціалізму та психоаналізу. Однією з цих ідей є сприйняття досконалого, як такого, що не вимагає зміни або покращення. Думка екзистенційно-аналітичної теорії особистості, яку використовує гештальт-теорія, говорить про те, що не існує чистої свідомості як такої. Свідомість існує в рамках рефлексії по відношенню до чогось іншого, зокрема, по відношенню до об'єктів естетичного сприйняття.

Естетичне сприйняття покликане надавати людині не тільки смисл, який може сам по собі тільки заміщати інші функції екзистенції, а надавати відчуття «можливості бути» в цьому світі, мати достатньо простору, щоб існувати» [1, с. 83]. Цей спонтанний простір повинен регулюватись певними механізмами і поповнюватись певними враженнями. Створювати такі враження допомагає саме естетична свідомість, яка будує зі спонтанного потоку переживань певний континуум свідомості, спрямований на сприйняття об'єкта. Це досягається методами гештальт-підходу, який передбачає відмову від вербалізацій та інтерпретацій. Ідентифікуючись з предметом мистецтва, людина проектує на нього свої власні аспекти буття.

Таким чином, гештальт в естетичній свідомості людини відіграє терапевтичну функцію, тому що він надає людині певних вражень для збагачення внутрішнього світу людини, та інтегрує ці враження, а також, надає можливість сприймати об'єкти мистецтва з точки зору фундаментальної екзистенційної мотивації. Все це сприяє більш кращому втіленню ідентичності людини, інтеграції людини та суспільства, а також, гармонії між раціональною та емоційними сферами у житті людини.

Література

1. Лэнге А. Экзистенциально-аналитическая теория личности. / Лэнге А – М.: Генезис, 2017. – 159 с.
2. Федій О.А. Естетотерапія. / Федій О.А. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.
3. Шестаков В.П. Гештальт и искусство. Психология искусства Рудольфа Арнхейма. / Шестаков В.П.. – СПб:Алетейя, 2015. – 112 с.

«КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАУК» І СТАНОВЛЕННЯ НЕ-ЄВРОПЕЙСЬКОГО СВІТУ

Корабльова Н. С.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків

В заголовку винесена ідея проекту суспільства Едмунда Гуссерля, яке здатне промислювати свої власні підстави до кінця і бути транспарентним по відношенню до самого себе у всіх інституціях – саме те, що складає суть філософського проекту майбутнього Європи. Гусерліанський проект перегукується з ідеями його талановитого учня – М. Гайдеггера про технічне

розуміння буття як загрозу нашому існуванню. Власне ці два сюжети уможлиблюють поєднання минулого, сучасного і майбутнього Європи з проектом філософії, адже розмірковування про техніку зумовлюють перехід теоретичної філософії в практичну площину. Розв'язання проблеми приреченості технічної цивілізації на занепад вимагає прориву до справжнього буття європейської людини як руху істини, руху людської екзистенції. Конструктивістська позиція пов'язана з тим шляхом, на який вказував Е. Гуссерль, надаючи проблемам європейського розуму тієї конкретної форми, яка дозволяє їм стати ключем до розв'язання проблеми майбутнього Європи, прояснюючи «логос» і «раціо» Європи через структури покладання і споглядання, прив'язаністю епістемі до докси. Продукти епістемі, активно рефлектуючого мислення, хоча і проникають в життєвий світ, оформлюючи і перетворюючи як його окремі елементи, так і основоположні структури, але вони не здатні повністю його змінити і зробити надлишковим. За будь-яких обставин вони залишаються принципово поєднаними з життєвим світом і можуть бути поясненими лише з нього.

Ідеал тотальної рефлексії, здатної на дефінітивну прозорість, відрізняє те, що ми бачимо, від того, що сприймаємо, припускаємо чи здогадуємося. Цей ідеал, швидше за все, не може бути реалізованим, але він зберігає свою значимість в якості дороговказу життєвого шляху до істини і життя в істині, якого вимагає європейська наука і філософія. Проблема сущого і істинно сущого – розрізняються: суще, продуковане навіть визнаним авторитетом не може претендувати на всезагальність, тому що у якійсь мірі є доксою. Філософія ж за своєю суттю є продукування концептів (Дельоз, Гаттарі), є інтерпретацією інтерпретацій з метою подальших і більш далекосяжних інтерпретацій, які утворюють прогресію. Абсолютна рефлексія можлива як горизонт інтерпретацій. Шлях рефлексії демонструє зростаючу потребу людини все більше спиратися на розум і має початком практичну сферу.

При проведенні процедур розрізнення буття і докси про нього, ми потрапляємо в залежність від зустрічного критичного препарування філософських поглядів, тобто від основоположного філософського діалогу. Саме у цій практиці, у її споглядальній компоненті міститься право рефлексії виходити за межі споглядання навіть за умови, якщо наперед задане не цілком прояснене. Достатньо того, щоб такий вихід за межі виконував обов'язкові функції споглядання, започатковані дорефлексивним мисленням. Тоді рефлексія не зможе претендувати на єдине джерело пізнання і істину тільки для себе, оскільки буде змушена надати форми наївно предзаданому в спрямуванні до єдності і універсальності, тоді істинне перетвориться в дар споглядання блага (Платон), яке значиме для нас і дане у спогляданні, яке набуває універсальної значимості і вимагає від нас відповідальності і єдності.

Гусерліанська думка про форму сучасної науки як блага відсилає нас до практичної сфери, до знання як такого, а це значить, що розуміння ідеї Європи, за Гуссерлем, вимагає заглиблення в практичний вимір знання,

техніки і технологій з опорою на європейську метафізику у двох її опціях. Перша, яка створювала моральні ідеали і великі універсальні інституції (Античність, Середньовіччя), друга – надала світу Європи залучені сили природи як засоби панування над світом (Новий час, проект Просвітництва). Поділяючи гуссерліанську ідею відповідальної установки як осереддя філософського життя і прагнення до істини, ми приймаємо і гуссерліанську критику сучасної науки, яка включає в себе і оцінку становлення європейського світу, у якому навіть найруйнівніші зовнішні катастрофи не могли зруйнувати його духовне ядро: волю до розумоосяжного обґрунтування, спрямованого на єдність і всезагальність, вміння відкидати випадкове і обмежене. Це також світ розчинення у зовнішніх формах, яке спочатку призвело до згасання прагнення до основопокладаючого споглядання, а затим – відмови від універсальності і перемозі партикулярного, потягнувши за собою мобілізацію сукупних природних сил, здатних зруйнувати Європу, її інститути і життєвий потенціал. Цінності панування розуму, духовності і духовних людей як духовних авторитетів були введені Платоном, фундатором європейських ідеалів і автором проекту ідеальної держави. Маючи на меті запобігти катастрофі європейського світу і руйнації Європи, Гуссерль поділяє ідеали Платона, які можуть послужити проясненню ситуації після катастрофи і вказати напрямок руху до постєвропейського світу. Для цього варто розрізняти: принцип Європи (розумна рефлексія, яка дає обґрунтування усякій дії і мисленню); Європу як поєднанням соціальної, політичної і духовної дійсності; європейський спадок.

Гуссерль вказує, що сучасна дійсність – спадок Європи, успадкований не-європейцями, які як саме собою зрозуміле, запозичили науку, техніку, раціональну організацію економіки і суспільства, прискоривши «кінець Європи» як владарювання над світом, яке йшло двома шляхами: перший – намагання Європи завоювати світ і Землю, що призвело до «Занепаду Європи» як єдиного утворення. Другий – шлях внутрішній (шлях перетворення життєвого світу в світ як такий). Другий виявився найбільш конструктивним. Після колізій, катастроф, непорозумінь він може сприяти порозумінню, його варто шукати і ним рухатися у майбутнє. Цей шлях логічно зумовлений гуссерліанською тезою про своєрідність шляху європейської історії, яка вирізняється не таїною ідеальних чинників у порівнянні з соціально-економічними, а тим, що ще з Античності було намаганням за допомогою споглядання структур природи, суспільства, людської душі через рефлексію, надати форми предданій, явленій дійсності. Людські інтереси (економічні, технічні та ін.) вказують на відкритість людини світові, а їх реалізація потребує відповідних думок стосовно їх реалізації. На цьому шляху людина здатна піднятися до ідеального і «впасти» в консюмеризм, бо у цьому бере участь людська душа (структурована ще Платоном), яка не виводима з динаміки суспільних процесів. Вона може впадати в «турботу про себе» через естетизацію себе (Фуко), а може і через

«турботу про душу» (Сковорода, Фромм). Проблеми людської душі – у зовнішніх і внутрішніх формах самореалізації без прояснення яких не можна встановити вихідні точки пошуку і знаходження себе. До таких можна віднести різні форми буття, відповідальність і свободу як самовизначення і безкінечну боротьбу за буття. Все це існує завдяки мисленнєвій діяльності людини і значиме не як абстрактна ідея, а як форма морального споглядання на шляху людини до самої себе.

Після Другої світової війни завдяки колосальним досягненням науки і техніки виникають супердержави. Європа вже не відіграє вирішальної ролі як політична і духовна сила. Новий світ намагається знайти застосування тим колосальним досягненням науки і техніки, для яких стара Європа не знайшла достойного вираження. Нова ступінь розвитку техніки задіяла нові могутні соціальні ресурси, що й зумовило зверхнє ставлення до європейських ресурсів і можливостей. Це – свідчення духовного занепаду європейської епохи, що виразилось в занепаді європейських мов, класичної освіти, деградації філософії. Лише образотворче мистецтво здатне виразити цей технічний світ і стати аргументом на користь постєвропейської епохи як даності (Д. Берраклоу). Мова йде не про новий стиль в мистецтві, а про безпосереднє демонстрування мистецтвом сил промислового виробництва нової технічної епохи, дякуючи чому ми маємо елементи зовсім нового не-європейського стилю. Око вихоплює ознаки генеральної інтенції: «колосально», «необмежені можливості», «медіуми». Реклама стала абсолютною. Форми зливаються з простором, виробництво, зростаюче до нескінченності, не визнає нічого, окрім самого себе. Це вже не європейський світ, бо Європа завжди була до деякої міри суб'єктивною, тут – повністю об'єктивований світ.

Європейських інтелектуалів з 30-х років ХХ ст. лякав цей світ техніки, жахали його наслідки, вони опікувались спустошенням життєвої субстанції, переймались недобрими передчуттями (М. Гайдеггер, Г. Маркузе, О. Хакслі). Постєвропейська епоха отримала шанс побудувати таке майбутнє, яке належало б не тільки технічному розуму, але й розуму, здатному зрозуміти себе, протистояти об'єктивній природі. Він має назву розсудку. В суспільстві техніки і технологій цей розсудок здатен розпізнати ті можливості, які дозволять йому знову стати розумом, тобто розумінням, яке шукає засоби, визначає цілі для свого самоздійснення. Якщо існує образ людини техніки, то існує і те протиріччя, яке він містить: об'єктивність законів історії і історію як людське звершення. Сучасність означила ті ситуації, коли об'єктивне здатне розсипатися на уламки, «ззовні» і «зсередини», які виникли в результаті «Присмерку Європи» як володарки світу. Постєвропейське людство має шанс скористатися як досягненнями, так і прорахунками та поразками того шляху, який пройшла Європа. Одним з гігантів постєвропейської епохи є Сполучені Штати Америки, зверхдержава, з боку якої затребуваний духовний і політичний спадок Європи.

СПЕЦИФІКА ПИСЬМОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Кунденко Я. М.

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
Харків*

Мета даної роботи – визначити специфіку та основні форми письмової комунікації. Актуальність вивчення різних форм та видів комунікації визначається методологічною необхідністю сучасної науки, яка виявила взаємодію як принцип існування тріади «природа-людина-суспільство», що в свою чергу призвело до появи нової науки – комунікології, яка має узагальнюючий характер у соціо-гуманітарному знанні.

Крім того, сучасні електронні засоби комунікації не тільки визначають форму існування соціуму, а й впливають на реальність природи і людини як специфічного віртуального «середовища проживання». Невизначеність значущості та можливостей комунікації, її видового різноманіття призводить до соціальної та психологічної нестабільності, руйнівні наслідки якої виявилися в сучасному економіко-політичному та культурному житті суспільства.

Підставою поділу комунікації на види виступає внутрішньо необхідна сутність, яка визначає дане явище. Необхідною умовою будь-якої комунікативної діяльності є наявність зв'язку, що здійснюється за певним комунікаційним каналом - реальній чи уявній лінії зв'язку (контакту), по якій рухаються повідомлення від комунікатора до комуніканта, та засоби для створення, передачі і сприйняття повідомлення.

Види комунікативних каналів та поділ суспільної комунікації на види:

Усна (звук)	Письмова (літера)	Електронна (біт)
Невербальна	Особистісна (автокомунікація)	Преса/Радіо =Кіно
Вербальна	Міжособистісна	Телебачення
Образна	Масова	Інтернет

В даній системі *письмова комунікація* – протилежна усній, форма комунікації, в якій зв'язок здійснюється візуально (за допомогою *літер*) і спрямована на визначення загальнозначущого змісту, зафіксованого в тексті – (від латинського *textura* – тканина, зв'язок, єдність) – будь-яка осмислена цілісна *знаково-символічна система*, здатна зберігати та передавати інформацію.

Специфіка письмової комунікації (за формулою Лассуєлла)

Хто ?: одиничний індивід як представник групи або спільноти;

Що ?: слово, речення, текст;

Канал ?: відео; технічні засоби;

Кому ?: одинично індивіду; групі, спільноті;

Ефект ?: фіксація загальнозначущого змісту повідомлення;

Відносно соціо-психологічної об'єктивності визначаються такі **види письмової комунікації** :

1. Особистісна (автокомунікація);
2. Міжособистісна комунікація;
3. Масова комунікація;

Особистісна (автокомунікація) – безпосередня комунікація, яка виникає в свідомості самого індивіда, з метою забезпечення зв'язності, узгодженості і цілісності особи на основі самовизначення і самоідентифікації.

Види особистісної комунікації

1. **Монолог** по відношенню **до предметної реальності**;
2. **Діалог** по відношенню **до іншої людини** (ідеального співрозмовника);
3. **Полюлог** по відношенню до загальнозначущого і загальноприйнятого **сенсу реальності**; **Протиріччям особистісної комунікації** (основою для подальшого розвитку) є те, що вона фіксує смислову єдність свідомості (Я), необхідну для будь-якої комунікаційної взаємодії, що має суб'єктивний характер. Однак, однозначність змісту повідомлення, утруднює зворотний зв'язок і створення нового як основну мету комунікаційної взаємодії. Що вирішується у наступному виді письмової комунікації – міжособистісній комунікації.

Міжособистісна комунікація - протилежний особистісному вид комунікації, який пов'язує двох індивідів, що вступили у відносини між собою з метою реалізації власної внутрішньої визначеності (зміст повідомлення), а також досягнення соціального визнання і значущості.

Види міжособистісної комунікації

1. **Контакт**: стосунки двох слабких комунікативних осіб;
2. **Конфлікт**: стосунки двох сильних комунікативних осіб;
3. **Взаємодія**: стосунки слабкої та сильної (протилежних) комунікативних осіб;

Протиріччям міжособистісної комунікації (основою для подальшого розвитку) є те, що визначений на цьому рівні загальнозначущий культурний зміст має ідеальний та абстрактний характер, не адаптований у соціо-психологічній реальності суспільства. Що вирішується у наступному виді письмової комунікації – масовій комунікації.

Масова комунікація – узагальнюючий вид комунікації, що припускає «масову» (загальну) і «масовану» (багатоканальну і мультимедійну) дію технічних засобів комунікації, що адаптують загальнозначущий культурний зміст для кожної людини, чим досягається тотожність (розрізнена єдність) суспільства.

Види масової комунікації

1. **Пропаганда** – інформування в одному напрямку, що припускає консолідацію суспільства з метою маніпуляції громадською думкою;

2. *Поп-культура* – популярна адаптація та інтерпретація класичних зразків елітарної культури;

3. *Артхаус* – створення авторських проектів в контексті популярної культури.

Протиріччям масової комунікації (основою для подальшого розвитку) є те, що ефект масової комунікації – досягнення соціальної єдності і створення специфічної соціальної реальності, що має духовний характер, вимагає потужного технічного забезпечення (медіа-засобів), що дозволить надати їй дійсний і дієвий характер, який притаманний електронній формі комунікації.

Загалом, необхідно відзначити, що *протиріччям письмової комунікації* (основою для подальшого розвитку) є те, що ефект комунікації (зворотний зв'язок і створення нового) досяжний, але утруднений у зв'язку зі *статичністю текстового повідомлення*, що вирішується у динаміці гіпертексту, як змістовній основі наступного виду суспільної комунікації – *електронній комунікації*. Яка притаманна сучасній формі соціальної взаємодії – інформаційному суспільству та є узагальнюючою формою комунікації, що здійснюється за допомогою бінарної опозиції (біт) як одиницею виміру інформації, переданої мас-медіа засобами, що фіксує значення, у формі знаку, на відміну від сигналу (звуку або літери).

Крім того, забезпечує «нове життя» усній та письмовій формі комунікації як електронній версії в контексті віртуальної реальності Інтернет.

ПЕРФОРМАНС ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ

Лігус М. В.

Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Київ

Перформанс як сукупність рефлексійних символічних дій є комунікативним процесом, висловлюванням, що відрізняється від природної мови лише типом знаків, що використовуються для побудови висловлювання. Це означає, що перформанс є платформою для комунікації, що будується на горизонтальному зв'язку її учасників. Такий характер взаємодії перформера та аудиторії свідчить про рівність їхніх позицій: усі учасники комунікації мають рівні можливості брати участь у творенні перформансу.

Перформанс уможливорює взаємодію актора і аудиторії, допомагає прийти до порозуміння, а отже, «конституювати реальність світу» [Фишер-Лихте Э. Перформативность и событие// Театроведение Германии: Система координат СПб.: Балтийские сезоны, 2004. – С. 95]. Це означає, що перформанс є платформою не лише для висловлювання, пропозиції та обговорення індивідуальних чи колективних інтересів та ініціатив, обміну досвідом тощо, але і для дискусій щодо зміни соціальних і культурних норм,

що лежать в основі знання та владних відносин, а також сам виступає актом колективного волевиявлення. Саме тому теоретично доцільно виокремлювати три рівні комунікації у межах перформансу: 1 – рівень трансляції інформації; 2 – рівень обміну та творення сенсів; 3 – рівень трансформації соціальної дійсності. На першому рівні певні обсяги інформації є одиницями обміну, у той час як третій рівень полягає у комунікації не стільки фактів, скільки вираженні себе учасниками комунікації – самопрезентації.

Трансформаційний потенціал перформансу відзначався різними теоретиками перформансу. Зокрема, на думку Д. Конкергудом, перформанс – це трансгресія, «сила, що проривається крізь седиментовані сенси і унормовані традиції, а також переносить нас у коловорот політичної боротьби» [Conquergood D. *Beyond the text: toward a performative cultural politics*. Washington, DC: National Communication Association. – 1998. – P. 32]. Е. Фішер-Ліхте вважає, що «однією з основних категорій естетики перформативності є трансформація» [Фишер-Лихте Э. *Эстетика перформативности*. – М: «Play&Play» – Издательство «Канон +», 2015. – С. 91]. Так, перформанс може приводити до зміни соціальної дійсності, бути ефективним інструментом соціальних рухів, впливати на суспільство, трансформуючи колективні уявлення.

Про трансформаційний потенціал перформансу свідчить його лімінальний характер як соціальної події. Лімінальність означає перехідний, проміжний характер соціальної події (ритуалу), що надає цілісності соціальній дійсності. Перформанс також є проміжним станом: він передбачає проходження проміжного етапу трансформації учасників перформансу між відмежуванням від певного стану, що передує перформансу, та включенням у новий стан, який створюється у процесі перформансу. З огляду на це, перформанс завжди існує у стосунках «між», існує на межі певного порядку, коли відбувається процес викриття речей та ідей, демонстрації їхньої структури з метою перетворення цього порядку на новий, конституювання нової дійсності.

З огляду на те, що лімінальність характеризує простір «між» у людському досвіді, для того, аби пережити лімінальний стан необхідно насправді або символічно перейти певну межу – чи то увійти до концертної зали, чи то ступити перший крок вперед, засвідчуючи свою участь у перформансі у якості діяча, чи то символічно перейти межу дитинства. Ця межа є початком лімінального простору, який характеризується процесами становлення: лімінальність завжди передбачає зростання, рух, зміну. Саме тому актори перформансу переживають трансформацію у результаті участі у ньому.

Ситуація лімінальності у перформансі змінює характер соціального зв'язку спільноти, що бере у ньому участь: модель суспільства як структурованої, диференційованої та ієрархізованої системи змінюється поняттям “*communitas*”. Це означає, можна виокремити дві моделі людської

взаємодії. Як пише В. Тернер, перша ґрунтується на понятті суспільства як структурованої ієрархічної системи. Друга ж, виникаючи у фазах лімінальності, виражає суспільство як неструктуровану, відносно диференційовану спільноту – «спільність рівних індивідів» [Turner V. The ritual process: Structure and antistructure. – New York: Cornell University Press, 1991. – 96]. Іншими словами, *communitas* виникає там, де немає структури.

Окрім того, перформанс як форма комунікація може трансформувати не лише соціальну дійсність, але і вплинути на своїх творців – перформерів та аудиторію. Зокрема, перформанс, часто провокуючи глядачів через невербальну комунікацію до активної взаємодії і, таким чином, продовження комунікації, приводить до переосмислення власних можливостей (тілесних та особистісних загалом) та поглядів. Така трансформація може бути взаємною, адже у перформансі взаємодії не є виключно одновекторними: учасники перформансу є його співтворцями.

Самопізнання, самопрезентація, а також трансформація особистості були метою перформансу «Генератор» М. Абрамович, який вона представила у PinchukArtCentre у Києві 2017 року. Учасників перформансу «позбавляли» на час їхньої участі зору і слуху, аби вони мали змогу відмежуватися від своїх бажань, забути на деякий час власні інтереси і страхи і таким чином, вступити у зв'язок з іншими учасниками. Обмеження можливостей сприйняття відкриває свободу дій: не лише я не бачу, але і мене не бачать. Таким чином, чим довше учасник перформансу перебував у ситуації обмеженості фізичних можливостей, тим краще він розумів себе, тим краще він мав можливість пізнати інших у взаємодії з ними, а отже, перформанс «Генератор» був нагодою для переосмислення себе.

Таким чином, перформанс є завжди соціально подією та формою комунікації, що уможливорює особистісну трансформацію, а також трансформацію зовнішнього середовища та соціальної дійсності. Перформанс є платформою обміну інформацією, досвідом, створення сенсів та «*communitas*» – комунікативної структури, яка постає у процесі перформансу як лімінального стану і характеризується взаємними зусиллями та діями з метою взаємопорозуміння та впливу на соціальний порядок.

ФИЛОСОФИЯ НЕДВОЙСТВЕННОСТИ В ТАЙТТИРИЯ УПАНИШАД (НА ПРИМЕРЕ МОДЕЛИ ПАНЧА КОША)

Лобас В. В.

Traditional Yoga Philosophy Вена, Австрия

Один из самых существенных вопросов философских дискуссий всех времен и поколений это: «Кто Я?». Р. Декарт, Г. В. Лейбниц, Г. В. Ф. Гегель, Г. Й. Фихте, Ф. О. Шеллинг, немецкая классическая философия, экзистенциализм и др. исследовали феномен «Я». Даже Кролик из «Винни-

Пуха», идя в гости, говорит: «Я бывают разные». Этот вопрос является центральным понятием во многих философских системах и пронизывает человечество не зависимо от эпохи и географии, и не только философию, но и религию, науку, искусство и даже медицину. В этой работе мы представим модель Панча Коша (теорию пяти оболочек человека), начало которой было положено в Тайттирия Упанишад и с того времени находит свои отклики в философии Адвайта Веданты, Йоги и Аюрведе. Современные ученые, психологи, физики, нейробиологи и др. также обращаются к этой модели, подтверждая ее актуальность.

Тайттирия Упанишад относится к одиннадцати наиболее древним Упанишадам: принято полагать, что они были изложены в VI веке до н. э. и описывают различные уровни счастья, испытываемые живыми существами во Вселенной [1]. Упанишады разделены на три раздела, второй и третий посвящены учению о познании Атмана (индивидуальное (субъективное) духовное начало) и Брахмана (высшей объективной реальности) [2], цель которого – подвести ученика к осознанию того, что Атман и есть Брахман, то есть объективная и субъективная реальность тождественны. Шри Ади Шанкарачарья, комментатор Упанишад, в Атма Бодхе, текст которого подготавливает ученика к изучению Упанишад, говорит: «Из всех средств достижения Освобождения только знание является прямым средством – столь же существенным, как огонь для приготовления пищи; без него Освобождение не может быть достигнуто (строфа 2). Весь объективный мир, и тело в том числе, порождены неведением и быстротечен, словно пузыри на воде. Познай, что Атман отличается от него и тождествен Брахману (Высочайшему) (строфа 31)» [3]. В этом и заключается философия недвойственности Адвайта Веданты, которая ведет ищущего к освобождению от тьмы неведения и обретению просветления.

Чтобы помочь ищущему познать истинное Я, Тайттирия Упанишад обращается к модели Панча Коша (пять оболочек человека), с помощью которой описывается архитектура человека: аннамайя коша – физическая оболочка; пранамайя коша – энергетическая оболочка; маномайя коша – ментальная оболочка; виджнянамайя коша – интеллектуальная оболочка; анандамайя коша – оболочка блаженства [4]. Отделяя оболочку за оболочкой, ищущий приближается к Атману, то есть истинному Я [5]. В третьей главе Упанишад Бхригу приходит к своему отцу Варуне со словами: «Обучи меня Брахману, господин!», на что отец ответил, что тапас (или аскеза, подвижничество) поможет ему познать правду [6]. Сперва сын приходит к выводу, что Я – это пища, затем дыхание, затем мысль, познание и потом блаженство [7]. Отец отвечает, что эти оболочки принадлежат ему, но истинное Я находится глубже их, истинное Я пронизывает все данные оболочки. Шанкарачарья говорит: «Так же как чистый кристалл (сам по себе бесцветный) кажется красным, синим, желтым и т.д. в соответствии с его фоном, так и Атман, чистый и незапятнанный, кажется отождествлённым с

телом, чувствами, умом, интеллектом и блаженным неведением, когда контактирует с ними» [3, строфа 15]. Именно оболочки отгораживают индивидуальную душу от Вселенской, индивидуальное субъективное начало от высшей объективной реальности. Таким образом, освобождение означает избавление Атмана от ограничений кош или оболочек [8]. В Вивекачудамани написано: «Атман закрыт пятью оболочками, вызванными силой неведения, он скрыт от зрения, словно вода пруда, покрытая водорослями» [9, с. 34].

Аннамайя коша – физическая оболочка, первая и самая наружная «сотворена из пищи, увеличивается при её потреблении и погибает при её отсутствии» [9, с. 34]. Пранамайя коша – энергетическая оболочка – «есть жизненное дыхание с пятью органами действия. Вышеупомянутая оболочка пищи становится активной, когда наполнена этой витальной силой» [9, с. 35]. Маномайя коша – ментальная оболочка – «это ум с его органами познания. Здесь причина неправильного представления об Атмане как о «я» и «мое». Эта оболочка очень мощна, будучи наделённой разнообразием мыслеформ, начинающихся с «я»-мысли. Она заполняет и пропитывает витальную оболочку. Вечно пылающее пламя ментальной оболочки пожирает этот мир целиком, освещая его пятью органами чувств, которые служат, словно священники, поедая объекты чувств как топливо и раздуваясь скрытыми тенденциями» [9, с. 35]. Виджнянамайя коша – интеллектуальная оболочка – «это интеллект с пятью органами знания и также является причиной рабства для Духа. Это есть видоизменение непроявленного безначального Я, которое принимает форму эго и управляет всеми активностями как отражённый свет сознания. Это сознательный фактор деятельности и его атрибуты – рассудок и действия. Виджнянамайя рассматривает тело и чувства как «я», а их образ жизни, обязанности, действия и качества как «моё». Она совершает добрые или злые поступки, диктуемые её прежними склонностями» [9, с. 37]. Анандамайя коша – оболочка блаженства – «она есть только видоизменение неведения, в котором отражено Высочайшее Я. Она есть результат добрых дел в прошлом и видоизменение пракрити (манифестированный мир) и пребывает в других оболочках, которые сами также являются видоизменениями» [9, с. 39].

Выводы. Философия Йоги предполагает обучение человека на основе составляющих, символизирующих единение индивидуального и Вселенского. Вечный вопрос об идентификации Я решается с помощью модели Панча Коши, представленной в древнем сборнике текстов Упанишады. Истинная природа человека – Атман, который и есть Брахманом (высшее объективное начало). Таким образом, модель служит познавательной схемой для преодоления ложной идентификации и раскрывает эвристический потенциал философии недвойственности.

Литература

1. Maharishi Mahesh Yogi on the Bhagavad-Gita, a New Translation and

Commentary. - Chapter 1-6. - Penguin Books, 1969. P. 461 (v 41).

2. Философский словарь [электронный ресурс]// режим доступа: <http://phenomen.ru/public/dictionary.php?article=363>.

3. Шротрия Брахманишта Анант, Сборник текстов Шри Ади Шанкарачарьи [электронный ресурс]// режим доступа: <https://docplayer.ru/82624859-Sbornik-tekstov-shri-adi-shankarachari.html>.

4. Энциклопедия Ведической Науки [электронный ресурс].

5. N.K. Divya, The Atman the five Sheath [электронный ресурс]// режим доступа: <https://www.esamskriti.com/essays/pdf/14janTheAtman-andFive-Sheaths-bharata.pdf> <http://psylib.org.ua/books/brodo01/txt10.htm>

6. N.K. Divya, The Atman the five Sheath [электронный ресурс]// режим доступа: <https://www.esamskriti.com/essays/pdf/14janTheAtman-andFive-Sheaths-pbharata.pdf> <http://psylib.org.ua/books/brodo01/txt10.htm>.

7. Кришнаяджурведа, Тайттирия Упанишад [электронный ресурс]// режим доступа: <http://scriptures.ru/upanishads/taittiriya.htm>

8. Парамханс Свами Махешварананда. Скрытые силы человека: Чакры и кундалини. – М. : Изд-во "София", 2008. – 288 с.

9. Ади Шанкарачарья, Вивекачудамани – вольная прозаическая версия Шри Раманы Махарши – перевод с англ. О.М. Могилевера, – Москва, 2012 [электронный ресурс]// режим доступа: http://www.ramana-books.narod.ru/pdf/shankara_2.pdf.

МЕТОД «ЖИВОЇ БІБЛІОТЕКИ» У КОНТЕКСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Маліков В. В.

Національний технічний університет «ХПИ», Харків

У попередніх публікаціях автор звертався до сутності мультикультуралізму, світового досвіду його застосування та переваг запровадження відповідної політики в Україні [2; 4]. У цьому дослідженні основна увага звертається на практику мультикультурного та інтеркультурного підходу та перспективному методі «Живої бібліотеки» на шляху формування суспільства рівних прав і можливостей в Україні.

Мультикультуралізм може розглядатися як принцип і складова культурної політики держави. Ідеологія і політика мультикультуралізму визнає право кожної національної чи культурної спільноти і на культурне самовизначення. Відповідно до цього вживаються заходи щодо збереження національної самосвідомості народів та етнічних спільнот у державі. Така політика зберігає культурне розмаїття, культурний плюралізм: охороняє і розвиває мовні, культурні, релігійні особливості різних народів у межах однієї країни. У ширшому сенсі мультикультуралізм має справу з культурним

плюралізмом, визнанням множинності способів життя в сучасному суспільстві, релігійних, політичних та соціальних поглядів, особистих переконань, гендерних ролей, їхній рівності у їхній відмінності. Ліберальні мультикультурні теорії слугують для забезпечення соціальної справедливості та гармонії, а також громадянських прав меншин в ліберальних суспільствах по всьому світу. Інтеркультурний підхід доповнює і замінює мультикультуралізм, виходячи з потреби не лише визнання різноманіття, але й управління ним й активної взаємодії різних груп у суспільстві. Інтеркультуралізм зберігає рівновагу між вимогами єдності визнанням культур міноритарних груп. Єдність і солідарність при цьому є процесом, що формується різними сторонами, котрі взаємодіють через обмін і діалог [2, с. 64–65; 4, с. 123].

Метою цього дослідження є виявити актуальні та потенціальні методи «Живої бібліотеки» у просуванні культурного різноманіття та мирної взаємодії різних спільнот в Україні. Особлива увага звертається на досвід і специфіку проведення «Живих бібліотек» у Харкові.

Освіта є одним з найбільш чутливих аспектів сприяння соціокультурному різноманіттю, інтеграції і толерантності, щоб забезпечити ліберальні демократичні практики та дотримання прав людини. Адже завдяки так званому прихованому навчальному плану освіта може легко стати інструментом формування негативних стереотипів, дискримінації, сегрегації, нерівності та обмеження прав. Саме тому застосування «Живої бібліотеки» має просвітницький характер і насамперед важливе для вітчизняної системи освіти. Це визнається і в міжнародній освітянській спільноті [5; 6, с. 1734–1737]. Інтеркультурний підхід в освіті може допомогти усунути бар'єри на шляху соціальної інтеграції та подальшої інклюзії. Така освіта спонукає людей переглянути свої погляди щодо різних неоднозначних соціальних тем і способів життя. Мультикультуралізм заснований на демократичних освітніх підходах та діалогічній педагогіці. Міжкультурна компетенція набуває все більшого значення в сучасній освіті в усьому світі.

Метод «Живої бібліотеки» був запропонований громадською організацією «Зупини насильство» та вперше з'явився на музичному фестивалі у Данії в 2000 році. Уже з 2002 року він здобув визнання в Раді Європи і знайшов застосування на регулярній основі у програмах для молоді. В Україні «Жива бібліотека» проводиться з 2008 року [3, с. 8].

Ідея сприйняття людини як книги має давніше коріння. Людей-книг зустрічаємо у відомому романі Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом», виданого у 1953 році. А лібретисти Карл Хаффнер і Ріхард Жене звертаються до метафори «прочитаної книги», як називає свою дружину головний герой оперети Й. Штрауса «Летюча миша» (1874 р.).

«Жива бібліотека» є методом неформальної освіти, який просуває соціальну обізнаність, толерантність та повагу до прав людини. Вона забезпечує безпосереднє спілкування між загальним населенням і групами,

які зазнають стигматизації і дискримінації у суспільстві у зручному для цього форматі [3]. «Жива бібліотека» дозволяє розкрити «мовчазне знання», доступ до якого з різних причин є обмеженим для загалу. Для того, щоб зробити безпосереднє спілкування з представниками і представницями вразливих соціальних груп більш доступним, а голос цих людей почутим, подолати соціальну ізоляцію, «Живу бібліотеку» можуть влаштовувати під час масових заходів (фестивалі, конференції, виставки), до пам'ятних дат, в публічних просторах (наприклад, 2015 року в місті Вільнюс «Жива бібліотека» відбулася в будівлі литовського Сейму).

Процедура організації і проведення «Живої бібліотеки» є доволі зрозумілою. Основними ролями її є «читач», «книга» і «бібліотекар», за потреби звертаються до «словника» (перекладача), залучають волонтерів і розширюють коло організаторів [3, с. 9–10]. «Живі бібліотеки» можуть бути типологічно різними в залежності від сезону проведення та специфіки конкретного заходу. Відповідно до цього її проводять у різний спосіб: на відкритому повітрі чи у приміщенні, з індивідуальним чи колективним читанням «книг», з різним обсягом часу роботи бібліотеки. Серед інших типів «Живої бібліотеки» варто виділити мобільну – в цьому випадку «книги» приїжджають в місто до місцевих «читачів». Цей варіант виявляється найбільш потрібним у ситуації високого рівня стигматизації і дискримінації, коли місцеві представники і представниці вразливої групи не можуть відкрито заявити про себе через страх і вірогідність переслідування. Іншим типом «Живої бібліотеки», який набуває популярності в світі є онлайнвий: «книга» і читачі зустрічаються в мережі Інтернет, спілкуються в чатах і блогах [3; 5].

Волонтери-організатори «Живої бібліотеки» Human Library Kharkiv заявляють, що їх проект «покликаний поставити під сумнів стереотипи щодо різних ідентичностей і протидіяти дискримінації в суспільстві шляхом проведення відкритих зустрічей з «живими книгами», людьми, які мають унікальний життєвий досвід. Їх тематика охоплює внутрішньо переміщених осіб, правозахисників і правозахисниць, ЛГБТ+ людей і активісток, вегетаріанці й вегани, еко-поселенці та активісти, феміністки та профеміністи [1].

Найновіший досвід проведення «Живої бібліотеки» у Харкові, організованої ХЖО «Сфера», був представлений на Четвертій національній (не)конференції для шкільних педагогів EdCamp Ukraine в липні 2018 року. Мета заходу полягала в тому, щоб познайомити вчительську спільноту з сучасним методом роботи над темами прав людини і культурного різноманіття. Серед «живих книг», які працювали впродовж двох годин 3 липня у просторій актовій залі, були представлені переважно ті, хто належать до вразливих груп людей в українському суспільстві: єврей, ромська активістка, людина з інвалідністю, гей, мати гея, трансгендерна жінка, правозахисниця, приватна підприємниця з числа внутрішньо переміщених осіб та інші. Читання відбувалася у колах, до яких могли одночасно бути до 10 «читачів» і

проходило у три раунди по 20 хвилин без перерви. Тож кожна людина могла за час проведення «бібліотеки» попрацювати з трьома «книгами». Захід почався з оголошення правил роботи «Живої бібліотеки», а завершився колективною рефлексією отриманого досвіду та обговорення принципів проведення «Живої бібліотеки» і можливостей застосування цього методу у школах.

Відступ від класичної методики проведення «Живої бібліотеки» у форматі тет-а-тет до проведення «колективного читання» однієї «книги» у групі з кількох (як правило до 10) осіб має певні переваги: він дозволяє охопити більшу кількість читачів. Однак це змінює сам процес знайомства і взаємодії з книгою: він отримує публічний вимір, стає більш подібним до дискусії, аніж до приватного і вдумливого «читання», коли кожна людина може працювати для зміни власних поглядів на тематику «книги», а результати розмови лишаються між ними. Хоча сам спосіб особистого спілкування залишається дієвим і першому, і в другому випадку. Фінальна рефлексія над «прочитаним» за участі усіх «книг», «читачів» і «бібліотекарів» може бути корисною як для отримання відгуків для організаторів, так і з метою глибшого осмислення отриманого досвіду учасниками та учасницями «Живої бібліотеки».

Метод «Живої бібліотеки» є дієвим як для усвідомлення існуючого полікультурного середовища в Харкові, так і для впровадження інтеркультурного підходу до наявної в місті різноманітності етнічних, релігійних, соціокультурних груп людей. Це допоможе якнайкраще розкритися культуротворчому потенціалу людей різних ідентичностей у нашому місті, долати негативні стереотипи й упередження щодо вразливих соціальних груп.

Список літератури

1. Жива бібліотека (Харків Human Library Kharkiv). – Режим доступу: humanlibrarykharkiv.wordpress.com.
2. *Маліков В. В.* Мультикультуралізм як потенційна складова культурної політики України / *В. В. Маліков* // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків : НТУ "ХПІ", 2016. – № 40 (1212). – С. 64–67.
3. Пособие по внедрению «Живой библиотеки» методология преодоления стигмы и дискриминации групп, наиболее уязвимых к ВИЧ, и людей, которые живут с ВИЧ / Ред. *О. Голиченко, М. Андрущенко*. – Киев, 2015. – 70 с.
4. *Malikov V. V.* The benefits of introducing multiculturalism for Ukraine / *V. V. Malikov* // Філософія в сучасному світі: Матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару, 18–19 листопада 2016 р. – Харків : Точка, 2016. – С. 121–124.
5. The Human Library: A Worldwide Movement for Social Change. – Access: humanlibrary.org.

6. *Tian, Liu. Human Library and Its Application in college students' Ideological and Political Education Innovation Mode / Liu Tian // Proceedings of the 2014 International Conference on Mechatronics, Electronic, Industrial and Control Engineering. – 2014. – Vol. 5. – pp. 1734–1737.*

ДО ФЕНОМЕНУ SELFIE У СУЧАСНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ

Мельник Е. А.

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, Вінниця*

Сучасне суспільство тотальної консьюмеризації, продукуючи симулякри цінностей та ретранслюючи їх через посередництво інтернет-комунікації, сприяє деконструкції аксіосфери. Іntenції сучасної людини у невпинній динаміці та інтенсифікації комунікативного простору пов'язані з розмаїттям явищ масової культури, до складу якої входить феномен selfie.

Як соціально-психологічне явище, що отримало назву у 2002 році, а об'єктом досліджень стало у 2010, selfie постає соціальною візуалізацією та самопрезентацією особистості, констатує значні зміни екзистенційного світовідчуття та світосприйняття людини.

Популяризації selfie сприяв розвиток цифрової техніки, зокрема фотоапаратів, з допомогою яких людина фіксувала навколишній світ, людей, природу та ін. у просторі та часі.

Філософські погляди у дослідженні цього феномену, початково звертаються до антропологічного підходу, який розглядає фото як зображення в часі, за допомогою якого здійснювалась фіксація важливих подій у житті людини (народження, піти до 1-го класу у школі, вступ до університету, весілля тощо) так званих «ритуалів переходу» (Арнольд Ван Геннеп).

Сучасні дослідники (Йоель Регев, К. Мартинов, В. Флюсер, С. Зонтаг) у філософських розвідках щодо selfie визначають такі його характеристики як засобу: самопрезентації особи, self-комодифікації (selfbrending), демонстрація партикулярного, приватного у публічній сфері, конструювання феміністичної ідентичності як опозиція домінуванню маскулінності у світі, деперсоналізації та подальшої дереалізації, де події власного життя набувають відчуженості від самої особи, а також, як бажання увічнити себе.

Серед існуючих теорій поширення selfie його розглядають як візуальну комунікацію. Так, на думку відомого психолога і директора Media Psychology Research Center, Памели Рутледж, селфі є не ідентифікацією, а комунікацією, повідомленням, залученням до діалогу, до схвалення чи обговорення своїх дій. Візуальна комунікація постає активним чинником, що провокує реакції засобами зображення, де фотопортрет з певним виразом обличчя і в певному контексті, вважає Рутледж, може розповісти про людину більше, ніж два

абзаци тексту. Саме такий спосіб швидкого повідомлення про експресивні рефлексії, що підкреслюють індивідуальність і стали відповіддю молодого покоління, яке позначилось пошуком миттєвих емоційно-інформаційних задоволень.

Інший аспект, пов'язаний з автопортретом в цілому і феноменом selfie виокремлює його як презентацію себе для Іншого. Він постає збереженим невербальним образом, що пов'язує себе з розповіддю іншим (друзям, знайомим, незнайомим людям) про себе і про події. Так у роботі Camera lucida (Коментар до фотографії) Р. Барт робить висновок про те, що «через технічну природу фотографії і самого акту фотографування, екранний образ містить елемент, що не об'єктивувався, додає зображенню характер мови від першої особи».

Активне громадське, професійне та особисте життя, висвітлене в selfie, стає хронікою подій, рекламою, закликком до активності, об'єктивує бажання суб'єкта до задоволення «емоційного голоду».

Слід також зауважити, що людина зі смартфоном, змінивши свої світовідчуття та мислення як фотографа, і, створюючи новини про себе, сьогодні набула нового статусу – стала елементом світового інформаційного ринку і постала як Людина – Медіа (америк. письменник Ніколас Кар, «Пуста людина. Що робить інтернет з нашим мозком?»). Вона не лише створює новий ідеальний образ себе, а й стає об'єктом реклами товарів, експозицій музеїв, різних місць відвідувань, що підкреслюють її статусність, гендерність, фінансову спроможність, світогляд тощо. Прагнення «засвітитися» в особливих місцях, з коштовним подарунком, будинком, авто, яхтою чи з особливими зірковими особами зводить людину до Фромівського «To Have or to Be?» – вона є саме те, що має, чим може похвалитись, засвідчуючи у такий спосіб свою значущість.

Selfie – медійність людини постає і у концепції культури Вілема Флюсера «нульовий вимір», де автор змальовує фінал технологічного розвитку людства. Зокрема у своїй роботі «Про проектування» (1989) він створює ймовірну модель медіальної історії людства, де повільний і трудомісткий культурний розвиток людства може розглядатися як покроковий відступ з життєвого світу, як зростаюче відчуження. «З першим кроком назад з життєвого світу — з контексту людей, що стосуються речей, — ми стаємо обробниками, і звідси наступна практика — виробництво інструментів. З другим кроком назад — цього разу з тривимірності оброблених речей — ми стаємо спостерігачами, і звідси наступна практика — виготовлення образів...».

Як технологічну еволюцію природної людської потреби, яка залишалась непоміченою через відсутність доступних каналів поширення інформації відзначає явище Selfie Клайв Томпсон – автор книги «Smarter Than You Think: How Technology Is Changing Our Minds for the Better». На його думку, selfie є лише новим рівнем розвитку людського нарцисизму, який

приведе до створення наступних рівнів – сервісів, що гарантують збереження наших візуальних образів на століття. Створюючи мережевий архів власних ідеальних зображень, людина у такий спосіб реалізує своє бажання бути нескінченно згаданою і нескінченно повторюваною» (Флюсер). Звісно, що такий прогноз позначиться суттєвою зміною подальших антропологічних, історичних і соціологічних досліджень.

Пояснюючи selfie як прояв нарцисизму, Ніколас Кар, звертає увагу на його функції, завдяки яким середньостатистичний користувач реалізує бажання того, щоб про нього почули та дізнались. Тому ця функція (selfie) дозволяє швидко вбудувати себе в світовий потік даних, який сприймається користувачами мереж як джерело новин. Ця потреба в презентуванні своїх екзистенційних рефлексій пояснюється філософським підходом Джорджа Берклі щодо буття людини: існувати – значить бути сприйнятим.

Сприйняття Іншим є підсвідомою соціальною потребою людини, яка штовхає іноді до створення небезпечних для життя selfie. Психологічні комплекси, несприйняття у «реалі» призводить до гострого бажання стати тим, ким не є, але так хочеться. Демонстрація відважності, що межує з очевидним безумством та безпечністю доволі часто призводить до травм чи навіть смерті людини.

До selfie, як до інструменту, з допомогою якого людина, фактично, виявляє себе у вигляді товару, що продається, звертається Дженніфер Оуллетт, авторка книги «Me, Myself and Why: Searching for the Science of Self». Окреслюючи особливості ринку реклами та маркетингу, вона вказує на потенційну здатність selfie, що допомагає створювати додаткове привабливе тло для «просування» потрібного товару. Запропонована нею думка, підкреслює його сакральну функцію: він є віртуальним аналогом матеріальних тотемів (магніти на холодильник, різноманітна сувенірна продукція з поїздок, листівки, постери, іграшки тощо), метою яких є поєднання нашого внутрішнього світу із зовнішнім. Це також і бажання створити найпривабливіший образ себе.

Прагненням гуманізувати онлайн-світ пояснює феномен selfie психолог Брюс Худ в книзі «The Self Illusion: How the Social Brain Creates Identity», називаючи цей процес «новою суб'єктивністю». Саме завдяки цьому процесу, на думку автора, набули стрімкого та значного поширення соціальні мережі та фотосервіси (Instagram і послідовники), з'явився антропоморфізм у наданні роботам людського вигляду.

Потреби користувачів та удосконалення цифрових технологій призвели і до появи технічних допоміжних аксесуарів – selfie-палиці, застосування якої дозволяє зробити гарні знімки самостійно, без допомоги друзів, самотнім людям чи просто, нікого не турбуючи для процесу фотографування, або десь у важкодоступних місцях (скалолазання, джампінг та ін.).

Отже, феномен selfie позначає перехід з письмової культури у візуальну. Візуальність перетворюється на знакове явище соціального

конструювання людиною антропоморфної картини світу. З'явившись у нашому світі з розвитком технологій, воно невпинно набуває популярності і, практично, стає звичкою, візуальним щоденником. У ньому об'єктивується можливість маргінального, партикулярного, периферійного світу набути публічності, загально визнаності, єдності.

Як реакція на інновації у техніці, selfie ще не є однозначно сприйнятим і викликає багато дискусійних моментів: від селфізму до засобу реклами та маркетингу. В онтологічному значенні явище піднімає питання проблемного існування сучасної людини – від бажання бути сприйнятим і почутим до симуляції героїзації образу, конструювання бажаної власної ідентичності. Таким чином, під впливом досліджуваного явища формується нова культурна площина, новий тип мислення, що однозначно потребує ґрунтовних подальших досліджень.

ФИЛОСОФИЯ ОПТИМИЗМА: ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА ДУХОВНОГО БЫТИЯ

Мищенко В. И., Кальницкий Э. А.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков,

Национальный юридический университет им. Я. Мудрого, Харьков

Цивилизация нуждается в человеке духовном, творческое вдохновение которого является главной движущей силой технического прогресса. Философия, реализующая свою гуманистическую, культурную, воспитательную функцию, претендующая на роль духовного наставника человека в мире должна быть философией оптимизма «Предполагается, что философ, познавший жизнь, – отмечает Делия Гусман, – не может быть оптимистом. Но почему? Если философия – это любовь к мудрости, если это поиск знания ради того, чтобы разрешить всеобщие вопросы бытия, тогда философу необходимо быть оптимистом, ведь любое настоящее исследование обогащает» [2]. Философскую концепцию оптимизма: «Мир несовершенен, но мы можем сделать его лучше» исповедовал Аристотель. Эту концепцию разделяли философы Александрийской школы, Пифагор, Ансельм Кентерберийский и Фома Аквинский. Учеными было доказано, что «высокодуховные люди не болеют, живут значительно дольше обычных людей, эффективность их деятельности чрезвычайно высока» [3, с.136]. В то же время, именно понимание духовного является предметом бесконечного научного осмысления, а большинство ассоциаций духовного имеет отталкивающие, мрачные оттенки, которые не вызывают у современного, прагматично мыслящего человека стремиться к духовному развитию и приобретение своего духовного лица.

Философия традиционно апеллирует к анализу проблем кризисного существования, выживания, человеческого страдания. У Платона радость

граничит с безумием, означает потерю контроля над собой, стоики считали радость «слишком физиологической и громкой» счастья для эпикурейцев – только отсутствие страдания. Пессимистическая философия Шопенгауэра. Трагически экзистенциальное мировоззрение, которое погружает человека в мир абсурда. Мрачную тональность приобретает аксиологический измерение сознания, в интерпретации Е.В. Ильенкова, которое воспринималось философом, как «тяжкий крест, проклятый дар божий». О духовности, как сострадании, способности воспринимать чужую боль говорит Ф.М. Достоевский. Духовность как страдание, испытание, аскетизм воспринимает религия. Безусловно, такая философия необходима человеку, чтобы он был человеком. Печаль и радость, как две взаимосвязанные стороны, присутствующие в душе у каждого, и преодоления кризиса, победа над злом вызывает чувство радости. Но речь идет о характере мировоззрения, акцентуации личности. Так Любовь Бевзенко, задавая вопросы «Украинцы самые несчастные люди на Земле?», Отмечает, что счастливыми чувствуют не более 20% украинский, по целому ряду исследований зарубежных ученых мы замыкаем список самых счастливых [1, с. 36–37].

Философии, по мнению А. Швейцера, так и не удалось дать человечеству оптимистического мировоззрения. Но сделать это не так просто: мир не совершенен, жизнь дискретное и наполнено страданиями. Но душа и сердце человека стремится к счастью и радости. Ему необходима не только «философия успеха», но и философия радости. Надо возродить, как философию оптимизма, присущую нашим предкам – славянам, философию кордоцентризма Г.С. Сковороды, цель которой – сделать человека счастливым, так и философию радости духовного бытия, радости духовного преображения, приобретение духовного облика. Радость и красота духовного облика личности проявляются в трех аспектах духовного бытия, отражает характер взаимодействия с миром и проявляется в деятельности и поступках, уровни сознания и мышлении, форме восприятия мироздания и эмоционального сопереживания своего бытия и познания мира.

Философия даёт возможность осознать радость движения, действия, творчества, труда, свершения, этического поступка. Созидательность рассматривается нами, как энергия утверждения добра, радость творчества, преодоления трудностей. Чувство радости возникает у человека в процессе удовлетворения жизненных потребностей, достижения значимых целей, решение трудновыполнимых задач. Радость с нами, когда дух преодолевает препятствия, считает Анри Бергсон. Именно так, как состояние радости, что рождается на высшем уровне противостояния хаотичного и агрессивного мира, рассматривает духовность Дэвид Хоукинз: человек преодолевая дикую природу, различные трудности, избавляется от страха бытия и переходит в состояние радостного единства со Вселенной, гармонии с миром. Истоки такого подхода очевидно связаны с философией жизнеутверждения Фридриха Ницше, который видит ее в борьбе, активизации воли и желания.

Эти истоки связаны с получением свободы духовного бытия в процессе подъема над внешними силами, о которых рассказывал Бенедикт Спиноза.

Философия формирует радость мышления. Интеллигентность согласно А. Лосеву – это синтез обостренного восприятия несовершенства мироустройства и критического мышления. Радость осознание творческих сил человека, как носителя Разума объединяет представителей двух диаметральных направлений в философии Нового времени – Рене Декарта («Мыслю, следовательно, существую») и Фр. Бекона («Знание – это могущество!»). Б. Спиноза видит радость в самом способе жить и мыслить, который отвечал бы природе человека, даже будучи закованными в цепи, будет свободным и мощным, если не перестанет мыслить. Радость утверждения жизни Анри Бергсона связана с идеей эволюционного восхождения: радость с нами, когда мы стремимся повысить уровень сознания человечества, когда работаем над собой, пытаюсь стать внутренне лучше, когда делимся с другими плодами этих усилий и передаем их следующим поколениям.

Философия способна передать радость восприятия возвышенного. Открытость мира, о которой Левкипп говорит как об особом чувстве эстетического триумфа, где открывается и первозданная красота, очаровательная «свежесть» мира, включает в себя так же гносеологическое основание – интеллектуальная радость игрового характера раскрытия закономерностей, восторг и радость является столкновение с тайной. О метафизическом основании научного познания связано с бескорыстным поиском истины, которое Карл Поппер назвал «замечательным приключением человеческого духа», наслаждением от творчества и раскрытия тайны [4, С.59]. Наконец, основным источником формирования как открытости миру, так и в целом духовности является онтологический аспект, где бесконечность Вселенной соотносится с бездонностью духовного мира человека, вызывая чувство удивления и восхищения, состояние катарсиса. О соотношении этих двух миров говорили греки, формируя теорию космоцентризма, соотношение этих миров вызвало чувство радостного волнения у И. Канта, в современных философов, которые считают, что «когда человек понимает, как устроен мир в целом, его охватывает высокое, радостное чувство» [5]. Духовное – это радость, и люди, как существа духовные, должны жить радостно, утверждая высокие идеалы гуманизма, формируя у себя оптимистическое мировоззрение.

Литература

1. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2008. – 144 с.
2. Гусман и Д.С. Оптимизм и философия // <https://www.bez-granic.ru/index.php/news/275-optimism-and-philosophy>.
3. Воронкова В.Г. Формирование нового мировоззрения, нового

человека, нового общества будущего. // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в Подрастающих поколениях: коллективная монография / Под ред. А.А. Базалука – Киев: Издательский дом «Скиф», 2012. – Т. 2. – С. 134–152

4. Савостьянова М.В. Аксиологический анализ парадигмальной науки или о роли ценностей в науке. Монография. – К.: 2009. – 260 с.

5. Философия как радость жизни // <http://www.spbumag.nw.ru /2004/24 /21.shtml>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

Мурадян В. Г.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков,

Багато дослідників вивчають вплив новітніх тенденцій на суспільство: зміни до вектору розвитку суспільної моралі та цінностей, як вони трансформуються та яким чином це впливає на майбутнє; що треба робити зараз, щоби уникнути колізії парадигм; як зберегти мир та стабільність. Чи можливо сказати, що відбулися вже такі зміни, які вплинули на трансформації сутності людей; або акцентувати критичну планку у системі цінностей, яка разом з іншими чинниками створює умови для існування інтегрованого суспільства в значенні об'єднання «прибульців» у громади, нації, етноси та народи?

Міграція, як невід'ємний елемент розвитку, еволюції суспільства, показує нам, з деякої точки зору, що такі зміни вже насправді відбулися. Питання (як це трапляється, хто їх ініціює, що стало рушійною силою в таких процесах, чи є такі зміни природними) потребують глибокого дослідження, але наразі пропонується подивитися на фактичний матеріал у своїй більшості історичного змісту з метою створити базу для таких досліджень. Більшість засобів масової інформації сьогодні донесли до людей стан ситуації з міграційною кризою у Європі, яку часто також називається «кризою біженців». Більшість джерел інформації несуть то чіткий, то прихований негативний характер: події висвітлюються як дещо кризове, важке, що створює серйозні проблеми та необхідність реформувати існуючу політико-соціальну систему. Більше того, що є найважливішим, «криза» разом із трагічними подіями у деяких країнах є основною причиною для посилення заходів у сфері гарантування безпеки населенню, зміною законодавства та збільшення фінансування правоохоронних та воєнізованих формувань.

Міграційні події сьогодення називають безпрецедентними у світовій історії [1]. За абсолютними показниками з такими заявами сперечатися немає сенсу: дійсно, такої кількості людей, які опинилися поза межами країн свого громадянства або постійного/звичного проживання, та які не мають

можливості та/або бажання повернутися назад, в хронологічному контексті давно не фіксувалося. Але якщо проаналізувати відносні цифри, тоді може виникнути зовсім інша ситуація. Льодовиковий період, велике переселення народів, Золота Орда, відкриття Нового Світу, работоргівля, Світові війни – історія має чимало прикладів масового переселення людей. Але вперше в історії масове переміщення людей розглядають як кризове явище, а люди, які перемістилися, стали все частіше оцінюватися у негативному спектрі.

Філософські парадигми представників більшості етносів та народів, знову ж таки з огляду на історію, свідчать про те, що мігрантів приймали та допомагали, оскільки гостинність, турбота є сутнісною характеристикою людини. Таким є соціальний договір, на його базі існує суспільство, утворюються держави, є загальна внутрішня та зовнішня політика [2]. Такий договір створений і досі існує, оскільки кращого нічого й не може бути. Але ситуація сьогодення змінила наші погляди. Що сталося, що змінилося? Відповіді на ці запитання треба шукати через дослідження, обговорення, зустрічі та конференції. Саме у цьому напрямку й буде рухатися дослідження цього автора.

Література

1. Дацюк С. Суспільний договір як виклик / Сергій Дацюк // Українська правда Блоги, Інтернет видання, 03 квітня 2018 року – <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ac34d8d8bb55/>

2. Бабкіна О. Суспільний договір / О. Бабкіна. // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ : Парламентське видавництво, 2011. – 700 с.

ОСНОВНЫЕ КОНТУРЫ СО-ПРИСУТСТВИЯ ВЕЧНОСТИ И ВРЕМЕНИ

Панков Г. Д.

Харьковская государственная академия культуры, Харьков

1. Поставленная проблема актуализирует метафизику как проявление философского стремления осмысливать предельные основания бытия, среди которых существенное место занимают категории присутствия, времени и вечности. При этом присутствие выглядит связующим звеном между временем и вечностью, благодаря которому преодолевается их понимание как несовместимых друг с другом противоположных онтологических оснований. Напротив, оба они совмещаются в общее пространство присутствия и составляют два противоположных звена событийности. Между тем возникает вопрос: если высказывание о времени представляет собой высказывание о бытии человека, как возможно высказывание о бытии вечного, выпадающего из цепи эмпирического опыта?

2. Разговор о времени в его соотнесенности с человеческим бытием невозможен вне разговора о его ценностном наполнении. Этим самым *антропологическое измерение времени* органически сочетается с его *аксиологическим измерением*. Стремление оптимально использовать время порождает *заботу о времени* в качестве жизненного модуса, восходящего от экзистентно-онтического уровня к экзистенциально-онтологической осознанности озабочения темпоральным бытием. Одновременно забота Присутствующего о времени в его аксиологической наполненности является заботой о самом Присутствующем. Осознание времени присутствия Присутствующего органически вплетено в самосознание Присутствующего.

3. Самосознание Присутствующего в контексте осознания времени означает осознание конечности бытия каждого Присутствующего, а значит, его *временности*. Временность рассматривается фундаментальной характеристикой человеческого бытия, и само присутствие во времени обуславливает ощущение временности со стороны каждой человеческой монады, а вместе с этим – обеспокоенность перспективой своего жизненного существования. *Обеспокоенность – это акт сознания, а обеспокоенность конечную судьбой означает включение будущего времени в ситуацию настоящего*. Благодаря синтетической способности сознания, настоящее и будущее время сосуществуют в едином потоке их взаимного осознания «здесь и сейчас».

4. Человек – не только мыслящее существо, но и существо желающее. Среди многочисленных желаний существенное место приобретает желание продлить для себя время жизни, которое в предельной своей форме выражается в желании бессмертия, или вечной жизни. Этим самым актуализируется осознание значения вечности не в абстрактном виде, но в конкретной направленности на судьбу человека. Желание вечности доводится до состояния его жажды, которая проецируется в ожидание желаемой вечности. *Ожидание – это акт сознания, а ожидание вечного бытия означает включение настоящего времени в ситуацию будущего*. Также как и в ситуации обеспокоенности, благодаря синтетической способности сознания, настоящее и будущее время сосуществуют в едином потоке их взаимного осознания «здесь и сейчас». Сознание Присутствующего во времени способно вносить перемены в темпоральные расположения так, что его временные «срезы» не только раздвигаются, но и соединяются. При состоянии обеспокоенности вечное как перспектива будущего присутствует в «обеспокоенном» сознании настоящего времени, а при состоянии ожидания вечности время реальной жизни сопresentствует с вечностью в «ожидающем» сознании.

5. В вопросе об отношении к вечности прослеживаются различные позиции. Первая позиция основывается на принятии вечности в качестве *трансцендентной реальности*, которая ярко прослеживается в религиозной картине Универсума. Согласно данной картине, вечное представлено

эсхатологической мифологией, выводящей бессмертную жизнь за пределы феноменального мира. Такое состояние жизни правомерно рассматривать проекцией желаемого блага – в виде идеала бессмертия и идеала справедливости, составляющие смыслообразующее ядро эсхатологических мифов. Богословская и религиозно-философская мысль придает серьезное значение трансцендентному вечному и выражает его не только в позитивных модификациях (освобождение, спасение, партиципация с Божественным, Абсолютом-Брахманом, достижение состояния святости, буддовости), но также в негативных состояниях («блуждание» в сансарическом мире, вечная смерть в аду).

Другая позиция состоит в игнорировании важности осмысления вопроса о вечности. Такая позиция свойственна естествознанию, тяготеющему к изучению *феноменальной реальности* и конструированию естественнонаучной картины мира, в которой для вечности не остается места. В полемике с религией сторонники классической научной парадигмы ставят закономерный вопрос о возможности верифицируемости и фальсифицируемости представления о вечности.

И. Кант в содержании первой антиномии чистого разума обосновал недоказуемость ни тезиса о бесконечности мира во времени, ни антитезиса, отрицающего его бесконечность. В качестве альтернативы обеим позициям Кантом предложен третий вариант – *считать вечность принципом разума в его опоре на трансценденции, которые усматриваются основоположениями в познавательной деятельности*. Этим самым решение вопроса о вечности переносится из области объективной реальности в сферу мышления как субъективную сферу бытия Присутствующего. Именно такому подходу к вечности придерживается автор настоящей публикации и считает целесообразным его развить.

6. Кантовская критика чистого разума указывает на целесообразность считать *бытие вечного реальностью в качестве мысли о вечном, а мысль о вечном – идеалом разума*, возвышающего временную реальность над феноменальным миром. Однако, если оценку Кантом вечности как идеала, увенчивающего познание путем выведения его во вне-временной масштаб, перевести в область философской антропологии, *вечность станет выглядеть идеалом, увенчивающим бытие Присутствующего в его трансцендировании*. Трансцендирование как превосходение сознания от феноменального в направлении идеального состояния указывает на фигуру трансцендирующей личности как на персоналистический идеал. Все это составляет персоналистическое измерение идеала вечности, который не сводится только к его эпистемологическому измерению.

7. Идеалам как мыслительным конструкциям свойственно выполнять регулирующую функцию, нацеленную на установление и поддержание определенного социокультурного порядка. В религиозных традициях вечное составляет ядро эсхатологического механизма регулирования порядка, что

отчетливо прослеживается в разнообразных религиозных традициях. Эсхатологические модификаторы выступают в роли священных санкций, одобряющих или осуждающих жизненный путь каждого человека в соответствии с принятыми в данной традиции ценностями и идеалами. Через обращение сознания к эсхатологическому будущему осуществляется обращение к настоящей жизни с оглядкой на финальное будущее. Этим самым смысл категории вечного включается не только в сознание индивида, но также в идеологическую систему установленного традицией порядка. В религиозной мысли временное и вечное со-присутствуют не только в качестве выражения противоположных сфер бытия, но и служат двумя противоположными оценочными маркерами в отношении образа жизни индивида в соотнесенности с его конечной судьбой.

8. Все вышеизложенное позволяет выделить следующие контуры диалектики со-присутствия вечности и времени – *метафизический, антропологический, когнитивный, аксиологический и идеологический*. Будучи маркерами метафизического осмысления бытия, они обращены в ткань человеческой жизни, где становятся познавательными и ценностными ориентирами. Названные ориентиры используются в идеологии, где они выступают механизмами апологетики социокультурного порядка и средствами социального контроля. Значение вечности вписывается в общий темпоральный порядок, где оно фигурирует в различных временных измерениях, а время не отбрасывает вечность, но интегрирует его в собственное смысловое поле. Наряду с этим, темпоральный фактор в единстве временного и вечного интегрируется в мировоззренческую шкалу и идеологические формации, в которых он занимает достаточно заметное место и выполняет ряд общественно-значимых функций. Одновременно значения вечности и времени выглядят существенными факторами конструирования метафизической картины мира, человеческого существования, познавательного процесса, а также аксиологической и идеологической шкалы. Этим самым оба рассматриваемые значения со-присутствуют в *контуре творчества* как существенном условии и способе самовыражения философской, мифологической и религиозной культуры.

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ ОСВІТИ

Пономарьов О. С., Харченко А. О.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Сучасний світ стрімко змінюється, і система освіти, яка має готувати підростаючі покоління до життя й діяльності в умовах завтрашнього дня, Сьогодні людська цивілізація вступила у принципово новий етап свого історичного розвитку. Його особливість полягає у підкреслено інноваційному характері функціонування і розвитку практично всіх сфер

суспільного життя та у їх широкій інформатизації. Зміни відбуваються так часто і швидко, мають такий глибокий характер, що у людей не вистачає часу на їх осмислення. На жаль, істотне розширення можливостей отримання інформації породжує втрату авторитету знань і освіти в суспільній свідомості й супроводжується помітним посиленням технократичного типу мислення.

За цих умов істотно змінюються як цілі й завдання освіти, так і суспільні вимоги до неї. Їх осмислення, а тим більш втілення в освітню практику не може бути простим завданням і вимагає активного залучення досягнень і висновків сучасної філософії освіти. А вона, як і будь-яка система філософських знань, передбачає використання плюралістичного підходу й подолання резистентних проявів з боку численних прихильників традиційного розуміння цілей, змісту й характеру освіти. Завдання ж глибокого реформування, а не просто чергового косметичного ремонту освіти, може бути реалізоване перш за все відновленням ціннісного сприйняття й розуміння значення освіти і знань широким загалом громадськості та її довіри до освіти і освітян.

Однак для цього неодмінною передумовою виступає сприйняття самими освітянами своєї професії і професійної педагогічної діяльності як однієї із вкрай важливих своїх життєвих цінностей. Адже без цього освітянин перестає бути педагогом і перетворюється на ремісника від освіти у кращому разі, а то й на бізнесмена від освіти. Останній випадок є не просто проявом його ганебного ставлення до себе і до благородної сфери своєї діяльності, але й наносить непоправної шкоди іміджу й розумінню суспільної значущості освіти.

Важливою умовою розвитку освіти виступає необхідність переходу від парадигми знання до парадигми розуміння. Стрімке зростання обсягів науково-технічних знань, скорочення циклу їх трансформації в техніку і технології та прискорення їх старіння й оновлення висувають перед освітою завдання такої підготовки учнів і студентів, яка б формувала у них не просто вміння вчитися, але й глибоку внутрішню потребу в постійному самонавчанні, самовихованні і самовдосконаленні протягом всього активного трудового життя. Без цього вони ризикують швидко втратити як набутий в системі освіти рівень професійної компетентності, так і свою конкурентоспроможність на ринку праці і робочої сили. Тим більш, що конкуренцію там постійно загострює ще й широка поява різного роду роботів та пристроїв на основі штучного інтелекту.

Разом з цим вже сама наявність потреби в постійному оновленні своїх знань і сформоване вміння вчитися, крім свого суто утилітарного призначення, також мають розглядатися як важлива життєва цінність, збагачуючи загальний аксіологічний потенціал освіти. Тому вони постають не лише індивідуальними цінностями носіїв цих потреб і умінь, але й неодмінними цінностями освіти, а відтак і цінностями педагогічної діяльності

та її суб'єктів. Водночас цілісність і системна єдність філософії освіти зумовлює можливість успішної реалізації тих потреб у постійному навчанні, які освіта прищеплює студентам, тільки у разі, коли вони самі сприймають знання і можливості їх отримання й оновлення не просто як життєву необхідність, але й як життєву цінність.

Враховуючи культурний контекст освіти, логічно буде стверджувати, що значення цінностей освіти виходить далеко за її межі. Дійсно, вплив цінностей на духовно-культурні, морально-етичні та інші сфери людського буття постає фактично одним з визначальних чинників особистісного розвитку не тільки учнів і студентів, але й їхніх наставників. Тому важко не погодитися з тим, як В. А. Киричок, стверджуючи, що «цінності наповнюють сенсом існування людини і суспільства» та що «вони значною мірою духовно відтворюють саму людину», визначає сенс цінностей як «опосередкований культурою еталон належного у досягненні потреб, котрий має трансцендентний характер, що виходить за межі індивідуальної свідомості» [2, с. 991].

Саме це, на наше глибоке переконання, і робить цінності вкрай важливим суспільним екзистенціалом, який набуває імперативного характеру у тому його розумінні, що вони складають основу системи так званих загальнолюдських або одвічних цінностей. Водночас саме такий їх характер зумовлює перетворення цілей з прищеплення цих цінностей у одне з важливих завдань системи освіти. Ефективними засобами розв'язання цього завдання уявляється формування і розвиток ціннісного сприйняття студентами отримуваних знань та забезпечення єдності професійної і соціальної компетентності майбутні фахівців.

Особливу цінність освіти надають фундаментальні знання. Вони постають основою прикладних знань і технологій. Тому оволодіння ними необхідне для формування належного рівня професійної компетентності фахівця будь-якого профілю. Тож далеко не випадково Р. Акофф впевнений, що «фундаментальні знання існують як в конкретних сферах, так і в житті взагалі». Тому, на його глибоке переконання, «коли студент хоче зайнятись чимось, що потребує фундаментальних знань, він оволодіє ними самостійно і зробить це найбільш ефективно» [1, с. 202-203]. Ця самостійна робота та її результати здійснюють вагомий внесок у формування і розвиток системи цінностей студента, у зміцнення його впевненості в собі та у своїх силах, здібностях і можливостях.

Серйозні зміни в сенсі й характері суспільного, а отже й індивідуального буття зі всією необхідністю зумовлюють необхідність рішучого перегляду і системи цінностей. Однак при цьому слід зберегти її загальну гуманістичну спрямованість, духовність і фундаментальну роль домінування добра над злом. Як вважав один з видатих сучасних українських філософів С. Б. Кримський, «глобалізація, не зачинаючи фундаментальної національної диференціації культур, виявилася певною мірою

універсалізацією загального в національному досвіді народів. Отже, становлення загальнолюдських цінностей є не виходом за межі національного, а розкриттям загальних початків духовності націй як суб'єктів світової історії» [4, с. 10]. Ми впевнені, що духовність вже сама по собі може розглядатися як одна з важливих життєвих цінностей, але водночас вона сприяє розвитку й усвідомленню необхідності інших цінностей. У свою ж чергу, гуманістична система цінностей, які сповідують у суспільстві, виступає одним з дійових чинників розвитку його духовності.

Суспільний розвиток, цілком природно, супроводжує еволюція різних сфер, інституцій та ідей. Такої еволюції зазнають і система освіти, і розуміння життєвих цінностей. У зв'язку з цим В. Г. Кремень підкреслює, що «однією з серйозних проблем в освіті є формування у дітей сучасної системи цінностей. Ми повинні надзвичайно відповідально до цього ставитися». Вчений спеціально звертає увагу на те, що «формуючи ті цінності, які вже віджили або відживають, залишаємо дитину, людину, неконкурентоспроможною в контексті світоглядно-моральних аспектів і цінностей сучасного світу» [3, с. 16]. Автор вважає, що в умовах ринкової економіки формується нова система суспільних цінностей. І відповідно до неї необхідно формувати цінності, які б дозволили кожній особистості успішно влитися в сучасне суспільство.

Системний аналіз аксіологічних аспектів освіти дозволяє класифікувати їх, чітко виокремивши три такі групи основних її цінностей. До першої групи відносяться загальні цінності освіти як специфічного соціального інституту, який зберігає, примножує, оновлює і передає від попередніх поколінь до наступних духовні надбання, в тому числі й цінності. Освіта як визначальний чинник науково-технічного і соціального прогресу і сама виступає важливою цінністю для суспільства.

Друга група охоплює основні життєві цінності, які система освіти має сформувати і розвинути в учнів та студентів з тим, щоб вони не тільки ставали освіченими й вихованими відповідно до суспільних вимог, а й були щасливими, жили повноцінним життям з відчуттям душевного комфорту.

Нарешті, третю групу утворюють специфічні цінності, притаманні власне професійній педагогічній діяльності. До них необхідно віднести глибоке задоволення педагогів своєю професією й результатами своєї діяльності, глибоке відчуття її суспільної значущості. Важливою цінністю стає і справжня радість від того, що завдяки твоїй діяльності людина стає кращою, здатною успішно долати гординю, жадібність, надмірний егоїзм, лінощі тощо. Цінність педагогічної діяльності полягає і в тому, що вона дозволяє гармонійно поєднувати індивідуальні й суспільні цілі, прагнення та інтереси.

Література

1. *Акофф Р.* Акофф о менеджменте; пер. с англ. / Р. Акофф. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с. – (Серия «теория и практика менеджмента»).
2. *Киричок В. А.* Цінності / В. А. Киричок // Енциклопедія освіти /

Академія пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 991-992.

3. *Кремень В. Г.* Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін / Василь Кремень // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2010. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Ч.1. – С. 13-18.

4. *Кримський С. Б.* Заклики духовності ХХІ століття / Сергій Кримський [З циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.

ЛЮДИНА І ВЛАДА: АНТИРЕПРЕСИВНІ СТРАТЕГІЇ У ФІЛОСОФІЇ М. ФУКО І Ж. ДЕЛЬОЗА

Потоцька Ю. І.

Харківський економічний університет ім. С. Кузнеця, Харків

Прихильники системного підходу до вивчення феномену влади, на відміну від атрибутивно-реляціоністського [1], розглядають її як надперсональну, безособову, іманентну будь-яким соціальним системам. Вона не має центру, діє опосередковано і завжди відсилає до чогось іншого. Представники системного напрямку показують, що влада в сучасному суспільстві стає тотальною та анонімною.

До системного напрямку належить теорія влади М. Фуко. Французький мислитель підкреслював, що «влада скрізь не тому, що вона охоплює усе, а тому, що вона виходить звідусіль» [2, с. 193].

На думку М. Фуко, природу влади неможливо пояснити ані корисливими інтересами, ані бажанням: навіть ті люди, у яких нібито немає свого інтересу, тісно стикаються з владою. «Не вистачить ані Маркса, ані Фрейда, щоб допомогти нам пізнати цю настільки загадкову річ, одночасно і видиму, і невидиму, присутню і приховану, інвестовану всюди, яку ми називаємо владою. Ні теорії держави, ні традиційний аналіз державних апаратів не вичерпують поля дії та здійснення влади. Перед нами велике невідоме ... », – говорив М. Фуко [3, с. 75]. З цієї точки зору будь-який редукаціонізм у дослідженні влади виглядає недоречним.

Як відомо, у постструктуралізмі людину позбавлено автономного статусу відносно соціального середовища, вона розглядається як його конструкт. Кожен у суспільстві стає водночас і об'єктом, і знаряддям репресії, причому індивід може не усвідомлювати того, що влада говорить через нього, що він сам її здійснює і розподіляє.

Акцентуючи тотальність влади, системні теорії «приховують» її джерела так, що стає незрозумілим, кому і як слід чинити опір. Проте постструктуралісти запропонували певні антирепресивні стратегії, які передбачають інкорпорацію влади, тобто розвиток внутрішнього

самоконтролю (М. Фуко) або номадизм – ухилення (Ж. Дельоз).

Запропонована М. Фуко антирепресивна стратегія полягає не у виході за межі влади (що було б неможливим з огляду на її тотальний характер), а у збігу з нею в сенсі заміни зовнішньої дисципліни та нагляду самоконтролем та аскезою. Управління собою призводить до того, що влада не тисне ззовні, а організує зсередини. У результаті з'являється суб'єкт як продукт добровільно інкорпорованої влади. Той, хто розпоряджається собою, має ознаки автономії [4]. Мета полягає у тому, щоб повернути мистецтво «турботи про себе», яке було втрачене через тотальний соціальний контроль і опіку над людиною, зокрема над її тілесністю.

Для Ж. Дельоза звільнення пов'язується не з інкорпоруванням влади, а з ухиленням (номадизмом). При цьому абсолютний номадизм виявляється доступним тільки думці. Стратегію Ж. Дельоза припустимо розглядати як форму інтелектуального ескапізму. Інтелектуал сприймає владу іронічно, і будь-яка заангажованість є для нього неприйнятною.

Також, на думку Ж. Дельоза, неприпустимо говорити від чийогось імені, репрезентувати когось [3, с. 70]. У бесіді з М. Фуко про владу він говорив: «Для нас теоретик-інтелектуал перестав бути суб'єктом, представником чиеїсь совісті або уособленням чиеїсь свідомості. Бо ті, хто діє і бореться, перестали бути репрезентованими будь-ким, будь то партією або профспілкою, які, у свою чергу, привласнювали б собі право бути їх свідомістю. Так хто ж каже і хто діє? – Це завжди якась безліч, навіть в особистості, що говорить і діє. Ми всі групки. І тому представництво більше немає, є лише дія, дія теоретична, дія практична, що знаходяться у відносинах переходу або сплетіння» [3, с. 67].

Згодний із ним М. Фуко зазначав, що народ більше не має потреби у тому, щоб інтелектуали просвіщали його і надихати на боротьбу з владою. Однак інтелектуали усвідомлюють, що є влада, «котра існує не тільки в органах вищої цензури, але дуже глибоко і непомітно проникає до всієї мережі громадських відносин» [3, с. 68–69]. Більш того, інтелектуали розуміють, що вони є частиною цієї системи влади, та й сама ідея, що вони слугують носіями совісті або істини, також є її складовою. «І тепер роль інтелектуала полягає не в тому, щоб, пройшовши «трохи вперед» або злегка відсунувшись в «бік», висловлювати за всіх безмовну істину, а скоріше, навпаки, у тому, щоб боротися проти всіх видів влади там, де він сам є відразу і об'єктом, і знаряддям: в самому ладі «знання», «істини», «свідомості», «дискурсу»», – говорив М. Фуко [Там само].

Як інкорпорування влади, так і номадизм не є опором, вони є інтелектуальною реакцією на тотальність влади. І дійсно, сучасна соціокультурна ситуація є такою, що потребує від людини постійного (від)творення і захисту простору внутрішньої свободи.

Література

1. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии : учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев. – Москва Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
2. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. – Москва : Касталь, 1996. – 448 с.
3. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. – Москва : Праксис, 2002. – Ч. 1. – 384 с.
4. Корецкая М. А. Власть и желание: к вопросу о номадизме [Электронный ресурс] / М. А. Корецкая. – Режим доступа: <http://www.phil63.ru/vlast-i-zhelanie-k-voprosu-o-nomadizme>.

КУРАТОРСТВО И ЕГО ЭТИЧЕСКАЯ ЗАДАЧНОСТЬ В СТРАТЕГИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ УКРАИНЫ

Проценко О.П., Солошенко І.М.

*Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
Харків*

Кураторство в практике высшей школе явление далеко не новое и за годы своего существования значительно претерпело изменение в своих основных видах и формах. Оно также претерпевало смысловое и функциональное изменение, а в своих дискурсивных формах все еще остается активно обсуждаемым. В настоящее время дискурс, применительно к кураторству, оставляет за собой череду серьезных проблем и остается актуальным в том смысле, в котором термин и понятие «дикурс» использовал Ю. Хабермас, как совокупность высказываний, которые происходят в конкретных социальных контекстах и ограниченных во времени и пространстве (3, 67-79). Показательным является и то, что изучение феномена кураторства и оценочные высказывания относительно его роли в формировании морального сознания и навыков соответствующих отношений в современных условиях социума остается значимым для стратегии высшей школы.

На территории современной Украины движение кураторства начинает существовать с 18 века как практика попечительства за деятельностью учебных заведений и, прежде всего, университетов одним или двумя высокопоставленными лицами, которые держали весь корпус в своем усмотрении и сообщали в высшие инстанции про случающиеся нужды. Эта высшая административная должность имела достаточно большой круг обязанностей и прежде всего попечительства как особого наблюдения за ходом обучения. В целом кураторы учебных заведений изначально отвечали интересам государства в его образовательной и воспитательной стратегии. В своей основе это соответствовало содержанию самого понятия

«курирование», что с латинского языка обозначает наблюдение, заботу, попечение за ходом определенных работ или каких-либо социальных явлений и процессов. Сужение смыслового поля термина «кураторство» привело к его конкретизации. Этот термин стал использоваться для характеристики целенаправленного и постоянного наблюдения администрации вуза и преподавательского состава как административного лица за ходом учебного процесса, методами обучения и поведением студентов академической группы высших и средних учебных заведений, а также организации системы отношений через видовое многообразие воспитательной работы в субординации: администрация-куратор-студент.

Однако в традициях западноевропейской системы образования, по примеру которой и было инициировано кураторство, с 14 века исторически сложилась несколько иная практика наблюдения за учащимися под названием тьютерство (Кембридж, Оксфорд) от английского тьютер – наставник. Задача наставников и сегодня заключается в наблюдении за личностным ростом учащихся (одного или двух) и процессом усвоения их знаний и оказанием помощи в адаптации к условиям обучения. В отличие от куратора тьютер специалист в вопросах педагогики и психологии, а иногда человек, обладающей соответствующей профессией, который акцентирует свое внимание на индивидуальном подходе к обучению и индивидуализации обучения вообще.

Сегодня можно с полной уверенностью рассматривать кураторство как особый способ медиации, возникающий между администрацией вуза и студенческим самоуправлением в контексте получения студентами профессиональных знаний, формирования самостоятельной политической и идеологической позиции, вхождения в этическое пространство социокультурного коммуникативирования. Кураторство преодолевает границы воспитания и попечительства, оставаясь организатором в учебном процессе и проведении досуга, арбитром в практике приобщения студентов к ценностям морального порядка (долг, совесть, честь, достоинство, ответственность справедливость и т.д.). Кураторы являют собой пример в обладании знаний и моральных принципов, обретения навыков профессиональной деятельности.

В настоящее время кураторство остается той силой, которая интенсифицирует учебный процесс и демонстрирует конструктивную практику диалога и полилога администрации и преподавателей вуза со студенческой молодежью. Роль куратора как посредника связана с поиском и реализацией оригинальных методов в трансляции норм общественной морали в корпорации, соответствующей избранной специализации. Куратор – медиум в процессе предпочтения новых средств презентации и пропаганды ценностного потенциала своей будущей профессии и ее значения для блага своей страны и в целом для глобализирующегося общества. Сейчас, как полагают специалисты в области современных коммуникативных практик,

роль посредника состоит в укреплении сотрудничества в разных сферах общества – ты всегда работаешь в группе, даже если кажется, что ты делаешь все в одиночку. Это установка современного менеджмента. И в этом смысле кураторство есть культурная матрица в зарождении и продвижении соответствующих времени моральных ориентиров: доверия, дружества, взаимопомощи.

Кураторство достигло нового уровня в обнаружении свойств, функций и их оценки. Исследуя кураторство в продвижении перспективных культурных ценностей, специалисты в области организации и управления считают, что сегодня куратор является создателем новых коммуникативных практик в пространстве современных социокультурных парадигм. Так, «среди адаптационных механизмов приобщения к будущей профессии и той среде, которую она вокруг себя продуцирует, особое место занимают неформальные методы регулирования поведения и общения, к которым с уверенностью можно отнести примы, способные формировать имиджевое поведение и мышление» (2, с. 125). Создание визуального образа, соответствующего профессии, актуален в плане самопрезентации личности. Имидж есть не что иное как объективация сокровенного духовного потенциала личности (интеллектуального, волевого, морально-эстетического) так необходимого для демонстрации выпускниками высшей школы своих способностей к выбранной социальной активности.

Существует множество метафор, обозначающих различные режимы кураторской работы: от посредника или «миссионера» до повитухи. Обращает на себя внимание и феномен «куратора как»: редактор, ди-джей, техник, агент, менеджер, организатор, промоутер и разведчик талантов и даже абсурдные варианты - куратор как предсказатель и даже бог (1, с. 80).

Деятельность куратора опосредовано включается в политические и идеологические стратегии государства. Она подчеркивает статус-кво государственных программ, сохраняя морально-правовые и вероисповедальные параметры социума, укрепляя любую идентичность, гендерную, расовую, субкультурную, региональную, национальную. В границах высшей школы кураторство обретает роль «невидимой руки» педагогическо-образовательной индустрии (1, с. 149).

Подводя итог рассмотрению роли кураторства в формировании этических ориентиров современного студенчества в высшей школе, следует подчеркнуть набор его опций. В настоящее время именно куратор, как **промоутер** духовных приоритетов социума, обозначает ценностные координаты высшего образования в русле профессиональной этики, ее текущих задач и перспектив. Он выступает как **агент** в трансляции этикетной нормативности и правопорядка, указывая на приоритет сотрудничества, ответственности и справедливости. В своей медиальной ипостаси именно кураторство способствует укреплению связи между поколениями и представителями других профессиональных групп. Куратор как **организатор**

занимает важное место в цепи администрирования в границах высшей школы и выступает той оригинальной силой, которая декларирует новые значения и ценности в системе общественных потребностей и интересов. Куратор всей своей деятельностью **консолидирует** педагогическую, образовательную и просветительскую деятельность, **персонифицирует** такие стереотипы этического поведения, которые способствуют адаптации студентов к новым условиям и обстоятельствам их творческо-креативных инициатив.

Литература

1. Пол О Нил Культура кураторства и кураторство культуры. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2015. – 272 с.

2. Проценко О.П., Васильева Л.А. Имеджевая стратегия в самореализации личности выпускника высших учебных заведений // Сучасні механізми виховання молоді у вищому навчальному закладі: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 28-29 квітня. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016.-193 с.

СОЦИАЛЬНО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ XXI ВЕКА И НЕОБХОДИМОСТЬ ИХ СИСТЕМНОГО ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

Россихин В. В., Яковенко М. Г.

*Харьковская медицинская академия последипломного образования,
Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Харьков*

Конец XX – начало XXI века погрузили человечество в преформированную среду (цифровой постиндустриальный век), которая никогда не наблюдалась за историю существования Homo sapiens. Сегодня на планете 7.5 млрд. человек. При этом в 1804 году людей на Земле было 1 млрд. человек, а в 1928 г. – всего 2 млрд. человек.

К тому же, человечество стареет: к 2050 году ожидается около 2.5 млрд. людей в возрасте старше 65 лет. Это уже сегодня привело к созданию в Великобритании раздела геронто-медицины (медицина для тех, кому за 80), где акцент делается на качестве жизни пожилых людей со специфичной возрастной патологией (сердечно-сосудистая патология, болезнь Альцгеймера, онкология, костно-суставная патология).

Резко изменяется и соотношение возрастных и социальных групп населения. Разница между капиталом богатых и бедных становится всё ощутимей. Социальные сети стали заменять межличностное очное общение. Крайне тяжело стало прогнозирование необходимости в будущем тех или иных профессий. Доступ к INTERNET позволяет обращаться к колоссальному по объему данным, что изменяет процесс обучения и творчества, отдаленного руководства и контроля. Вместе с тем, согласно

данным социологического исследования в Стенфорде (2018г.) IQ учащихся с 1998 года неуклонно снижается. Социальные сети и информационные ресурсы позволяют формировать новое отношение в ранее казавшимся неизменными истинам (разрушается институт традиционной семьи, диктуется толерантное отношение к представителям ЛГБТ (англ. LGBT — аббревиатура, возникшая в английском языке для обозначения лесбиянок (Lesbian), геев (Gay), бисексуалов (Bisexual) и трансгендеров (Transgender)), в ряде стран (Канада, Голландия и т.п.), разрешен прием «легких» наркотиков, попЭссами становятся женщины в англиканской церкви, феминизм во многом не сочетается с материнством, девственность не является безусловной ценностью, школьное сексуальное образование и романтическое понятие «любовь» слабо пересекаются в сознании школьников). Благодаря СЕТИ каждый пользователь может рассказать о себе, выставить свои фотографии, написать комментарий. Вместе с тем, появляется возможность кибертерроризма, травли в сети, распространения «токсичных» верований, идеологий, порнографии и т.п. Интернет насыщен незрелыми, ложными, иногда провокационными заблуждениями («чем моложе блогер, тем хуже ему жилось при Сталине»). Помощником в контроле и очистке киберпространства может стать искусственный интеллект (ИИ).

На него (на ИИ) человечество возлагает большие надежды – он несет облегчение в труде, логистике, диагностике, контроле, но и опасения возможного конфликта ИИ с интеллектом человека.

Роботы входят в повседневную жизнь человека – они функционируют как продавцы, медицинские сотрудники среднего звена, уборщики, сексуальные партнеры, помощники в обслуживании пожилых людей. При этом, уже сегодня многофункциональные технические системы освобождают от труда громадное число рабочих, что грозит безработицей, социальными напряжениями, конфликтами и войнами. Интересно, что в Швейцарии население на референдуме отказалось от гарантированного социального пакета («пакет обеспечения»).

Новым направлением в мировой медико-биологической науке является Антиэйджинг (противостарение), пользующееся новейшими достижениями биотехнологии: генетическим анализом, CRISPR-технологиями, роботомедициной, 3D-конструированием, нанотехнологиями, биоматериалами, стволовыми клетками и т.п.). Люди превращаются в киборгов («апгрейд человека») – многие органы в биоорганизме уже сегодня могут замещаться искусственными, придающими человеку новые психо-физиологические возможности.

7 млрд. человек на планете, технологическое производство породили ранее никогда не существовавшие экологические проблемы (засорение планеты мусором, океанов – пластиком, таяние полюсных льдов, опустынивание ранее плодотворных земель, дефицит питьевой воды и продуктов питания). Всё это приводит к социальным напряжениям, военным

конфликтам, миграции народов из конфликтных зон в страны более комфортные для проживания. При этом ассимиляция мигрантов и местного населения не происходит, что иллюстрирует, к примеру, исламизация Европы.

Проблема голода в Африке и Азии породила возникновение генетически модифицированной пищи и организмов. Это уменьшило дефицит продовольственных товаров, но не решило проблему голода в мире.

Экологические изменения активно влияют на мир микроорганизмов, что проявляется ежегодным появлением опасных для человечества вирусов, грибов, бактерий. К тому же, при таянии полярных льдов возникает опасность «размораживания» древних микроорганизмов с непредсказуемыми свойствами.

Особо следует отметить ухудшение здоровья населения как физического (неумеренность в еде, отсутствие регулярных физнагрузок, сибаритствование и т.п.), так и психического (рост суицидов, значительный рост числа пограничных психиатрических состояний и т.п.).

Все это требует системного философского осмысления.

К ВОПРОСУ О СМЕНЕ ПАРАДИГМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ НАУКИ

Смоляга М. В., Старикова Г. Г.

*Национальный технический университет «ХПИ», Харьков
Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьков*

Многие проблемы современной науки связаны с необходимостью учета гуманитарной составляющей в любом человеческом, в том числе и научном знании. В настоящее время ученые вынуждены были пересмотреть и уточнить некоторые критерии истинности, а также добавить ряд новых. В связи с этим возникает вопрос, правомерно ли рассматривать науку просто как систему знаний? Ведь научное знание – это не «вещь», подобно явлению природы, а продукт сложной человеческой деятельности. Очевидно, что к любой форме человеческой деятельности могут быть применимы моральные суждения, ее оценка с точки зрения этических критериев.

Существует точка зрения, согласно которой этические оценки не могут касаться научных высказываний, поскольку единственным критерием их принятия является их истинность и, следовательно, не существует никаких морально незаконных или запрещенных научных истин, никакой моральный императив не может превратить ложное высказывание в истинное или, наоборот, осудить как ложные или ошибочные высказывания и теории, являющиеся научно правильными.

С другой стороны, многие исследователи данной проблемы пришли к выводу, что научная деятельность сама по себе нравственно хороша, похвальна и одобряема, если осуществляется в соответствии с подлинной

природой науки, т.е. состоит в поиске истины. Однако этот вывод неполон. В настоящее время ситуация осложняется активным развитием и широким распространением технологии, вроде бы не являющейся наукой по определению, но теснейшим образом с ней связанной. Ситуация нашего времени характеризуется присутствием технoнауки – той неразделимой смеси науки и технологии, которая уже не позволяет игнорировать конкретные цели при этическом рассмотрении научной деятельности.

Исследование данной проблемы позволяет предположить, что современный этап развития науки может быть охарактеризован как смена парадигм – переход от традиционных нарративистских подходов к формированию когнитивно-гуманистического образа науки. В данном случае акцент делается на философско-антропологическом аспекте когнитивной, в том числе и научной, деятельности.

СОЦИАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦИОННАЯ ФУНКЦИЯ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Тараров Я. В.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Сущность данной функции заключается в том, что развитие научно-технического прогресса вызывает глубочайшие и ранее совершенно невозможные социально-культурные трансформации, которые принципиальным образом меняют не только социальные отношения и структуру общества, но и в перспективе способны изменить саму природу человека. В процессе этих трансформаций происходит решение одних вопросов и проблем, ранее казавшиеся неразрешимыми, и эти же трансформации порождают новые проблемы и вопросы, в настоящее время не имеют решения. Социально культурные трансформации, вызванные наукой, затрагивают самые основы человеческого общества и меняют наиболее «онтологичные» сферы социального бытия: трудовую, гендорную, демографическую, геополитические и некоторые другие. Несколько слов о каждой.

Социально-культурные трансформации трудовой сферы. На протяжении всего времени существования человека значительная часть его представителей занималась производственной деятельностью. Так было в обществе присваивающей экономики (охотников – собирателей), в аграрном обществе. Возникновение городов (т.н. городская революция) создала социальные группы (в основном живущие в городах), которые находились вне непосредственного процесса производства (управленцы, «силовики», служители культа, торговцы и некоторые другие) однако по отношению ко всему обществу, которое в большинстве своём продолжало заниматься сельскохозяйственной деятельностью, они были очень малочисленны. «Индустриальная революция» изменила соотношение сельского и

городского населения, начался интенсивный рост городов, и значительная часть населения была занята уже не в сельскохозяйственном, а индустриальном производстве. Однако возникновение и развитие научно-технического прогресса приводит к росту производительности труда, и постепенному «вымыванию» трудовых ресурсов из сферы производства, по крайней мере, в индустриально развитых странах. В богатых странах (прежде всего, т.н. странах Запада) этот «излишек трудовых ресурсов» «переплавляется» в малый бизнес, который в большей части можно рассматривать как «мягкую» форму маргинализации и который создаёт дополнительные, зачастую излишние и искусственные потребности и где он (малый бизнес) занимается перераспределением произведённого немногими оставшимися в производстве. По сути дела ситуация в этих странах есть «отложенная маргинализация» лишних людей до тех пор, пока у этих стран не иссякнут источники богатства, которые эти «лишние» люди уже не создают. В бедных странах, где производится мало, и перераспределять фактически нечего, т.е. источники богатства крайне скудны, излишек трудовых ресурсов выбрасывается из общества, и «лишние люди» маргинализируются явно и жёстко, накапливаясь, и по мере своего накопления вызывая социальную нестабильность, конфликты и катаклизмы. Эта проблема в таких масштабах действительно является новой и уникальной для человеческой культуры (в развитых странах, таких как США, Канада, Япония, Англия, Германия в настоящее время в сфере услуг занято 60-70 % экономически активного населения [1]), создаёт ряд труднейших проблем, решение которых пока не просматривается. Они могут обостриться в связи с возможностью «четвёртой индустриальной революции» которая будет связана, по предположению [2], с «техноинтеллектуализацией антропосферы», или, проще говоря, существенного расширения технологических возможностей в процессах получения и обработки информации и принятия на этом основании решений. Эта революция, кроме сферы производства и транспорта, будет происходить в сфере управления и перераспределения произведённого. Это приведёт к значительному «вымыванию» трудовых ресурсов из этих сфер. На вопрос: что делать с этими «лишними» людьми, количество которых быстро и существенно увеличится? – однозначного ответа пока нет.

Социально-культурные трансформация в гендерной сфере. На протяжении всего существования человечества в обществе существовало чёткое разделение гендерных ролей. Основная функция, которая отводилась женщине – репродуктивная, связанная с рождением и воспитанием детей, и в социальную сферу «вход» женщине (за немногим исключением), был фактически недоступен, тогда как мужчина имел возможность и даже обязанность социально реализовываться. Такое разделение гендерных ролей имело объективное обоснование, и было связано высочайшей младенческой, детской, подростковой и юношеской смертностью. Соответственно, для

сохранения человеческого рода среднестатистическая женщина должна была рожать за всю свою жизнь 8-10-12 и даже более раз (в зависимости от эпохи и культуры) и из всех рождённых ею детей до репродуктивного возраста доживало 1-2-3 ребёнка¹. Другими словами, всю свою активную жизнь женщина находилась или в состоянии беременности или в послеродовом состоянии, и поэтому была ограничена трудоспособной, что существенно затрудняло её социальную реализацию. С развитием научно-технического прогресса, и в данном случае повышение качества медицинского обслуживания, и самое главное расширением сферы его доступности, младенческая, детская, подростковая и юношеская смертность стали сокращаться достаточно быстрыми темпами. Соответственно, уже через 1-2 поколения общество перешло к «индустриальной» модели семьи, где было 1-2 ребёнка. Это означает, что женщина освобождается от «репродуктивного рабства» и получает возможность социальной реализации, чем она и занимается на протяжении XX века. К началу XXI столетия женщина активно осваивает ведущие, элитарные «социальные ниши», которые ещё несколько десятилетий назад были исключительно прерогативой мужчин: политику, бизнес, науку. Это отражается на внутрисемейных отношениях, женщина приобретает финансовую независимость от мужчин, у неё появляется возможность самостоятельно воспитывать детей. Каковы будут итоговые результаты этих социальных трансформаций – в настоящее время мы сказать не можем, но очевидно, что в конечном итоге научно-технический прогресс привёл к таким фундаментальным изменениям в обществе.

В отношении демографической сферы ситуация ещё более очевидна. Развитие медицины, улучшения условий быта, оптимизация сильных физических нагрузок и стрессовых ситуаций и многое другое приводит к существенному увеличению продолжительности жизни. По сути дела, современный среднестатистический человек развитого общества по сравнению с временами, например, двухсотлетней давности, проживает две², а не одну жизнь, причём вторая жизнь не менее активна, чем первая, а в перспективе. С усилением влияния вышеозначенных факторов, у него появится и «третья» жизнь. В то же время, за счёт снижения рождаемости уменьшается количество молодёжи, и «развитое» общество стремительно стареет. Это приводит к ещё меньшей рождаемости, трансформации целей и смыслов, утрате «пационарности» и т.п. Иными словами общество молодых³ и общества пожилых – два разных типа обществ. И если развитие первого мы можем себе представить, то как будет развиваться второе – большой вопрос.

---

¹ Статистические данные о российской империи конца XIX, в эпоху, когда уже велась статистика и земская медицина могла хоть как то влиять на детскую смертность говорят о том, что, в частности, у женщин 1841 – 1845 годов рождения до 20 лет доживало 43,7% детей, см. [3]. Ранее, в эпоху полного отсутствия медицины и статистики, очевидно, что и рождаемость и смертность были ещё выше.

² Имеется ввиду то, что, например, 200 лет назад «средняя» продолжительность жизни, например, в Европе составляла порядка 45 лет, а сейчас приближается к 80.

³ Например, средний возраст в Афганистане составляет 17 лет, а в Германии – 46.

В отношении геополитической сферы ситуация ещё проще. С созданием и распространением ядерного оружия война перестаёт быть самым эффективным средством достижения своих социально-политических и экономических интересов и методом разрешения конфликтов, значимыми становятся другие, более сложные приёмы и методы.

Эти, и многие другие трансформации социума под воздействием науки создают принципиально новый «мир», который кардинальным образом отличается от всего того что было когда либо в истории или в доисторическое время. Сможет ли человек жить и развиваться в этом обществе, или этот вызов окажется для него непреодолимым – покажет только время. Соответственно они и даст ответ на вопрос о том, что же всё-таки является для человека наука: добро или зло?

Литература

1. Качество жизни населения: грани проблем в фокусе преобразований: коллективная монография / под ред. канд. эконом. Наук, доц. Н.А. Ворониной, канд.экон. наук, доц. И.В.Кузнецовой. – Саратов: Издательство «КУБиК», 2012. – 150 с.
2. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб — М.: «Эксмо», 2016 — 208 с.
3. Демографическая модернизация России, 1900 – 2000. Под редакцией А.Г. Вишневого. М.:Новое издательство. 2006 – 608 с. С.31

МОРАЛЬ У ТВОРЧОСТІ СОКРАТА

Тверезовська К.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Сократ – великий античний мудрець, «уособлення філософії», як назвав його К. Маркс, – стоїть у витоків раціоналістичної і просвітительської традиції європейської думки. Слава, яку Сократ удостоївся ще при житті, легко пережила цілі епохи і, не померкнувши, крізь товщу двох з половиною тисячоріч дійшла до наших днів. Сократом цікавилися і захоплювалися за всіх часів. Від століття до століття аудиторія його співрозмовників змінювалося, але не спадала.

У центрі сократівської думки – тема людини, проблеми життя і смерті, добра і зла, чеснот і вад, права і боргу, свободи і відповідальності, особи і суспільства. Сократівські бесіди – повчальний і авторитетний приклад того, як можна орієнтуватися в хащі цих вічно актуальних питань. Саме Сократ побачив, що людина внутрішньо «не порожня». Звідси і відоме «пізнай самого себе». Мудрець говорив, що дурість не в тому, щоб мало знати, а в тому, щоб не знати самого себе й думати, що знаєш те, чого ти не

знаєш. Внутрішній закон, якому підкоряється людина, відрізняється від законів природи, він підносить людину над її власною обмеженістю, змушує мислити: «Сам бог зобов'язав людину жити, займаючись філософією». Філософія – ось істинний шлях до Бога, свого роду вмирання, але вмирання для земного життя, це підготовка до звільнення безсмертної душі з її тілесної оболонки.

Основною задачею філософії Сократ визнавав обґрунтування релігійно-морального світогляду. Про бога він говорив: «Що він є, я не знаю, бо знаю, чим він не є». Матерію він визначав як субстанцію, яка виникає і знищується; ідеї як нерозкладні субстанції, думки Бога. Матеріалісти, вивчаючи природу, прийшли до заперечення божественного розуму у світі, софісти взяли під сумнів і осміяли всі колишні погляди, – тому необхідно, відповідно до Сократа, звернутися до пізнання самого себе, людського духу й у ньому знайти основу релігії і моралі. Таким чином, основне філософське питання Сократ вирішує як ідеаліст: первинним для нього є дух, свідомість, природа ж – це щось вторинне і навіть несуттєве, не варте уваги філософа.

Сократівський метод, що мав своєю задачею виявлення «істини» шляхом бесіди, суперечки, полеміки, з'явився джерелом ідеалістичної «діалектики», під якою в давнину розуміли мистецтво домогтися істини шляхом розкриття протиріч у судженні супротивника і подолання цих протиріч. Тоді деякі філософи вважали, що розкриття протиріч у мисленні і зіткнення протилежних думок є кращим засобом виявлення істини. Основні складові частини сократівського методу: «іронія» і «майєвтика» – за формою, «індукція» і «визначення» – за змістом. Сократівський метод, це, перш за все метод послідовного і систематичного задання питань, що мають своєю метою приведення співрозмовника до протиріччя із самим собою, до визнання власного неуцтва.

У бесідах і дискусіях Сократ звертав основну увагу на пізнання сутності чесноти. Для Сократа мораль зливається зі знанням. Справжня моральність, за Сократом, – це знання того, що є благо і прекрасне і разом з тим, корисне для людини, що допомагає їй досягти блаженства і життєвого щастя. Чесноти, тобто пізнання того, що є благо, можуть досягти лише «шляхетні люди». У центрі всього сократівського філософствування стоять питання про моральні чесноти та моральні якості людини. За своєю суттю, вчення Сократа – це філософія моралі та етики. Чеснота, за Сократом, – це божественний розум, доступний, і то не повністю, лише для філософського з'ясування в поняттях. Істинна думка, так само як і знання, керуючи людиною, направляє її до вірної мети і утримує в межах чесноти. Регулююча роль знання, за Сократом, безумовна і абсолютна.

Отже, філософія Сократа не тільки справила велике враження на його сучасників і учнів, а й мала помітний вплив на всю подальшу історію філософської та політичної думки.

РАЦІОНАЛІЗМ МОДЕРНУ ЯК НОВА ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ОСВІТИ ОСОБИСТОСТІ

Титар О. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

Метафізика суб'єктивності розпочинається Г. Лейбніцем, у якого будь-яке суще має двозначне трактування як суб'єкт, монада і предметність, об'єкт.

На відміну від Р. Декарта, Г. Лейбніц вважає, що метафізика є суттєвим виміром природи, є її першою наукою. Не відкладаючи принципів механіки, математики, Г. Лейбніц, виступив проти універсалізації механічного пояснення. «Спробувавши заглибити принцип самої механіки, аби вказати на підставу законів природи, котрі пізнаються через досвід, я помітив, що для цього недостатньо брати до уваги одну лише протяжну масу, що необхідно вдатися ще й до поняття сили» [4, т.1, с.272]. Дійсність характеризується як дієвість (*vis*, первісно діюча сила – *vis primitiva activa*, що об'єднує аристотелівські *potentia* і *actus* у початкову єдність *perceptio* і *appetitus*, схоже з аристотелівським розумінням ентелехії), а предметність окреслюється як приступність (*idea*) [6, с.166]. Г. Лейбніц стоїть на позиції субстантивного плюралізму: усе, що діє, неодмінно є окремою субстанцією і має відрізнитися від інших, кожна монада характеризується силою. Світогляд Г. Лейбніца в цілому можна схарактеризувати саме як бароковий, що має два основні вектори – метафізичний, спрямований до вишини і фізичний, що в глибинах намагається відшукати точку рівноваги усїєї конструкції, поділеної на дві нерівнозначні частини. Архітектурна організація барокового дому має свій інтер'єр і екстер'єр, матерія/душа, розділені верх і низ знаходяться у стані додаткової дистрибуції, належачи тому ж самому світові. Фізичне начало показує свою текстуру, стає матеріалом, зосередженням сил пасивних, сил опору матеріалу, а метафізичне, приймаючи функції деривації, стає зосередженням активних сил. Пара матеріал–сила саме і замінює у стилі бароко пару матеріал–форма (бо початкові сили суть сили душі). Здатність до апперцепції (самосвідомості), що можна ототожнити з нашим поняттям розуму, ментальності, мають лише духи, що керуються свідомістю, розумом і рефлексією. Для Г. Лейбніца поняття несвідомого – це так звані несвідомі перцепції, малі уявлення.

Класичний світ XVII-XVIII ст. поступово відступає під впливом природних і історичних неспіввимірностей, дисонансів і лише робить останню спробу у філософії бароко повернути класичний розум, коли «неспівможливе розташовується у різних світах, відокремлених один від одного, а існуючі монади інтегральним чином включають до себе співможливий світ, доводячи його до існування» [3, с.142]. Розглядаючи погляди своїх попередників у філософії і переглядаючи практику філософії і науки на той час, засновник емпіричного напрямку у філософії Д. Локк

вводить термін семіотика, використовуючи його для прояснення невідповідного вживання мовних засобів і термінології. Друга книга «Досліді про людський розум» стверджує, що людські пізнавальні здібності є «модифікацією мислення» в широкому смислі цього слова [5, т.1, с.279]. Визначаючи як критерій істинності фактів досвід («на досвіді засновується все наше знання»), Д. Локк розрізняє досвід як зовнішнє сприйняття/ досвід як внутрішнє сприйняття ментальних станів (рефлексія). Для Д.Локка недостатньо ясності і чіткості наших сприйнятів і методологічного сумніву Р. Декарта, а необхідна методологічна перевірка дискурсу. Відповідно чи ні поєднані знаки, щоб відобразити стан позначуваної речі.

Механіцизм у європейській філософії і науці набуває тих форм, що явища дійсності і свідомості намагаються звести до механічних процесів, а як головний методологічний підхід висувається комбінаторика, що поєднанням, групуванням предметів повинна створювати різноманітність дійсності. Така механічність, машинізація світу спостерігається, зокрема, у сковородинівському розумінні Бога як механіка, «математика або геометра» що впорядковує роботу світу-механізму, налагоджуючи «машинистова хитрость часовую». Цей механіцизм лежить в основі поділу якостей на первинні (протяжність, форма, густина, рух, спокій, число) і вторинні, що виникають в результаті сумарної дії часток-корпускул і є силами. В цьому випадку І. С. Нарський слушно говорить про ньютонівський підхід у Д. Локка – «ідеї вторинних якостей відповідають силам (powers), які мають атомарні структури тіл поза ними». Саме в цьому механіцизмі феноменологія Є. Гуссерля вбачала кризу європейських наук, відмічаючи у Д. Локка «натуралізацію психічного» [2, с.174], коли математика «із невизначених загальних форм простору і часу, властивих життєвому світу... створила об'єктивний світ... безкінечну тотальність ідеальних предметностей, що визначається методичним чином (завжди) для будь-якої людини однозначно» [2, с.154]. Коли те, що ми «приймаємо за істину буття» є насправді «метод» [2, с.156], що підготував тотальну універсальну геометрію, її «світ» чистих межових форм» [2, с.151].

Ця узгодженість із законами геометрії виступає провідною рисою дослідження світу у позитивистів і неопозитивистів, коли Л. Витгенштейн, наприклад, визначає: «Мабуть, ми можемо відтворити в просторі стан речей, що не відповідає законам фізики, але не можемо відтворити стану речей, що не відповідає законам геометрії» [1, с.29]. За Л. Вітгенштейном С. Лангер відмічає, що об'єкт, який підлягає символізації, і символ мають спільну логічну форму: «У кожного образу будь-якої форми для того, щоб він міг взагалі – правдиво чи хибно – відобразити дійсність, повинне бути щось спільне і цим спільним є логічна форма, або ж форма дійсності» [1, с.28].

Оскільки логічна форма може мати складну структуру і розкривається через різні проєкції, то навіть одну із проєкцій логічної форми, яка більш легко сприймається, використовують як символ усього об'єкта, тоді символом називають проєкцію того, що символізується. Для С. Лангер

логічна форма – це структура, за допомогою якої відтворюється цілісність дійсності як динамічного фазового життєвого процесу і в цьому велику роль С. Лангер, на відміну від Л. Вітгенштейна, відводить емоціям.

Раціональний тип ментальності та розуміння орієнтується виключно на дискурсивні форми вираження, свою найповнішу реалізацію він знаходить у науці як діяльності, що поєднує три основні властивості: являє собою пошук розуміння, тобто задовільного пояснення якогось аспекту дійсності; розуміння досягається шляхом формулювання загальних законів/принципів, що можна застосувати до якнайширшого класу явищ; закони/принципи можуть бути перевірені експериментально.

Раціонально-науковий тип ментальності характеризується універсальністю, орієнтацією на однозначну математичну істинність і пропонує відповідну організацію освітніх практик.

Література

1. Вітгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. – Київ : Основи, 1995. – 311 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология // Вопросы философии. – 1992. – №7. – С. 151–175.
3. Делез Ж. Складка, Лейбниц и барокко / Общ. ред. и послеслов. В.А. Подороги. – Москва : Логос, 1997. – 264 с.
4. Лейбниц Г.В. Сочинения : В 4-х т./ Пер. с нем. ; АН СССР, Ин-т философии – Москва : Мысль, 1982. – Т.1. – 636 с.; Т.2. – 686 с.
5. Локк Д. Сочинения : В 3-х т. / Пер. с англ. ; АН СССР, Ин-т философии. – Москва : Мысль, 1985–1988.
6. Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления. – Москва : Республика, 1993. – 447 с.

ЛЮБОВЬ И ОБЩЕСТВО

Фидровская М. Г.

Харьковский Государственный автомобильно-дорожный колледж, Харьков

Рюриков в своей статье «Детство человеческой любви» ставит следующий вопрос «Уже давно люди спрашивали себя, когда возникла любовь – вынес ли ее человек из животного царства, или она появилась позднее» [2, с. 11], и по сути этот вопрос иллюстрирует всю пропасть и всю безисходность современного отношения и современной ситуации, сложившейся сегодня по вопросу любви в интеллектуальном пространстве. Итак, давайте еще раз повторим этот тезис «Уже давно люди спрашивали себя, когда возникла любовь – вынес ли ее человек из животного царства, или она появилась позднее» [2, с. 11]. Дело в том, что человек не вынес ее из животного царства, то же самое можно сказать и об интеллекте, ведь мы

познавали и в древнем мире, мы видели, слышали и ощущали, так почему же мы считаем, что любовь – это пережиток варварства?

Дело в том, что, к счастью, элита и философская в том числе поняла, что любовь в мире важна, поэтому у нас есть права человека и Генассамблея ООН, но поняла она это через плохие события, а именно из-за двух мировых войн. Есть еще одна проблема, этого не поняло общество, низы. Это понимает религия, это как-то отражается в морали, это понимает элита, но этого не понимает общество в целом, организм общества, каждый. Первый том монографии «Философия любви» Ивина, под редакцией Горского начинается со слов, которые полностью идут в созвучие с нашей концепцией, «Только в любви и через любовь человек становится человеком» [3, с. 5], но мы считаем, что любовь – это не то, что может быть, а может и не быть, любовь – это то, что в нас, также, как интеллект.

Рюриков там же приводит Энгельса и мы также приведем его высказывание, взятое из Сочинений Маркса и Энгельса из 21 тома «До средних веков не могло быть и речи об индивидуальной половой любви. Само собой разумеется, что физическая красота, дружеские отношения, одинаковые склонности и т.п. побуждали у людей различного пола стремление к половой связи... Но от этого до современной половой любви еще бесконечно далеко. » [2, с. 11] то есть Энгельс считает, что дружба, внешняя красота – это не любовь, а ведь это также зачатки любви и в принципе это можно назвать любовью, ведь в отношении красоты – есть наука эстетика, в отношении дружбы – это также греческое строге или агапе, по сути любовь. А разве животные не обладают зачатками любви, а может и любовью таким же образом, как они обладают определенными, а может даже и вполне развитыми ступенями интеллекта? Хотя во многом любовь человека, как интеллект человека также прогрессируют. Почему-то на современном этапе в обществе появилась определенная кризисная ситуация в межполовых отношениях, а именно пошатнулся институт брака, стали возможны отношения до брака и т.п. Получается, что мы в определенном смысле регрессировали?

Рюриков критикует Гегеля и других исследователей, которые говорят, схожее с Энгельсом, что в античности не было любви, а был лишь эрос, половое влечение. Подключимся к этой критике и скажем следующее, тем не менее не далеко от Античности ушло начало нашей эры, в которой немного не мало заговорили об агапе [1] и любви к Богу, что по сути является наивысшей любовью по определению, ведь что может быть выше Бога? Ничего. А сегодня, на «такой высокой стадии развития человечества» идеал даже современного общества о вечной и одной на всю жизнь любви рушиться по каким-то причинам.

То есть мы действительно видим, что ситуация с пониманием любви в обществе и науке действительно не однозначная. Собственно с этого замечания и начинается работа Рюрикова. Мы также считаем, что даже в

современном обществе любовь, за исключением негласного, но главного места в этике, тем не менее, повторимся, неосознанного места, не может занять свое законное место и стать предметом изучения для выведения истинного закона, истинной ценности, истинной моральной нормы.

Литература

1. Платон Пир. Мир и Эрос: Антология философских текстов о любви / Платон; [сост. Р.Г. Подольный]. – М., 1991. – 335 с.
2. Рюриков Ю. Б. Детство человеческой любви. Философия любви в 2 т. Т1 / Юрий Рюриков; [под общ.ред. Д. П. Горского]. – М.: Политиздат, 1990. – 510 с.
3. Философия любви в 2 т. Т1 ; [под общ.ред. Д. П. Горского]. – М.: Политиздат, 1990. – 510 с.

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ТЕХНІКИ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОЇ ФАЗИ ТЕХНОГЕНЕЗУ

Чаплигін О. К., Сук О. Є.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Сучасний етап техногенезу характеризується перебуванням людства у фазі автоматизації управління механізмами і процесами, що раніше керувалися людиною. Для цієї фази характерним є використання техніки у всіх сферах людської діяльності, а також цілеспрямоване удосконалення самої техніки та технологій. Поява цілого ряду нових технологій, пов'язаних з мікроелектронікою, створення нових матеріалів з наперед заданими властивостями, системний прогрес у сфері електроніки, засобів зв'язку та інформатики дозволяють зробити висновок, що особливістю цієї фази є інтелектуалізація техніки.

Однією з найважливіших тенденцій розвитку технологій стає мікромініатюризація, виробництво і поширення інтегральних схем, компактоносіїв, мікропроцесорів. Спостерігається революційна перебудова буквально всіх сфер людської діяльності, охоплюючи вирішення проблеми інтелектуалізації та переходу до мікросистемної мехатронної техніки та можливості отримання телескрину [1].

Перехід техногенної матерії на мікрорівень фіксується багатьма дослідниками, що висувають ідеї якісно нової цивілізації майбутнього. Так, координатор асоціації футурологів В. М. Кишинець вважає нанотехнології «єдиним сенсом і призначенням існування людини, переходом природно-біологічного розумного життя у більш стійкі та захищені технологічні форми» [2], П. Хьюбер прогнозує «величезні політичні та культурні наслідки» використання мікросистемної техніки [3], С. Хокінг попереджає, що «поява повноцінного штучного інтелекту може стати кінцем людської раси» [4].

Практично всі дослідники відзначають, що перехід до мікростану є неминучим та не випадковим, однак перехід – це «не мета, а засіб створення на планеті більш розвиненої, більш захищеної форми розумного життя»[5].

За рахунок використання штучних інтелектуальних структур, техніка, реалізуючи перехід управлінських функцій від зовнішньої системи (людини) до внутрішньої (вбудованої) підсистемі самої техніки (чіпи, комп'ютери тощо) набуває самокерованості, що, в свою чергу, приведе до більш глобальних змін, зокрема, набуття автономності самою техносферою [6].

Справа не лише в тому, що завдяки мініатюризації знижується матеріаломісткість та енергоємність будь-яких виробів, але й у спричиненні впливу на ці показники у всій економіці, оскільки у всіх матеріальних системах, здатних до еволюції, існують заміщуючі взаємини між речовиною, енергією та інформацією.

Тенденції до зростання ролі інформації є підставою для висновків про те, що на сучасному етапі розвитку цивілізації на вищій рівні пересуваються ті держави, які володіють найбільш якісною інформацією, мають можливості швидше, ефективніше та у більшому обсязі використовувати її для досягнення загальнолюдських цілей [7]. Тобто, людство вступає до нової фази існування, коли міцність та влада будь-якої держави будуть залежати не від обсягів території, природних ресурсів, кількості населення, а від рівня наукового та технічного розвитку держави, спроможності створювати випереджаючі обсяги виробництва інтелектуальної техніки різного призначення.

Інтелектуалізація техніки сьогодні є атрибутом руху на шляху прогресу. Нові технології в будь-якій сфері людської діяльності накладають відбиток на спосіб життя людини, яка спираючись на новітню техніку та технології, зможе подолати свої природні межі, досягти влади над оточуючою реальністю. Стан діалогу між людиною та машиною, характеристики інтерфейсу їх спілкування допомагають визначити можливі перспективи інтелектуалізації техносфери.

Сьогодні закладаються технологічні передумови переходу людства до технологічного етапу цивілізації. При цьому рівень впливу інтелектуалізованої техніки буде безпрецедентним та, безумовно, торкнеться не лише зовнішнього, але й внутрішнього світу людини, її свідомості.

Література

1. Лопота В. А., Юревич Е. И. Миниатюризация и интеллектуализация техники – глобальная тенденция XXI века // Микросистемная техника. – 2013. – № 1.
2. Кишинец В.М. Nano sapiens, или молчание небес. – М., 2005.
3. Хьюбер П. У. Чем больше людей у компьютеров, тем свободнее общество // «Известия», 1993, –17 июня.
4. Рори Кехлан-Джонс Хокинг: искусственный интеллект – угроза

человечеству <http://peptido.ru/blogs/dendy2008/hoking-iskusstvennyu-intellekt-ugroza-chelovechestvu/>

5. Кишинец В. М. "Nano sapiens, або мовчання небес", (М., 2005 р.).

6. Витол Э. А. Интеллектуализация техники – главный вектор современной эволюции //ISPC.2013.№1 (11).

7. Черных А. В. Обеспечение безопасности автоматизированных информационных систем. «Государство и право», 1990, – № 6, – 116 с.

ОБРАЗ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ ОЧИМА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Чхеайло І. І.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Харків

Тема успішності досить актуальна для сучасного українського суспільства. Це пов'язане з демократичним перетвореннями країни, наявністю вільної конкуренції, що створює можливість кожній людині проявити себе. Розвиток демократичних процесів в умовах сьогодення передбачає впровадження гендерного егалітаризму в усі сфери функціонування суспільства, культивування рівності жінок та чоловіків як невід'ємної умови дотримання основоположних прав і свобод людини, що актуалізує проведення гендерних досліджень успішності.

Інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми дискримінації, зокрема й за ознакою гендеру. У цьому дусі витримана державна політика країн Європейського Союзу, які проголосили одним із основних засобів демократизації суспільства політику гендерного мейнстрімінгу («gender mainstreaming policy») як системну стратегію створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Рада Європи “Стратегія гендерної рівності на 2014-2017 роки” / Council of Europe “Gender Equality Strategy, 2014-2017”) [1].

Гендерна (паритетна) демократія важлива не лише для міжнародного визнання, а й для внутрішньої динаміки нашої країни, реалізації базових соціальних програм.

Дослідження успіху людини в контексті гендеру актуальне двічі, оскільки включає в себе і суспільне визнання успіху особистості і гендерну складову цього феномену, а ще стосується також етичної проблематики та особистісних суб'єктивних орієнтирів і факторів.

Аналіз різних теоретичних джерел з проблеми успішності, показує, що поняття «успіх», «успішний», «успішність» визначаються по-різному, відображаючи різні сторони складної та багатогранної життєдіяльності людини. Тому для нашого дослідження визначимо успіх як якість

особистості, складний процес самореалізації та самоствердження через засвоєння широкого кола соціальних ролей, що дають можливість людині розкрити свій особистісний потенціал.

Кожне суспільство, тим більше суспільство споживання, створює власний образ (модель) успішної людини. Типовим прикладом у цьому відношенні може бути так званий зразок «американської мрії», який характеризується оптимістичним світобаченням, орієнтацією на особистий успіх, що підтримується певною системою цінностей. В цьому випадку успіх, успішна людина ототожнюється з досягненням особистістю багатства, як грошовій формі так і у відповідних еквівалентах (влади, престижу, слави тощо).

Абстрагуючись від конкретних життєвих цінностей, особистісних характеристик та соціальних умов виділимо чотири форми успіху. Перша – результативний успіх, що приносить особистості соціальне визнання (популярність). Друга – успіх, що виражається для особистості у визнанні з боку «значимих інших». Третя – успіх як подолання труднощів у формі самовизначення. Четверта – успіх як реалізація покликання, коли значимим є не результат, а сама діяльність [2].

Тема гендерних відмінностей при аналізі успішності акцентує увагу на соціальних очікуваннях залежно від статі. Наслідком створених суспільством стандартів та стереотипів, що впливають на процес виховання та процес становлення особистості, є обмеженість у розвитку тих властивостей людини, що сприяють реалізації та досягненню успіху.

Якщо успіх чоловіка є звичною справою, то успіх жінки подається як те що виходить за звичні рамки. Успіх чоловіка завжди пов'язаний зі сферою його діяльності, тоді як поняття «успішна жінка» робить акцент на її статі, часто без вказівки на сферу, в якій досягнуто успіх. Образ жінки може бути доповненням до образу успішного чоловіка або переходити в категорію неодмінного атрибуту успіху чоловіка. Поняття «успішна жінка» часто прямо чи в підтексті має протиставлення успішності чоловіка зокрема і «чоловічому світу» взагалі. Успішні чоловіки відгукуються про успіхи жінок не завжди схвально. Жінки, що досягають успіху, особливо в сфері бізнесу і політики, активно протиставляють себе чоловічій спільноті. На додаток до щорічних рейтингів успішних людей окремо виводять жіночі рейтинги, або окремо серед чоловіків і серед жінок [3].

Що таке успішність? Яких переконань дотримується успішна людина? Для пошуку відповідей на ці й інші питання було проведене власне авторське конкретне емпіричне дослідження серед студентів 2 курсу ХНАДУ. У дослідженні взяли участь 50 студентів, з них 20 дівчат і 30 хлопців.

У ході дослідження студентам була запропоновано анкета для визначення успішності та тест «Чи успішні Ви?».

Не претендуючи на всезагальність емпіричних результатів, все ж таки можна зробити деякі висновки з конкретного емпіричного дослідження,

проаналізувавши відповіді на питання анкети та тесту хлопцями і дівчатами.

Студенти вважають, що успіх полягає в досягненні поставлених цілей. Чоловіки більш успішні, ніж жінки. Гроші – головна цінність успішної людини. Успішні люди завжди впевнені у своїх силах. Люди не об'єктивні в оцінці своєї успішності.

Жінки на шляху до успіху чітко планують своє майбутнє життя, визначаючи тверді грані успішності. І якщо щось у їхній реальності не буде підходити під ілюзорний образ ідеальної успішної людини, то це буде сприйняте як повний крах їхнього життєвого шляху. Чоловіки ж діють відповідно до обставин, не замислюючись про те, яким буде майбутнє. Вони просто ставлять мету і намагаються їх досягти, що в кінцевому підсумку приводить до успішності. Для чоловіків бути успішним рівнозначно поняттю досягнення цілей, і в підсумку вони досягнуть більшого, ніж жінки. Про це свідчить статистика - у рейтингу журналу «Fortune» самих успішних бізнесменів молодших 40 років з 40 чоловік тільки 3 жінки [2]; у рейтингу самих багатих людей світу 2010 року, складеного журналом «Forbes», з 50 чоловік тільки 4 жінки [5].

Виходячи з конкретних отриманих результатів, складається наступний образ успішної людини очима студентської молоді. Це впевнена у собі, цілеспрямована людина, що ставить перед собою одночасно різноманітні цілі та діє на їх досягнення. При цьому головне для неї – матеріальна забезпеченість і, отже, матеріальна мотивація.

Перелік атрибутів успішності можна продовжити, а аналіз деяких з них в гендерному вимірі заслуговує окремого розгляду. Науковий інтерес, до цієї проблеми зростає, тому що соціальний успіх особистості сьогодні – це вже не просто штрих до портрету людини, що дістала популярність і вражає пересічного громадянина марнотратством та дешевими скандалами навколо своєї персони.

Наявні гендерні відмінності у відчуттях і поняттях успішності, є і об'єднуючі принципи. Діяльність, що приводить до успішних наслідків як для чоловіків так і жінок, в першу чергу, пов'язана з функціонуванням інтелекту, когнітивними утвореннями, які формують індивідуальні «карти світу».

Література

1. Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020» Режим доступу: [mon.gov.ua /content/Новини/2016/07/18/proekt-gendernoyi-strategiyi.doc](http://mon.gov.ua/content/Новини/2016/07/18/proekt-gendernoyi-strategiyi.doc)
2. Тульчинський Г. Л. Разум, воля, успех: о философии поступка / Г. Л. Тульчинський. – Л.: Изд.-во ЛГУ, 1990. – 214с.
3. Медийное измерение успеха // Апология. Гуманитарный журнал. – № 1. – 2005.
4. Цыбулевская О. А. Образ успешного человека: гендерный аспект //

Гуманитарные научные исследования. 2012. № 11 [Электронный ресурс] /О. А. Цыбулевская. – Режим доступа: <http://human.snauka.ru/2012/11/1895>.

5. Журнал «Forbes» вновь составил рейтинг самых богатых людей мира 2010 года [Электронный ресурс] // Режим доступа: [.http://2rich.ru/people/13.htm](http://2rich.ru/people/13.htm).

**НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО НЕМЕЦКОГО ФИЛОСОФА
ИММАНУИЛА КАНТА В АФОРИЗМАХ О ЖИТЕЙСКОЙ МУДРОСТИ
Шаблевская И.Ю., Семко М.А.**

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Иммануил Кант является родоначальником немецкой классической философии, стоящий на рубеже эпох Просвещения и Романтизма. Имя великого философа стало символом самого понятия философия, оно знакомо каждому и ассоциируется с познанием и мудростью.

Выдающийся учёный своего времени вел спокойную размеренную жизнь. Его личность и жизненный путь представляют собой цельный образ, пример железной воли, контроля рассудка над страстями и низменными интересами.

Известен Иммануил Кант в философии тем, что разделил историю философии на два периода: ту, которая была до него, и ту, что сформировалась в результате осмысления его идей.

Великий немецкий философ Иммануил Кант прославился своими изречениями и афоризмами, в которых он предстает ироничным комментатором слабостей и достоинств людей, тонким наблюдателем человеческой природы с глубоким проникновением в сущность явлений повседневной жизни.

Всемирная популярность и известность Канта обусловлена тем, что этот человек, основной опыт жизни которого в основном ограничивался университетской аудиторией, сидением за столом и чтением книг, умудрился дать нам выдающиеся образцы житейской мудрости. Например: *«Не принимайте благодарений, без которых вы можете обойтись ...»* – могло быть сказано человеком, который глубоко проник в суть жизни.

Вспомним или вновь обретём, а может, впервые услышим некоторые, по истине, золотые высказывания великого учёного.

«В каждой естественной науке заключено столько истины, сколько в ней есть математики».

«Веселое выражение лица постепенно отражается и на внутреннем мире».

«Воспитание есть искусство, применение которого должно совершенствоваться многими поколениями».

«Дайте мне материю, и я покажу Вам, как из неё должен образоваться

мир».

«Дайте человеку все, чего он желает, и в ту же минуту он почувствует, что это все — не есть все».

«Две вещи наполняют душу всегда новым и все более сильным удивлением и благоговением, чем чаще и продолжительнее мы размышляем о них, — это звездное небо надо мной и моральный закон во мне».

«Дети должны воспитываться не для настоящего, а для будущего, возможно лучшего состояния рода человеческого».

«Дольше всего живут тогда, когда меньше всего заботятся о продлении жизни».

«Если бы когда-нибудь за наше воспитание взялось существо высшего порядка, тогда действительно увидели бы, что может выйти из человека».

«Если задать вопрос, живем ли мы теперь в просвещенный век, то ответ будет: нет, но мы живем в век просвещения».

«Если наказывать ребенка за дурное и награждать за доброе, то он будет делать добро ради выгоды».

«Есть такие заблуждения, которые нельзя опровергнуть».

«Надо сообщить заблуждающемуся уму такие знания, которые его просветят. Тогда заблуждения исчезнут сами собою».

«Имей мужество пользоваться собственным умом».

«Когда справедливость исчезает, то не остается ничего, что могло бы придать ценность жизни людей».

«Кто боязливо заботится о том, как бы, не потерять свою жизнь, никогда не будет радоваться этой жизни».

«Любовь к жизни — это значит любовь к правде».

«Мне кажется, что всякий муж предпочитает хорошее блюдо без музыки музыке без хорошего блюда».

«Мораль есть учение не о том, как мы должны сделать себя счастливыми, а о том, как мы должны стать достойными счастья».

«Мудрый может менять мнение, глупец — никогда».

«Наказания, назначаемые в припадке гнева, не достигают цели. Дети смотрят на них в этом случае как на последствия, а на самих себя — как на жертвы раздражения того, кто наказывает».

«Не обращай с другими как со средством для достижения твоих целей».

«Не принимай благодарностей, без которых ты можешь обойтись».

«Нравственность заложена в характере».

«Поступай так, чтобы ты всегда относился к человечеству и в своем лице, и в лице всякого другого так же, как к цели, и никогда не относился бы к нему только как к средству».

«Поэзия есть игра чувств, в которую рассудок вносит систему».

«Поэтическое творчество есть игра чувства, руководимая рассудком, красноречие — дело рассудка, оживляемого чувством».

«Рассудок ничего не может созерцать, а чувства ничего не могут мыслить. Только из соединения их может возникнуть знание».

«С того самого дня, когда человек впервые произносит «я», он везде, где нужно, выдвигает возлюбленного себя и эгоизм его неудержимо стремится вперед».

«Смерти меньше всего боятся, те люди, чья жизнь имеет наибольшую ценность».

«Тот, кто становится пресмыкающимся червем, может ли затем жаловаться, что его раздавили?»

«Только посредством образования может человек стать человеком».

«Уважение есть дань, в которой мы не можем отказать заслуге, хотим мы этого или нет; мы можем не проявлять его, но внутренне мы не можем его не чувствовать».

«Удел женщины – владычествовать, удел мужчины – править, потому что владычествует страсть, а правит ум».

«Умение ставить разумные вопросы уже есть важный и необходимый признак ума и проницательности».

«Характер – это способность действовать согласно принципам».

«Хитрость – образ мыслей очень ограниченных людей и очень отличается от ума, на который внешне походит».

«Человек может стать человеком только путем воспитания. Он – то, что делает из него воспитание».

«Человек редко думает при свете о темноте, в счастье – о беде, в довольстве – о страданиях и, наоборот, всегда думает в темноте о свете, в беде – о счастье, в нищете – о достатке».

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

ЛЕГІТИМАЦІЯ ТА ДЕЛЕГІТИМАЦІЯ: ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

Бойченко М. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Київський університет права НАН України, Київ

Легітимація постає як визнання певних соціальних норм у якості базових, буквально «законних». Не дивно, що історично першою була легітимація саме юридичних соціальних норм: він позначає визнання за певними нормами їхнього юридичного статусу. Однак, згодом цей термін починають вживати значно ширше і застосовують також до політичних норм, культурних норм, і ще ширше (хоча й у сильнішому варіанті значущості норм) – до соціальних інститутів загалом. Це змушує задуматися над підставами легітимації соціальних норм: очевидно, що навряд чи йдеться саме про юридичні підстави, але підстави набуття певними соціальними нормами і інститутами визнання, очевидно, є аналогічними тим, якими вони є для юридичних норм. Загалом, якщо говорити про легітимацію, то вона є одним із головних способів втілення системного зв'язку між соціальними цінностями як основою суспільного життя та соціальними нормами як її функціональним забезпеченням [1].

Підставою для визнання певних соціальних норм завжди є соціальні цінності. Причому одні й ті ж самі цінності можуть бути підставою для визнання багатьох різних норм. Наприклад, конфуціанське шанобливе ставлення до старших і передусім до батьків (сяо) [3] є основою для визнання не лише норм сімейного життя – ставлення до дужини/чоловіка, братів/сестер, дітей і внуків, інших родичів – але й для визнання інших суспільних норм – політичних, правових, моральних економічних тощо. З іншого боку, одні й ті ж соціальні норми спираються, як правило, не лише на один тип цінностей. Наприклад, економічні норми базуються не лише на цінності прибутку, але й на сімейних цінностях (праця членів родини як гарантія сімейної стабільності), політичних цінностях (зайняті громадяни є кращими патріотами) тощо. Крім того, навіть однотипні цінності – наприклад, цінність прибутку – можуть дуже по-різному витлумачуватися різними людьми, займати різне місце у їхній особистій ієрархії цінностей, а відповідно, по-різному мотивувати їх до участі в економічній діяльності. До того ж, соціальні цінності припускають незчисленні варіації у своїй інтерпретації, є сенсово дуже пластичними, а тому як правило характеризуються плинністю і плюральністю. Таким чином, соціальні цінності загалом постають як дещо подібне до соціальної матерії, про яку

писав Георг Зіммель, тоді як соціальні норми постають як соціальні форми, згідно до його підходу [2].

Специфіка легітимації якраз і полягає у тому, що вона покликана погоджувати розмаїття соціальних цінностей з сталістю і формальним характером соціальних норм. Оскільки соціальні норми надто складно змінювати (простіше їх замінити іншими соціальними нормами), завдання легітимації постає у пошуку такої спільної комунікативної основи, певного порозуміння між людьми, яке не лише забезпечить подолання ціннісних розбіжностей між ними, але й засобом такого подолання зробить певні соціальні цінності. Завдяки опертю на соціальні цінності, властиві окремим особистостям як представникам соціальних спільнот, відбувається інтеріоризація соціальних норм – люди починають сприймати їх як свої власні, як такі, що визначають їх соціальну ідентичність. Так, наприклад, у своєму дослідженні пост-Майданної України Ірина Бекешкіна як представник Інституту соціології НАН України свідчить: «зросла загальнонаціональна ідентифікація, люди в першу чергу вважають себе громадянами України... зменшилася регіональна ідентифікація, і зросла ідентифікація загальнонаціональна». На червень 2017 року вона сягала майже 60 % від усього населення України [4]. Таким чином, з моменту початку збройної агресії проросійських сил на Донбасі значно зросла повага і довіра громадян до України як держави. Це стало результатом як дій офіційної влади, так і самоорганізації громадянського суспільства – але інтегральним результатом стало значне підвищення рівня легітимації української державності в очах її громадян.

Втім, у суспільстві підвищення рівня легітимації одних соціальних норм означає, як правило, втрату рівня легітимації іншими соціальними нормами. У дослідженні Бекешкіної піднесення загальнонаціональної ідентифікації відбулося за рахунок зниження рівня регіональної самоідентифікації: замість вважати себе передусім представником Заходу, Сходу, Півдня чи Центру України, її громадяни відтепер вважають себе передусім українцями як громадянами держави Україна. Легітимація загальнонаціональної самоідентифікації відбулася паралельно і у зв'язку з делегітимацією регіональної самоідентифікації громадянами України. Делегітимація – втрата певними соціальними нормами свого ціннісного обґрунтування – відтепер ці соціальні цінності обґрунтовують інші соціальні норми, або ж самі ці соціальні цінності ослабли і вже не відіграють тієї суспільної ролі, яку мали раніше. Як бачимо, сама по собі делегітимація не є чимось однозначно корисним або однозначно шкідливим для суспільства, хорошим чи поганим. Часто делегітимація одних соціальних норм сприяє піднесенню інших. Делегітимація не є однозначним симптомом настання аномії – таке трапляється лише тоді, коли на місце одних соціальних норм як легітимних не приходять інші легітимні норми, але легітимність втрачає більшість соціальних норм без належної легітимаційної компенсації іншими

соціальними нормами. Крім того, делегітимація не може розглядатися як незворотний процес – деякі соціальні норми можуть повернути собі довіру, якщо вони знайдуть собі опертя у нових соціальних цінностях, або якщо ті соціальні норми, які їх замінили раніше, втратили своє визнання.

Втім, делегітимація соціальних норм не є єдиним можливим механізмом набуття легітимації новими соціальними нормами. Можлива також ситуація співіснування між собою соціальних норм, які конкурують між собою, або навіть тих, що раніше знаходилися у стані конфронтації. У суспільстві, в якому є чинними принципи мультикультуралізму [5], ціннісні системи, які лежать в основі співіснуючих культур, також не виключають одна іншу за принципом взаємного знищення або несумісності. Навіть ті системи цінностей, які у традиційних культурах нерідко були характерними для суспільств, які вели між собою тривалі війни – наприклад релігійні (між християнськими та ісламськими країнами, між католицизмом і протестантизмом, між католицизмом і православ'ям) – нині мирно співіснують у суспільствах, де встановлено мультикультурні правові засади і де послідовно реалізується політика мультикультуралізму.

Список використаних джерел

1. Бойченко М. І. *Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісний і функціональний аспекти*. Монографія. К.: Видавництво «Промінь», 2011. – 320 с.
2. Зиммель Г. Как возможно общество? /пер. с нем. Зиммель Г. *Избранное*: В 2-х т.т. М.: Юрист, 1996. – Т.2. – С. 509–528.
3. *Классическое конфуцианство*: Переводы, статьи, комментарии А. Мартынова и И. Зограф: В 2-х т. СПб.: Издательский дом «Нева»; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – Т.1. Конфуций. Лунь Юй. 384 с.
4. Лукашова С. *Що об'єднує, і що роз'єднує українців*. Ірина Бекешкіна про пост-Майданну Україну. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/06/21/7184007/> .
5. Тейлор Ч. *Мультикультуралізм і «політика визнання»* / пер з англ.. К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Вергун В. Г.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

«Філософія права повинна спиратися на ґрунт загальної філософії, бо неможливе взагалі ніяке пізнання розвитку людства, як і розвитку взагалі, якщо не мати уявлення про загальний світовий лад і його значення»

Й. Колер

На всіх етапах свого історичного буття людина прагнула осмислити, зрозуміти, досягнути саму себе, світ навколо себе, себе у світі й світ у собі. В цьому аспекті не є винятком і світ права. Людство здавна цікавлять природа й сутність людських взаємовідносин, норм, правил, які визначають їх особливості. Предметом людського осмислення завжди були поняття «рівність», «свобода», «справедливість», «закон», зміст яких проливає світло на специфіку природи права, його онтологічні засади, цінності та значимість у житті людини і суспільства. Цими проблемами переймається і філософія права з її постійним пошуком істини про право.

Філософсько-правова проблематика привертала до себе увагу мислителів ще давнього світу. Геракліт, Демокріт, Фулідід і Гіппій, Антіфонт і Алкадімант, Епікур та багато інших неодноразово звертались до проблем свободи, права, закону.

Як і будь-яка конкретна філософська дисципліна, тобто наука про сутності і смисли свого об'єкту, філософія права досліджує сутність і сенс правового буття, з'ясовує значущість правових засад у житті людини, суспільства і держави, виявляє ціннісні виміри правової культури та правової свідомості.

Філософія права прагне з'ясувати над'юридичні сенси правових норм, тобто окреслити такі сюжети та порушити такі проблеми, розв'язанням яких зазвичай займаються юридичні дисципліни (що таке людина з погляду на її сутність; що таке свобода відносно необхідності; у чому полягає сенс людського існування тощо). Тобто філософія права намагається врахувати специфіку філософського погляду на соціальні факти у контексті філософського розуміння сутності явища, істини, обов'язку тощо. Значну увагу вона приділяє ціннісним вимірам правової свідомості і правової поведінки, якими є свобода, справедливість, гідність та інші духовні і моральні чесноти. У будь-якому разі вона передбачає необхідність застосування саме філософських методів і категорій для пізнання суспільно-правової дійсності

І хоча в різні часи по-різному трактувалася сутність філософії права, різні напрями дослідження в межах філософсько-правової проблематики сходилися в тому, що правові дослідження є дослідженнями не тільки загальноправових категорій, які є безперечно присутніми у різних формах права, але основна мета філософсько-правової теорії полягає в дослідженні граничності права, його практичної обґрунтованості.

Спробуємо окреслити основні питання сучасної вітчизняної філософії права.

Визначальною для сучасної філософії права є ідея гуманізації. Розробка цієї проблематики є нагальною потребою сучасності. Дана ідея проявляється у визнанні людини ядром сучасної філософії, її буття в контексті соціального.

Найхарактернішим напрямом вітчизняної філософії права є феноменологічний напрям, який за предмет дослідження бере феномен людського життя, а предметом філософії права вважає стан духовного життя людини.

Філософія права зберігає і розвиває здатність права до критичної саморефлексії, а все розмаїття підходів до вирішення філософсько-правових питань стримує тенденцію до чергового монометодологізму. Аналіз сучасної філософсько-правової літератури свідчить про наявність у ній різних підходів до визначення права та його призначення. Особливо розрізняється протиставлення ціннісного підходу до права та логіко-понятійного або раціоналістичного. Кожна з цих методологічних настанов претендує на принципову важливість, як досягнення об'єктивності наукового пізнання.

Але залишається незаперечним факт формування нових підходів у філософії права, який відбувається в руслі нових підходів філософії, адже кожний філософський напрям характеризується фіксацією свого проблемного поля, наявністю своїх методів, виокремлення філософської «компетенції».

Звичайно, ми не можемо говорити про безпосереднє застосування положень філософських напрямів до правової дійсності. Висхідні принципи та ідеї філософських напрямів трансформуються і модифікуються в сфері філософії права. Оскільки розвиток філософсько-правового знання носить кумулятивний характер, то кожна нова філософсько-правова концепція збільшує загальну різноманітність можливих систем світоглядів.

Отже, як специфічна філософсько-правова теорія, філософія права передбачає здатність суб'єктів правосвідомості, обмірковуючи факти правового життя, виходити за межі суто правового підходу, осмислювати їх в контексті загальних філософських категорій світорозуміння, таких, як добро і зло, свобода і поневолення тощо. Філософсько-правова рефлексія народжується тоді, коли виникають питання про визначальні цілі, цінності і сенси буття, які визнають у своїй соціальній діяльності суб'єкти правосвідомості і правовідносин. На кожному етапі свого розвитку людство трансформує систему філософії права, утворюючи нові течії та тренди. Якщо проаналізувати загальні характеристики системи філософії права з давніх-давен можна зробити висновок про те, що сучасні течії виокремлюються с поміж попередніх мотивами направленості на гуманізацію системи та направленості на конкретного індивіда в соціумі.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Владенова И. В.

Национальный технический университет «ХПИ», Харьков

Будущие тенденции развития человечества все больше определяются компьютерно-информационными технологиями. Различные группы гражданского общества становятся все более технически подкованными, поскольку используют различные онлайн-платформы и форматы социальных сетей, видео и подкасты. Эти технологии повышают эффективность их работы. Эпоха социальных медиа, большой массив данных, аналитика и искусственный интеллект помогают работе гражданских активистов. Повышается осведомленность в понимании гражданских свобод, способность поднимать важные общественные проблемы, влиять на государственную политику и вести конструктивный диалог между политиками и общественностью.

Д. Криттэнден отмечает, что после длительного периода относительного спокойствия с начала 1990-х годов произошел резкий рост философского интереса к гражданству [1]. Прежде всего, теоретики пересмотрели концепцию гражданского общества и признали внутреннее разнообразие современных либеральных демократий; во-вторых, стало более существенным давление глобализации на суверенное государство. Гражданство можно рассматривать, как определенный источник идентичности, который является частью коллективной идентичности политического сообщества, способствующей социальной интеграции.

Гражданское общество – необходимый стимул развития и процветания государства. С одной стороны, гражданское общество является относительно автономным образованием и не зависит от политической системы, с другой стороны, оно влияет на политическую деятельность, на принятие различных административных решений, активно участвует в различных общественных дискуссиях. Создание и поддержание здорового гражданского общества чрезвычайно важно для успешного развития и функционирования демократических политических систем.

Процессы глобализации, компьютеризация, всеохватывающий Интернет формируют новую среду, в которой рождается новая глобальная экосистема общества. Это сложная сеть различных людей, групп, организаций, их отношений и взаимодействий. Для формирования гражданского общества необходимо пространство, где защищены индивидуальные права, где можно свободно собираться, высказывать свои мысли, не бояться оспаривать политические решения. Также необходима общественная (социально-коммуникативная) сфера, в которой люди могут выражать свои мысли, обмениваться взглядами, новостями, к примеру, посредством социальных сетей, защищенных коммуникативных средств

связи (типа Телеграмма и т.д.). В этом социальном пространстве формируются нормы, ценности, отражается самобытность и культура, особенности национального менталитета; реализуется возможность мобилизации активных участников гражданского общества, волонтеров, независимых социальных движений, выступающих лейтмотивом гражданского общества.

Социально-политические условия в демократическом обществе способствуют формированию дискурса и солидарности в различных неправительственных объединениях гражданского общества, позволяют мобилизовать участие в практиках, которые порождают чувство общности. Открытые дискуссии различных ассоциаций и движений, а также их популяризация является необходимой платформой гражданского общества. Гражданское общество обычно формируется разнообразной сетью пространств, субъектов, институциональных форм. Не существует всестороннего определения гражданского общества. Гражданское общество изучается в рамках политологии, культурологии, политической философии, философии права и т.д. К. Спарк отмечает, что концепция гражданского общества содержит элементы, которые разнообразны и сложны [2]. Д. Петшик (Pietrzyk) полагает, что необходимо постоянное обновление гражданского общества, которое является одним из основных условий надлежащего функционирования демократического порядка [3]. Также исследовательница подчеркивает, что гражданское общество является не только описательной категорией, но и нормативной, поскольку оно предполагает определенный уровень гражданской культуры и гражданского сознания.

Во времена кризиса, созданного войной, структуры гражданского общества часто дезинтегрируются или насильственно закрываются. То же самое происходит, когда авторитарные или самодержавные правительства рассматривают гражданские институты как угрозу и закрывают их. Это значительно ослабляет коммуникативную систему гражданского общества и приводит к социальным отношениям, основанным, в основном на страхе и силе. Ключом к преодолению такого политического устройства является воссоздание множества общественных организаций, которые дают людям право голоса, формируют чувство принадлежности и интеграции с другими людьми. Несмотря на то, что гражданское общество существует автономно от политической власти, оно зависимо от принятия/непринятия его государством, что обуславливает рост и процветание или стагнацию. Независимое гражданское общество является необходимой предпосылкой для здоровой демократии, а его относительное отсутствие или упадок часто упоминаются как причина и следствие различных современных социально-политических бедствий.

В глобальном масштабе концепция гражданского общества превратилась из разрозненных общественных групп людей, живущих в

разных странах и представляющих многообразие культур, в глобальную организацию. В качестве примеров можно назвать такие международные платформы, как: «LSE Centre for Civil Society», «UN and Civil Society», «UNEP Global Civil Society Forum», «Global Environment Facility Civil Society Network», «Global civil society (PCDF)» и др. Система гражданского общества постоянно меняется. Изначально гражданское общество формировалось в среде общественных организаций, профсоюзов работников, профессиональных ассоциаций и неправительственных организаций. Законодательная и административная политика может сильно подавлять деятельность гражданского общества. Также к факторам развития/стагнации и устойчивости гражданского общества можно отнести следующие образующие: культура и религия, менталитет, ценностные и мировоззренческие установки, идеология, характер гражданского пространства (открытый или закрытый), внешнюю политику (национальные приоритеты и глобальные геополитические позиции). В гражданском обществе люди, организованные в различные ассоциации и группы, имеют способности и возможности постоянно реагировать на изменения национальной и международной государственной политики; обличать и устранять недостатки правовой, законодательной инициативы посредством согласованных и целенаправленных стратегий, мобилизации различных групп населения; содействовать прозрачности принимаемых политических решений и подотчетности.

Существует много определений гражданского общества, поскольку концепция по-прежнему неоднозначна и ее нелегко определить в силу особенностей развития в различных государствах. Однако магистральная идея гражданского общества формировалась на фундаменте греческой философской мысли и актуализировалась в современном плюралистическом, либерально-демократическом обществе. Гражданское общество формируется для достижения определенных целей, социальных изменений или контроля над политиками.

Новые концептуальные подходы к пониманию гражданского общества и безопасности человека открывают различные тематические исследования, предлагают разнообразные и новаторские способы, с помощью которых многообразные организации гражданского общества во всем мире взаимодействуют с политическими и военными структурами, формируют специальные коммуникативные площадки. Большинство исследователей считают, что гражданское общество имеет важное значение для обеспечения достойного образа жизни, оказывает положительное влияние на рост экономики [4;5].

Хотя гражданское общество имеет политическое измерение, политические партии не являются атрибутом гражданского общества.

Литература

1. Crittenden J - 2007 CitizenshipStanford Encyclopedia of Philosophy, 2007. – <https://plato.stanford.edu/entries/civic-education>.
2. Spurk C. Understanding Civil Society // Civil Society & Peace-Building. – Lynne Rienner Publishers, Boulder & Co, 2010, USA. – P.3.
3. Pietrzyk, D. Civil Society – Conceptual History from Hobbes to Marx // International Politics, 1, 2001. P.109–118.
4. Cortright D., Greenberg M. Civil Society, Peace, and Power (Peace and Security in the 21st Century). – Rowman & Littlefield Publishers, 2016. – 324 p.
5. ShelleyLane D. Communication in a Civil Society, –Routledge, 2013. – 386 p.

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ДЕРЖАВІ НА ПРИКЛАДІ ФАКТІВ БІОГРАФІЙ СПІВВІТЧИЗНИКІВ

Гаєвая О. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Харків – місто науки, освіти і мистецтв. Тож не дивно, що багато відомих людей можуть похвалитися харківським корінням. Є бажання розповісти про тих, хто колись жив, працював, вчився або народився в нашому місті. Ці люди внесли вагомий вклад в історію, науку і культуру. Їх причетність до міста і підвищення авторитету Харкова в очах світової спільноти, спричинило за собою назвати їх великими харків'янами.

Мова піде про найбільш знакових персон нашого міста і їх внесок в розвиток, історію і культуру Харкова.

Гулак-Артемівський Петро (1790–1865). Петро Гулак-Артемівський – першопроходець української літератури, ввів жанр балади. Один з найосвіченіших людей свого часу, вдало поєднував наукову та творчу діяльність. Пов'язавши своє життя з Харківським університетом, зробив блискучу наукову кар'єру, ставши спочатку деканом словесного факультету, а в 1841 році – ректором і пропрацював на цій посаді вісім років.

Гулак-Артемівський займає почесне місце в пантеоні українських літераторів, ввівши в українську літературу жанр балади. Активіст, вчений і творча людина – він є одним з ключових представників Харкова в очах людей, які цікавляться українською культурою.

Потебня Олександр (1835–1891). Олександр Потебня – один з основоположників лінгвістичної науки. Потебня – вчений зі світовим ім'ям, один з основоположників лінгвістики. Будучи професором Харківського університету, написав безліч наукових публікацій з теорії словесності, етнографії, слов'янської поезики, фольклору, міфології,

походження мови; його праці і понині є настільними книгами для студентів філологів, філософів і культурологів по всьому світу. Він був першим з учених, найбільш повно розвинув теорію про зв'язок мови і мислення.

Мечников Ілля (1845–1916). Ілля Мечников – лауреат Нобелівської премії в області фізіології і медицини. Випускник Харківського університету став видатним біологом і фізіологом, основоположником еволюційної ембріології. Відкрив світові явище фагоцитозу і внутрішньоклітинного травлення, першим обгрунтував наукову геронтологію (науку про старіння). Мечников по-справжньому був заражений ідеєю продовження людського життя і навіть заснував з цього приводу спеціальний міждисциплінарний напрямок – «ортобіотика», (наука про самозбереження здоров'я). У 1908 році Мечников став лауреатом Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини за заснування теорії клітинного імунітету. Один з перших представників Харкова на світовій арені.

Гіршман Леонард (1839–1921). Леонард Леопольдович Гіршман – український професор медицини, очний хірург XIX – початку XX століття, засновник Очної клініки Харківського університету. 19 жовтня 1906 року в засіданні міської думи професор Н. В. Сумцов повідомив про необхідність створення в Харкові очної клініки. 25 березня 1908 року було відкрито міську очну лікарню імені професора Гіршмана. Розташовувалася вона спочатку в малопристосованій будівлі на околиці Харкова (район Москалівки) і мала всього 10 ліжок. Один з мотивів створення клініки - утримати Гіршмана в Харкові. Цінність діяльності Леопольда Гіршмана неоціненна. Його вклад в офтальмологію визнаний у всьому світі. У Харкові його ім'ям названа Міська офтальмологічна клініка (ім'я було присвоєно ще за життя Гіршмана). Також в місті названа його ім'ям вулиця, а в 2009 році в сквері біля клініки встановлено пам'ятник.

Алчевська Христина (1841–1920). Христина Алчевська – український педагог, просвітитель, дружина підприємця і мецената А. К. Алчевського, теща академіка архітектури Олексія Бекетова. Сім'я Алчевських відома своєю невтомною діяльністю на користь народної освіти і Христина є чудовою її представницею. Алчевська стояла з 1860-х років на чолі харківської недільної школи, в якій за її ініціативою була введена система педагогічних рад і педагогічних щоденників учнів. Також саме Христина – основоположник методики навчання грамоті дорослих. За почином Алчевської і при її активній співпраці видано критичний покажчик книг для народного і дитячого читання: «Что читать народу?», що містить в собі ряд рецензій на народні книги та відгуки про них самих читачів з народу. Їй належать статті: «Огородник», розповідь («Дитяче Читання», 1870), «Історія відкриття школи в селі Олексіївці» («Південний Край», 1881) і «Драматичні твори, як вони розуміються народом» («Північний Вісник», 1887).

Рєпін Ілля (1844–1930). Навряд чи є хоч один харків'янин, кому треба представляти хто такий Ілля Юхимович Рєпін. Починаючи з іконопису в юності, після довгого академічного навчання, Ілля Рєпін стане значущою фігурою для російського реалізму в живопису. Художнику вдалося вирішити задачу відображення в мальовничому творі усього розмаїття навколишнього життя, в своїй творчості він зумів охопити всі сторони сучасності, торкнутися теми, що хвилює громадськість, жваво реагувати на злобу дня. Ілля Рєпін є автором знаменитих на весь світ картин: «Бурлаки на Волзі», «Не чекали», «Іван Грозний і його син». Але, мабуть, найвідомішим є полотно «Запорожці пишуть листа турецькому султану», в якій кожен персонаж є яскравим і запам'ятовується характер кожного. Ця картина прославила не тільки Рєпіна, а й історію українського козацтва, а містичний ореол полотна тільки збільшує інтерес до нього. Ілля Рєпін – художник не тільки чудової природи, а й історії та життя.

Бекетов Олексій (1862–1941). Олексій Бекетов – архітектор, який створив зовнішній вигляд Харкова таким, яким ми його знаємо зараз. Архітектору Бекетову належить основна роль у формуванні зовнішнього вигляду Харкова. За його проектами було побудовано більше 40 будинків, які в найбільшій мірі представлені на вулицях Пушкінській, Мироносицькій та історичного Нагірного району. Серед його найбільш відомих проектів – Театр ляльок, Художній музей, Будинок вчених, Юридична академія, і, звичайно ж, будівля Публічної бібліотеки (нині носить ім'я Короленка), найбільшої на Східній Україні. Крім рідного Харкова, Бекетову належить ряд будівельних проектів в Києві, Сімферополі, Алушті, Баку та інших містах. Крім того, Олексій Бекетов виховав цілу плеяду вітчизняних архітекторів, які творять в стилях модерн і класичної російської архітектури. У Харкові Бекетов вважається могутньою для історії особистістю і пам'ять про нього жива. На честь А. Н. Бекетова названа станція харківського метро і вулиця на селищі ХТЗ, йому поставлений пам'ятник на вул. Сумської перед ХНУБА. А з 2013 року його ім'я носить ХНУ міського господарства імені О. М. Бекетова.

Ландау Лев (1908–1968). Лев Ландау – фізик, лауреат Нобелівської премії. 5 років Ландау працював в Харківському фізико-технічному інституті. До Харкова Ландау приїхав після роботи в Німеччині, Данії і Великобританії. За кордоном він познайомився з Нільсом Бором, датським фізиком теоретиком і Альбертом Ейнштейном, і до моменту прибуття до нашого міста вже був вченим зі світовим ім'ям. Ландау належить низка відкриттів в галузі квантової механіки, фізики атомного ядра, теорії хімічних реакцій і ще десятка напрямків. У 1962 році він отримав Нобелівську премію. Про нього говорили, що в «величезній будівлі фізики ХХ століття для нього не було замкнених дверей». І ще один цікавий факт: геній Ландау, крім численних відкриттів у фізиці, народив на світло формулу людського щастя: «Робота, любов і спілкування з людьми». Адже

і не посперечаєшся!

Харків по справедливості можна назвати «Кузнею видатних людей»! Я згадала лише 8 прізвищ і імен, а цей список можна продовжувати і продовжувати: Григорій Сковорода, Василь Каразін, Михайло Старицький, Василь Данилевський, Дмитро Багалій, Микола Барабашов, Йосиф Шилінгер, Михайло Кошкін, Михайло Дунаєвський, Клавдія Шульженко, Людмила Гурченко і багато-багато ще знаних харків'ян. Своєю наполегливою працею, відкриттями, творчістю, креативністю, вони всі внесли безцінний вклад до історії не тільки нашого міста, але і до історії всього людства. Ми пишаємося ними і беремо у них приклад стійкості, вірності служіння своїй Вітчизні для її процвітання. Наші співвітчизники теж пережили важкі часи: і перша Світова війна, і Жовтнева революція, і друга Світова війна. Історія розвивається по спіралі. Події сьогодення в нашій країні перегукуються з подіями минулого. Але життя триває, і люди гідно виконують свої зобов'язання, свою працю, і вірять, що будуть жити Добре і Щасливо! Адже формула Щастя така проста: «Робота, Любов і спілкування з Людьми!»

МОРАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Дзьобань О. П.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків,

На сучасному етапі проблема ідентифікації людини, її світоглядного простору й соціального буття, вибору моральних цілей і засобів набуває особливої актуальності. Під впливом наростаючого процесу інформатизації всіх сторін життєдіяльності індивіда по-новому постає проблема ідентифікації, яка представляє собою багатовекторний філософсько-правовий феномен.

Дослідження ідентифікації не є аналогічним дослідженню ідентичності. Остання включає в себе набуття реальних якостей особистості, а ідентифікація – опис даних якостей. Ідентичність – це результат, тобто відстоювання і захист себе; ідентифікація – пристосування, процес постійного вибору, прийняття норм, традицій, установок. Тому, на кожному рівні опису осмисленню ідентичності передуює процес ідентифікації.

В інформаційному середовищі людина стикається з декількома видами ідентичності, які піддаються позитивним і негативним змінам під впливом інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Головними з них є два типи ідентичності: ірсе-ідентичність (відчуття власної особистості) і іdem-ідентичність (яка залежить від контексту, оточення й ситуації). Захисники недоторканності приватного життя і прав людини

підкреслюють, перш за все, загрозу ipse-ідентичності. Комп'ютери накопичують знання, створюють профілі, здійснюючи внесок в idem-ідентичність користувача, який не підозрює про ці профілі і про те, як вони впливають на його ipse-ідентичність, що суттєво впливає на позитивну свободу індивіда.

Сучасні доробки вітчизняних дослідників у царині філософії та права надають підстав висловити міркування на користь створення нового права, а саме права на захист ідентичності. Це право не повинно формулюватися як негативне і повинне бути спрямоване на захист саме ipse-ідентичності.

Морально мотивований підхід полягає в тому, щоб інформаційне суспільство зміцнювало ipse-ідентичність як вихідну точку для idem-ідентичності. Таке зміцнення стимулювало б відповідальність, оскільки тоді визнавався б сам індивід, а не його профілі. Слід враховувати, що ключем до такої відповідальності є захист даних, оскільки людина, щоб бути в змозі діяти через свою ipse-ідентичність, повинна контролювати особисті дані.

Парадоксальність самого інформаційного суспільства виражається зокрема в різнополярних трактуваннях явища «самотність», що є одним із сегментів ідентичності: з одного боку інформатизація соціуму об'єднує людей, а з іншого – все більше трансформує їх у суспільство тотальної самотності, де особливостями взаємодії людей є її поверхневий характер, оскільки реальне спілкування витісняється нереальним, віртуальним.

Інформаційні технології служать інтеграції світу в глобальних мережах і одночасно сприяють руйнуванню комунікаційних етнічних та релігійних бар'єрів. У результаті формування безпосереднього зв'язку індивіда з джерелом інформації відбувається посилення процесу персоналізації, коли людина стає все менш залежною від загальноприйнятої, традиційної думки у сприйнятті та інтерпретації інформації. Головним фактором процесу персоналізації стає розмивання соціальних ролей, руйнування колишніх ідентичностей, в результаті чого людина постає як хаотично рухомий суб'єкт без постійного місця й орієнтирів. Наростаючий в інформаційному суспільстві процес індивідуалізації, виступає як вивільнення людини від суспільної зумовленості. Суспільство як система, що надає соціальній ідентичності міцних форм, руйнується, а життєвий простір формує нові форми ідентичності, нові спільноти, кордони між якими стають легко проникними й рухливими. У таких умовах людська ідентичність з даності перетворюється в задачу, вирішити яку зобов'язана сама людина. З'являється креативний суб'єкт, який конструює нові соціальні відносини і власну ідентичність.

Інформаційне суспільство є необмеженим простором для самоконструювання особистості, з одного боку, розширюючи простір ідентифікації, а, з іншого – звужуючи саму ідентичність за рахунок вибору

дедалі вужчих культурних лакун для самоідентифікації. Останнє найчастіше призводить до фрагментації самості людини і до появи поліідентичності, що інколи виступає як норма, через що соціокультурний простір інформаційного суспільства стає нестабільним. Це, у свою чергу, призводить до зростання у житті людей ролі різного роду симулякрів – образів реальності, що заміщають саму реальність. Задоволення індивідуально опосередкованих потреб супроводжується становленням нових ціннісних орієнтирів.

Людина інформаційного суспільства занурюється у віртуальну реальність симуляцій і усе більшою мірою сприймає світ як ігрове середовище, усвідомлюючи його умовність, керованість його параметрів і можливість виходу з нього.

Така людина менше обтяжена вантажем сформованих та історично обумовлених стереотипів, вона володіє більш мобільними реакціями і здатністю маніпулювати будь-якими пластами інформації. Можна сказати, що вона набуває нової абстрактної форми свого існування. Втрачається її індивідуальність, а залишаються одні лише ролі-ідентичності, виникає бажання абсолютного копіювання самої себе. Тому, соціокультурний простір Бодрійяр називає «ксероксом культури». Прикладом «нарцисичного некрозу» він називає клонування; по суті, це той же самий ксерокс, тільки ксерокопіюється сама людина. При цьому, що цікаво, маси «теж є клонічним агрегатом, який працює від тотожного до тотожного, без звернення до іншого». Отже, така людина не здатна на розрізнення, на необхідне для справжньої ідентифікації «розтотожнення» з собою.

Можливо, ідентичність є продуктом принципу симуляції, при якому всі знаки можуть обмінюватися один на одного, але не обмінюються ні на що реальне. Тепер, як зазначав свого часу Ж. Бодрійяр, усі роз'єднані й байдужі під владою телебачення і автомобіля, під владою моделей поведінки, відображених у всьому – в передачах мас-медіа або ж у плануванні міст. Усе збудовано в ряд і кожен несвідомо ототожнює себе з уміло розставленими напрямними симулятивними моделями. Всі допускають взаємну підстановку, як і самі ці моделі. Ера індивідів із змінною геометрією, зате незмінною і централізованою залишається геометрія коду. Фактично форму суспільних відносин утворює дифузно присутня у всіх тканинах міст монополія коду.

«Надлишок» видимості, характерний для інформаційного суспільства, призводить до руйнування сфери вираження людини і, як наслідок, до втрати власного «Я».

Прагнення людини вирватися за рамки своєї природної сутності накладає відбиток на зміни не тільки у навколишньому середовищі, а й у середовищі суто людському. У новому віртуальному просторі людина стає своєрідною призмою, крізь яку проглядається та чи інша реальність, подієвий ряд. Тому, у вирішенні соціальних завдань, спрямованих на благо

людського існування, необхідною є безпосередня участь самої людини. Так, Ю. Хабермас підкреслює, що ротації світогляду інформаційного суспільства сприяють зміні характеристик ідентичності, розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того, як вона сама себе описує, а й від тих зразків, яких вона дотримується. Самототожність Я визначається одночасно тим, як-люди себе бачать і якими вони хотіли б себе бачити.

Усвідомлюючи себе суб'єктом діяльності, людина приймає авторство свого соціального життя і моральну відповідальність за нього. Згідно зі сформованим рівнем довіри до себе людина займає або активну, або пасивну життєву позицію.

Важливу роль для набуття людиною моральної ідентичності в інформаційному суспільстві відіграють комунікації. Саме у процесі міжособистісного спілкування людина отримує додаткову інформацію про себе, а зіставивши себе з безліччю інших людей, вона може зрозуміти себе, усвідомити, якою вона є насправді. Ю. Хабермас зазначає, що ідентичність особистості формується за допомогою самоідентифікації, яка отримала інтерсуб'єктивне визнання. Основою моральної ідентичності є самоідентифікація, тобто погляд у свій внутрішній світ і знаходження там себе у будь-який момент, тому індивід рефлексивно ставиться до себе з метою розуміння себе.

Таким чином, проблема ідентифікації людини в умовах мінливої світоглядної парадигми інформаційного суспільства є актуальною і вимагає вироблення на філософському рівні установок, які допомагають індивіду зберегти свою тотожність під інтенсивним впливом інформаційних потоків.

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВ ЛЮДИНИ

Жданенко С. Б.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Гідність є особливим екзистенційним станом людини, що виражає її самооцінку як свідомої особистості, самоповагу, особистісну цінність. Поняттям «гідність» визначається ставлення людини до самої себе і суспільства до неї як до визнаної цінності. Цим поняттям позначається сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми, за допомогою яких визначають конкретну міру суспільної цінності людини. Уявлення про гідність виконують функцію регулятора людської поведінки: за будь-якої ситуації людина мусить поводитися так, щоб не втратити свого власного «обличчя».

Ще в Давній Греції та Давньому Римі поняття гідності співставлялися з повагою до особистості, співвідносились з мораллю та

правом. Але в ті часи повага мала суто матеріальну підставу – багатство, майно, худоба. Боги наділяли людину багатством й одночасно – повагою й шаною оточуючих. Майно, яке можна було порухувати, було свого роду мірою моральних якостей, відкритою книгою, яку можна «прочитати». Закономірно, що раби у Стародавньому Римі, будучи людьми, не вважалися не лише суб'єктами права, а й носіями таких людських якостей як гідність та честь. Римське право вважало рабство явищем нормальним: закріплення безправного стану рабів, зміцнення рабської залежності, пригнічення та експлуатація – наріжний камінь всієї його історії.

У середньовіччі думка про повагу гідності особистості з'явилась у вченні Томи Аквінського про природний закон, який приписує всім людям прагнути самозбереження та продовження роду, шукати істину й справжнього Бога, поважати гідність кожної людини. Дане положення про божественну за своїм першоджерелом людську гідність є великим внеском Томи Аквінського та взагалі християнського гуманізму в концепцію невідчужуваних природних прав людини.

Новий час, зберігаючи соціальний характер гідності і честі, наповнює їх, на відміну від середньовіччя, особистісним змістом: все більше в їх основу кладеться не соціальний статус, а індивідуальна самосвідомість особистості, що призводить до формування й розвитку почуття власної гідності й честі. Поступово ідея рівності людей від природи, тобто «природної рівності», стає основою уявлень про те, що будь-яка людина як істота розумна, завдяки своїй приналежності до людського роду, має деяку абстрактну гідність людини як такої. Не соціальна група, а автономна особистість стає суб'єктом моральної регуляції. Моральний статус цієї особистості залежить вже не тільки від її оцінки з боку суспільної думка, а формується за відносно незалежними критеріями. Гідність набуває морального характеру, що дорівнює життю.

Ключовим поняттям сучасної теорії прав людини є «повага людської гідності», тобто уявлення про самоцінність особистості, її унікальність. Це означає, що права людини мають етичний характер і передбачає високий рівень духовно-морального розвитку суспільства. І сьогодні дискурс прав людини можливий за умови визнання їх з боку інших. Потреба у визнанні обумовлена подвійною природою людини, яка з одного боку є істотою тілесною, з іншого – вільним суб'єктом. За Гегелем, визнання є особливим станом самосвідомості, коли носій останньої співвідносить себе з іншим суб'єктом, намагаючись показати себе у якості вільної самості.

Право в його глибинному екзистенційно-антропологічному вимірі стало розумітися як система взаємного визнання гідності суб'єктів правового спілкування, в актах визнання здійснюється конституювання людини як правоздатного суб'єкта. За Рікбором визнання, або взаємне визнання, людей є такий тип взаємовідносин, коли люди не намагаються

пристосувати один одного до своїх цілей та потреб. Це є відносинами рівних партнерів, які уважно ставляться до відмінностей та особливостей іншого. Саме таке визнання здатне стати основою здійснення рівних прав. Права людини пов'язані з універсальними людськими обов'язками, перш за все, обов'язками визнавати права інших людей. У суспільній свідомості та наукових роботах сформульовано принцип, згідно якому людина не є самодостатньою, вона потребує інших людей, живе не лише для себе, але й задля інших, здатна встановлювати порядок у взаємовідносинах з ними. Цей порядок ґрунтується на визнанні прав іншого, тому філософський погляд на права людини акцентує врахування присутності "Іншого" в моєму екзистенційному просторі.

Почуття власної гідності допомагає правильно регулювати ціннісні відносини між людиною та суспільством.

Найвищим проявом людської гідності є шляхетність – моральна велич людської особистості. Вона притаманна будь-якій людині, що чесно виконує свій борг, живе за моральними принципами. Усвідомлення своєї порядності, моральної цінності важливе для людини не менш, ніж честь, повага, що їй виказує суспільство. Високорозвинуте почуття власної гідності застерігає людину від омани ним суспільства та інших людей, позбавляє таку оману сенсу. Усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю, на ній засновується вимогливість людини до себе. Вона передбачає та вимагає людину коїти відповідні моральні вчинки та навпаки не дозволяє вчиняти нижче своєї гідності. В цьому сенсі розуміння власної гідності поряд із сумлінням та честю є одним із способів усвідомлення людиною своєї відповідальності за себе як за особистість.

Показником та мірою гідності людини є ставлення до гідності іншої людини. У правовому вимірі почуття гідності конкретизується у аксіомах правосвідомості, які визначають ті способи духовного життя та настанови свідомості, що роблять право можливим. Так, людина повинна сприймати себе як деяку цінність, яку варто відстоювати у боротьбі за існування. Завдяки почуттю власної гідності вона усвідомлює свою відповідальність у відстоюванні своїх прав та у здійснюванні обов'язків. Автономія як здатність до самообмеження та управлінню виражає духовну зрілість людини. Взаємне визнання вказує на спосіб буття права як духовного відношення між людьми, що передбачає здатність й потяг до волі, розуму та почуттів.

Взаємозв'язок людської гідності та прав людини криється у діалектиці сутності та явища, адже сутність людської гідності виявляється через каталог прав людини, які її конкретизують та формалізують.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ДОРОГОВКАЗИ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Калиновський Ю. Ю.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Розбудова сучасної Української держави є багатоаспектним процесом, який потребує виваженої стратегії та адекватних тактичних дій. Визначивши «європейський спосіб життя» як орієнтир державотворення, вітчизняне суспільство має пройти складний шлях не тільки соціально-економічних та політико-правових реформ, а й сутнісних змін у духовній сфері, суспільній свідомості. Необхідно зазначити, що європейський вектор вітчизняного державотворення потребує зміни ціннісно-правових настанов, перш за все, у світобаченні представників політичного класу.

Як справедливо зауважують О. Дзьобань та Є. Мануйлов, практична реалізація планів євроінтеграції необхідно вимагає наявності в українському суспільстві не тільки певних економічних і соціально-політичних передумов, але й адекватного змісту ментальності, культури, припускає не тільки і не стільки ревізію позитивного права, скільки зміну фундаментальних, історично сформованих зразків сприйняття, суджень, поведінки, комунікативних кодів, які їх супроводжують, у тому числі і так званого правового нігілізму.

Демократичний вектор українського державотворення потребує посилення ролі права у суспільних відносинах, створення реформаторських законів та забезпечення їх дієвості як запоруки захисту прав й свобод людини. На думку А. Боднара, демократія, рівність можливостей, свобода слова, подолання правового нігілізму, реформа правової системи – ці європейські цінності та орієнтири розвитку поділяються українським суспільством, але їх повного розуміння поки що немає. Тому в цій сфері необхідна послідовна і копітка робота з піднесення правової культури суспільства, утвердженню ролі права в його житті. Саме прогрес у цій сфері є визначальним індикатором серйозності намірів європейського вибору України.

Втілення європейських правових цінностей та норм у вітчизняний державотворчий процес повинно мати комплексний характер, який передбачає їх взаємодію з політичними, економічними пріоритетами й духовними аксіологемами, що забезпечуватиме системність у розбудові української держави. Найважливішими загальноєвропейськими цінностями є такі: різноманітність: у культурному, етнічному, регіональному, національному, лінгвістичному і релігійному вимірах; свободи та права людини; добробут, ринкова економіка та приватна власність; мир та безпека; представницька парламентська демократія і верховенство права; відповідальність і соціальна справедливість; солідарність, толерантність і плюралізм; збережені культурні традиції,

громадянське суспільство і патріотизм.

Показово, що у країнах ЄС вищезначені цінності набувають свого розвитку у проголошених принципах діяльності, які у свою чергу фіксуються у законодавчих актах. Таким чином, правові цінності не є абстракцією або лише предметом обговорення у наукових колах, вони стають невід'ємною складовою правової реальності, основою державотворчих процесів у європейських країнах.

Варто зазначити, що принципи, які формулюються на розвиток цінностей у практиці ЄС поділяються на загальні та спеціальні. Загальні зазвичай претендують на певну універсальність, натомість спеціальні визначають статутні компетенції Євросоюзу, механізми їх реалізації. Зокрема до останніх відносять такі: солідарність, субсидіарність, пропорційність, єдність зовнішньополітичних підходів до актуальних проблем, повага до норм міжнародного права тощо. Юридично принципи можуть реалізовуватися через акти ЄС, рамочні документи і декларації про наміри.

З точки зору І. Русенко, в основі загальних фундаментальних принципів права ЄС панує антропоцентричне бачення суспільних процесів, де чільне місце посідає людина, її інтереси та соціальне благо. Метою таких принципів є запобігання порушенню гармонії правової системи Європейського Союзу в цілому. Загальні принципи права не лише покликані гармонізувати суспільний правопорядок, а й забезпечити захист головних надбань цивілізації, до яких належать демократія, основоположні права людини, свобода.

Отже, принципи права, що закладають основні засади правового розвитку, акумулюють у собі найважливіші цінності, які є історичним здобутком європейської цивілізації та зосереджені на потребах людини. Такі цінності є проявом людського блага, що сприяє подальшому стабільному суспільному розвитку. Людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права і повага до прав людини, як цінності Європейського Союзу, – це європейські правові стандарти. Вони забезпечуються європейською демократичною правовою культурою, морально-правовими цінностями, традиціями, звичаями тощо.

Як показує досвід європейських країн, системоутворююча роль правових цінностей та норм найбільш рельєфно проявляється у взаємодії з іншими цінностями, зокрема моральними й духовними. Справжнє піднесення права та правових цінностей можливе лише у поєднанні з духовно-моральним розквітом нації, оскільки лише вільні особистості та суспільство з високим рівнем правосвідомості здатні зрозуміти інструментальну й духовну важливість права, застосувати його норми у повсякденному житті. В свій час Б. Кістяківський підкреслював, що правові цінності й норми базуються на спільних з мораллю цінностях, головними з яких є свобода і справедливість. Головне значення для права,

стверджував Б. Кістяківський, мають етичні цілі, які в ньому діють і визначають його природу. Дві етичні цілі, які право намагається втілити в собі найповніше і найдосконаліше – це свобода і справедливість.

Фактично правові, політичні й моральні цінності є підґрунтям упорядкування відносин у трикутнику демократична держава, суспільство, громадянин, забезпечуючи, в першу чергу, права та свободи людини. Вочевидь, на початкових етапах розбудови демократичної, правової держави політична та інтелектуальна еліта має сформулювати базові пріоритети й цінності суспільного розвитку, закріпивши їх у законодавчих актах. Політико-правові норми та цінності не повинні нав'язуватись суспільству, вони мають бути продуктом громадянського консенсусу щодо стратегії розвитку держави.

В наш час серед науковців, політиків та громадських діячів точиться дискусія про змістовне наповнення національної правової ідеології, яка б базувалася на демократичних за формою та національних за змістом правових цінностях й постулатах. Зокрема, М. Недюха підкреслює, що правову ідеологію варто розглядати у мультипарадигмальному вимірі, а також визначати її спроможність до соціально-правового позиціонування та конструювання соціального простору. У мультипарадигмальному вимірі правова ідеологія може бути визначена:

а) як система правових ідей, поглядів, концепцій і теорій, що відображають інтереси соціальних груп суспільства;

б) як цілісне соціально-правове утворення, що працює на забезпечення виконання базових функцій суспільства, формування громадянського суспільства та правової держави;

в) як соціокультурне явище, актуалізоване соціальною групою чи індивідом, що дозволяє вийти на відповідні визначення її сутності, функції, призначення в соціумі.

Правові цінності становлять стрижень правової ідеології, створюючи світоглядне підґрунтя для її існування. Правові цінності конституують соціальний простір та визначають стратегію розвитку держави як правового феномена.

З точки зору Р. Калюжного, зміст правової ідеології є широким і багатоманітним, вона містить у собі низку компонентів: це і стратегія законодавства, і принципи правового регулювання, і конституційне будівництво, адміністративно-правова та судово-правова реформи, і захист прав людини, і вдосконалення виборчого права, основ демократії, державності, зміцнення правозаконності, правопорядку і багато іншого. У якості основної ідеї правової ідеології, на думку вищезначеного дослідника, повинна виступати ідея природного права. Природно-правова складова правової системи відображає витоки права як невід'ємної якості людського буття, у якій закладена та міра свободи, обумовлена природою і людським спілкуванням, яка необхідна для нормального існування

людини, відповідно звідси комплекс природних прав і обов'язків: право на життя, власність, особисту незалежність, щастя, обов'язок не посягати на життя, власність, свободу іншої людини. Ідея природного права виступає не тільки як надійний засіб обмеження всевладдя, але й як інструмент соціального захисту людини у державі.

Отже, правова ідеологія як стратегічний концепт вітчизняного державотворення має вбирати в себе базові європейські, демократичні правові цінності, які корелюються з політичними, економічними та духовними імперативами розвитку української нації. Втілення європейських правових цінностей у вітчизняних суспільних практиках та державотворчих процесах є запорукою поступального, демократичного розвитку сучасної України.

СОВРЕМЕННОЕ ПРАВОВОЕ СОЗНАНИЕ И ТЕМПОРАЛЬНОСТЬ ИДЕОЛОГИИ

Качурова С. В.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
Харьков*

Ушедший век можно воистину назвать веком социальных технологий. Г. Маркузе и Ю. Хабермас однозначно связывают их с понятием «идеология» [Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2007. – С. 52.]. И было бы недопустимым легкомыслием считать, что человечество, покинув XX век, навсегда распрощалось с этим феноменом. Идеологическое воздействие на внешний мир не знает никаких предметных ограничений. Согласно ключевой идее здесь подлежит «переделыванию» все: от государственного устройства до ландшафта. Ни в одной из предшествующих эпох мировой истории технический рассудок приобретал такого могущества и власти. Именно он определяет сущность современного правового сознания.

Носителем идеологии является сознание человека. Применение ее, отработка более точного механизма ее реализации является определяющим фактором. Но идеология живет и развивается. А в живых объектах само воспроизводство исходной формы существеннейшая характеристика. Как когда-то заметил Аристотель: «душа необходимо есть сущность в смысле формы естественного тела, обладающего в возможности жизнью. Сущность же есть энтелехия: стало быть, душа есть энтелехия такого тела» [(II, 1, с. 394) Аристотель. О душе, кн. II, гл. 1.]. Медный топор души не имеет.

Более того, непосредственным объектом для воздействия идеологий является мир права, с одной стороны, и современные теории права, обслуживающие эту сферу объективности, с другой. Идеологии, подобно

аристотелевской энтелехии, определяют сущность, характер и форму современной правовой реальности. Ведущим здесь является «ощущение» времени – темпоральность. В этом горизонте можно обнаружить логическую закономерность. Попробуем с точки зрения самого развитого раздела логики – умозаключения, взглянуть как на крайности реальности права и его теории, так и на крайности темпоральности самых крупных идеологий XX века.

Для идеологии первойшей задачей выступает разработка методов воздействия на сознание человека с целью воспроизводства ее архетипов. Заметим, что сам создатель слова «идеология» Де Трасси, в первоначальном варианте первого тома прямо указывал на адресат своего труда: «Проект [курса] начал идеологии для центральных школ» (1800 г.) [Основы идеологии. Часть первая: Идеология в собственном смысле слова / Д. А. Ланин (перевод, предисловие, комментарии). М.: Альма Матер, Академический проект, 2013. 334 с.]. Правда, до широкомасштабных проектов по наукообразному переустройству социума ему было еще далеко. Даже возникновение феномена кино к концу 19 века изначально было обусловлено потребностями идеологии.

Л. Люкс, в своей работе «Программные манифесты тоталитарных революций XX столетия — «Основы XIX века» Чемберлена и «Что делать?» Ленина» констатирует три вида идеологий. «Эрозия либеральных идей, наблюдавшаяся в Европе с 70-х годов XIX века, дополнительно ускорилась в конце столетия. Они снова, как и в 70–80-х годах, подверглись нападению справа и слева. основополагающие труды обеих школ — «Манифест коммунистической партии» Маркса и Энгельса и «Опыт о неравенстве человеческих рас» графа Гобино — появились практически одновременно» [Люкс Л. Программные манифесты тоталитарных революций XX столетия — «Основы XIX века» Чемберлена и «Что делать?» Ленина эл. ресурс <http://gefter.ru/archive/11741>]. Эти две крайности он различает по противоположности: безграничный оптимизм и безграничный пессимизм. Для Маркса идеал находится в будущем, для Гобино и его последователей – в прошлом. Именно этим коммунизм отличается от национал-социализма.

Со своей стороны добавим: во-первых, что понимание ими свободы и, особенно, равенства так же имеет характер противоположности. Первая форма тоталитаризма отстаивает равенство по праву *труда*, вторая – право по *рождению*. Во-вторых, в основе различия этих мироощущений лежит разработка неоплатониками концепции эволюции – движения от низшего к высшему, и эманации – обратного движения. В третьих. Либерализм есть то же совершенно определенная форма идеологии. Он есть так же особый, третий проект социальной технологии. Его идеология, выдвигая архетип «равенства по *собственности*», как бы «замерла» между крайностями оптимизма и пессимизма, эволюции и эманации.

Кроме того, современными учеными замечено, что восприятие времени есть не просто одна из многих перцепций сознания. Л. Гумилеву приходилось не раз подчеркивать, что «этнос» не социально-исторический, а биогеографический феномен. То есть, он так же как душа (предмет психологии) находится «между» живой и сознательной материей. Он выделяет три вида «время ощущения»: пассеизм (героизм) – развернутый в прошлое, бережно хранящий национальную традицию; актуализм (сосредоточенный на настоящим и потерявший интерес как к прошлому так и к будущему; наконец, - футуризм, направленный на позитивное будущее [Гумилев Л. Этносфера: история людей и история природы, М.: Экопрос, 1993, стр. 493-542].

Отсюда, если учесть отмеченные выше особенности трех крупнейших форм идеологии XX века, возникает система, в которой крайности «фашизм – коммунизм» уравнивается «серединой» либерализма. Таким образом, мы имеем дело с умозаключением трех идеологий: «фашизм – либерализм – коммунизм». По психологическому настроению они образуют мироощущение, которое так же имеет характер умозаключения «безграничного оптимизма – безграничного прагматизма – безграничного пессимизма». Наконец, по темпоральности: «пассеисты – актуалисты – футуристы». Гегель, стремясь придать концепции силлогизма, динамический характер говорит, что если средний термин (лат. *terminus medius*) переместится на место крайнего, а его место займет крайний, то возникнет новая форма умозаключения. Так на определенных отрезках истории могут «пульсировать» разные горизонты идеологий, а значит и время ощущений. Например, если средину занимает национал-социалистическое понимание равенства и свободы, то либерализм занимает «освободившееся» край. Или, еще один вариант – когда коммунистическое мировоззрение выступает посредником в жестком противостоянии крайностей либерализма и фашизма. Самое главное, реальность наших дней показывает, что все три формы образуют некую самодостаточную систему. И вряд ли стоит ожидать в ближайшее время исчезновение какого-нибудь одного из этих трех элементов.

Именно сейчас мы переживаем время, когда почти всеми ожидаемое торжество глобализма и размывание национальной идеи переходит в свою противоположность. Ренессанс изоляционизма в форме патернализма, о котором заговорил недавно американский президент (Д. Трамп), выразился в настолько доступной форме, что не нашлось того, кто всерьез мог бы ему возразить. Современное правовое сознание приняло и этот стандарт справедливости как нечто само собой разумеющееся, что только подтверждает наше предположение о логической «текучести» умозаключения трех форм идеологии и соответствующих им трех форм современной правовой реальности.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ НАУК

Конотопенко О. П.

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, Вінниця*

В галузі права міститься безліч складних питань, які і в цей час залишаються дискусійними. Протягом тривалого часу свого існування науковий інтерес до нього не тільки не зникає, але й зростає. Питання праворозуміння належать до числа «вічних» вже тому, що людина на кожному етапі свого індивідуального і суспільного розвитку відкриває в праві нові якості, нові аспекти співвідношення його з іншими явищами і сферами життєдіяльності соціуму [1, с. 5].

У становленні і формуванні праворозуміння філософія завжди відігравала особливу роль, пов'язану з її багатовіковим досвідом критично-рефлексивного міркування над глибинними цінностями і життєвими орієнтаціями. І. Кант помітив, що людину турбує багато питань, на які вона неспроможна відповісти через їх занадто складність. Знаменитий вирок І. Канта про те, що «юристи і дотепер шукають дефініцію для свого поняття права» залишається актуальним [2, с. 432].

Його співвітчизник Г. Гегель відзначав, що «пізнання предмета не дається нам від природи. У кожної людини є пальці, вона може тримати пензель і фарби, але це ще не робить її митцем. Так само полягає справа і з мисленням. Думка про право не є чимось таким, чим кожний володіє безпосередньо, лише правильне мислення є знанням і пізнанням предмета, тому наше пізнання повинно бути науковим» [3, с. 58].

У лоні філософських систем складалася і тривалий час виступала їх складовою і філософія права. Вона має свою цікаву і повчальну історію. За ланцюгом ідей і доктрин, які змінювали одна одну, проглядається поступальна динаміка інтелектуального пошуку. В цій динаміці багато драматизму: ідеї народжувалися, зіштовхуючись між собою, одні перемагали і їм було вготоване довге життя, інші сходили зі сцени і залишалися лише у пам'яті істориків [4, с. 10].

Вже в античній філософії (Сократ, Платон, Аристотель) активно обговорювалися такі проблеми філософії права, як: співвідношення права і справедливості, права і закону, права і сили, місце права в ієрархії соціальних цінностей.

Зміст фундаментальних проблем філософії права у своїй основі має філософське знання, яке стосується місця і ролі людини у світі. Таке знання глибоко особистісне, імперативне, бо зобов'язує до визначеного образу життя і дії. Тільки так знання стає переконанням, захищати й відстоювати яке людина буде до кінця, навіть ціною власного життя. У цій найголовнішій своїй функції філософія є ні чим іншим, як стратегією життя – вченням про те, яким треба бути, аби бути людиною.

Хоча філософія права має давню і багату історію, однак сам термін виник лише наприкінці XVIII століття. Вперше він з'явився у юридичній науці, а його автором був німецький юрист Г. Гуго – професор Гетінгенського університету, автор «Підручника природного права як філософії позитивного права, в особливості приватного права». Він стверджував, що діюче в державі право зовсім не зводиться лише до сукупності тих приписів, котрі нав'язуються суспільству ніби ззовні: подаються згори людьми, наділеними на те спеціальними повноваженнями.

Юриспруденція, за задумом Г. Гуго, повинна складатися з трьох частин: юридичної догматики, філософії права (філософії позитивного права) та історії права. Для юридичної догматики, яка займається діючим (позитивним) правом і являє собою «юридичне ремесло», стверджує він, достатньо емпіричного знання. А філософія права та історія права складають відповідно «розумну основу наукового пізнання права» і утворюють «вчену, ліберальну юриспруденцію (елегантну юриспруденцію)» [5, с. 11].

Широке розповсюдження терміну «філософія права» пов'язане з гегелівською «Філософією права». За Г. Гегелем, філософія права — це філософська, а не юридична дисципліна як у Г. Гуго. Відповідно і предмет філософії права формулюється в такий спосіб: «Філософська наука про право має своїм предметом ідею права — поняття права і його здійснення» [3, с. 59].

Висхідні від Г. Гуго і Г. Гегеля обидва підходи щодо питання про визначення дисциплінарного характеру філософії права у якості юридичної або філософської науки отримали свій подальший розвиток у філософсько-правових дослідженнях XIX–XX століть. У філософії права як окремій філософській дисципліні (поряд з такими особливими філософськими дисциплінами, як: філософія природи, філософія релігії, філософія моралі тощо) пізнавальний інтерес і дослідницька увага зосереджені переважно на філософській стороні справи, на демонстрації пізнавальних можливостей та евристичного потенціалу певної філософської концепції в особливій сфері права.

У концепціях філософії права, розроблених з позицій юриспруденції, за всіх їх відмінностей, як правило, домінують правові мотиви, напрямки й орієнтири дослідження. Філософський профіль права тут не заданий філософією, а обумовлений потребами самої правової сфери у філософському осмисленні. Звідси і переважний інтерес до таких проблем, як: смисл, місце і значення права і юриспруденції в контексті філософського світогляду, у системі філософського вчення про світ, людину, форми і норми соціального життя, про шляхи і методи пізнання, про систему цінностей тощо.

Філософію права складають методологічні проблеми правознавства.

Спеціально-юридична теорія містить у собі проблеми джерел права, класифікації юридичних норм, юридичних чинників, колізійних норм, прийомів тлумачення і застосування юридичних норм.

За сучасного розвитку людського знання філософія неспроможна досліджувати закономірності кожної спеціальної науки, у тому числі юридичних наук, які охоплюють практично все людське співжиття у його державно-правовій сфері. Функції філософії права покладаються тому на теорію права, яка концентрує свою увагу на дослідженні основних загальних закономірностей даної сфери суспільного життя.

Разом з тим між філософією права і загальною теорією права у всіх випадках зберігається якісна відмінність. Якщо, наприклад, для теорії права вихідною підвалиною правотворчості є воля держави, то для філософії права такого пояснення замало і вона задається новими питаннями: чим визначається сама воля держави? Які приховані сили рухають нею? Як вона співвідноситься з космічними законами, соціальною природою людини і суспільства? Іншими словами, філософію права цікавлять питання, повз які проходять юридичні дисципліни.

С. С. Алексєєв вважає, що загальна теорія права, незмінно спираючись на «виведені за дужки» матеріали галузевих дисциплін, у підсумку так чи інакше спрямована на вирішення юридично значущих питань життя суспільства (законодавства, юридичної практики, правової культури, правового навчання і просвітництва, інших проблем правової політики) [6, с.19]. Саме з цими юридико-політичними інститутами і явищами загальна теорія права кореспондує і багатоманітно взаємодіє.

Тим часом, для філософії права, вирішальне значення має її «світоглядний стрижень», тобто світоглядне розуміння права, осягнення смислу, основ і логіки права, виражених у ньому цінностей. Звідси, на якому б науковому рівні не проводилися філософсько-правові дослідження, з правом у таких дослідженнях кореспондують однопорядкові філософські категорії: буття людини, його сутність, культура, демократія, прогрес тощо. Та й кінцева мета філософії права полягає в тому, щоб висвітлювати корінні проблеми життя суспільства: місце права в долі і розвитку суспільства, шляхи його еволюції, вплив його на майбутнє і перспективи розвитку людства, місце і роль права в цих процесах.

Література

1. Жоль К. К. Философия и социология права. – Київ, 2000.
2. Кант И. Соч. в 6 томах. – Т.4. – Часть 2. – М., 1965.
3. Гегель Г. Философия права. – М., 1990.
4. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. – Київ, 2001.
5. Нерсисянц В. С. Философия права. – М., 1999.
6. Алексєєв С. С. Теория права. – М, 1994.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА

Кривенко І. Л.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Одним із найбільш перспективних на сьогодні у правовій науці видається «сплав» філософського та юридичного знання про людину, який являє собою антропологію права. Антропологія права як галузь в філософсько-правових досліджень і як самостійна галузь знань серед іншого вивчає глибинні основи взаємодії людини і права, тобто ті засади на яких будується право як інституція загальнолюдського масштабу, вказує на загальні підстави права у людському бутті.

Дійсно, неможливо розглядати право окремо від людини, адже його сутність нерозривно пов'язана з фундаментальними засадами людського буття та співжиття. Для людини, яка вивчає та застосовує право, важливо розуміти зміст головних проблем взаємодії людини і права.

Процес пошуку і виявлення об'єктивних знань вимагає постійної зміни форм та засобів дослідження буття. Така необхідність викликана тим, що дозволяє уникнути однобічності й убогості одержуваного суб'єктом наукової діяльності знання. Дослідження і вивчення права також має потребу у відновленні свого «інструментарію», формуванні нових методик пізнання права, вдосконаленні теорій, використанні специфічних концепцій та ідей. Одним із таких гносеологічних «інструментів» є антропологія права, що дозволяє досліджувати право в іншому значенні.

Дана тема була досліджена і розвинута багатьма науковцями як: Н. Алексеєв, С. Алексеєв, В. Бігун, В. Вовк, Д. Гудима, В. Ковлер, М. Костицький, А. Кремінський, Б. Марков, А. Ннапреєнко, В. Нерсесянц, Т. Рогова, Н. Рулан, П. Сорокін, Ч. Чміль та багато інших.

У найширшому аспекті фактом реальності, який є засадовим стосовно права і держави, є сама людина. Вихідним для дослідження антропологічних основ права завжди буде цитата Т. Гобса із передмови до його книги «Про громадянина»: «...Слід правильно зрозуміти, якою є людська природа, що робить її придатною чи не придатною для створення держави і яким способом повинні об'єднуватися люди, що бажають жити разом».

З цих слів можна сказати, що людина з самого початку є соціальною істотою, а правова антропологія розглядає людину не лише як природну, а й як культурну істоту.

Головним відкриттям філософської антропології, принаймні з кінця XVIII ст., є відкритість людських істот. Це означає, що людина не детермінується ні навколишнім середовищем, ні її власними природними якостями. Людина – це «тварина з невизначеною природою» (Ф. Ніцше) Відповідно до концепції філософської антропології такий стан пов'язаний із особливостями людської тілесності. При цьому, якщо антична і

середньовічна традиції трактували останню позитивно і вважалося, що людина володіє складною і досконалою біологічною організацією, то сучасна філософська антропологія звертає увагу на недостатність людської істоти. Отже, в якості антропологічної основи користування людьми певними правилами, включаючи й правові норми, слід розглядати своєрідність біологічної конституції людини, яка часто виражається поняттям недостатньої істоти, тобто істоти, обділеної природою. Проте цю своєрідність можна інтерпретувати й більш оптимістично. Природа не обділила людину, а наділила її, але по-іншому. Недостатня спеціалізація чи розвинутість тих чи тих людських здібностей обертається такими позитивними якостями, як відкритість світу, здатність до динамічного саморозвитку, практична пристосованість до обставин. Людина виявляється істотою полікомпетентною, наділеною найрізноманітнішими нахилами і здібностями. Різноманіттю її сутності бракує організуючої однозначності. Тому так важко, а часом навіть неможливо визначити її природу, або сутність.

Право надає людині можливість бути автономною, сприяє здійсненню «позаприродної» діяльності: укладення договорів, створення організацій, корпорацій, юридичних осіб, держави тощо. Іноді право, особливо кримінальне право, служить для приборкання агресивних поривів і первісних інстинктів. Тобто у цьому випадку воно виступає вже не компенсатором недостатності, а обмежувачем надмірності деяких інстинктів. У зв'язку з відсутністю однозначної залежності між правом і його антропологічними детермінантами, питання про їх співвідношення може бути представлено як співвідношення образу людини й образу права.

Роль образу людини у концепції прав людини розкривається відомим німецьким філософом права В. Брюггером. Він роз'яснює поняття «людина», що покладене в основу концепції і прав людини, яке складалося історично і відображено у сучасних документах із прав людини. Цей підхід покликаний допомогти розробити такий «образ людини» з яким могли б погодитися усі світові культури. Причому «образ людини» в концепції В. Брюггера, як і загалом у сучасній німецькій юридичній науці та практиці, є не абстрактним, а реально «працюючим» у судовій практиці. Так, у практиці Федерального Конституційного суду ФРН, представлений у кількох важливих справах, використано образ людини, закладений у Конституції ФРН задля того, щоб роз'яснити сторонам у справі та громадськості в цілому ті підстави, на основі яких Суд домігся балансу між конкуруючими приватними інтересами та між приватними і публічними інтересами. Але на жаль, не можливо, на відміну від Федерального Конституційного суду ФРН, доктринально зафіксувати — на який саме «образ людини» спирається Конституція України. Але, можливо що в процесі науково-юридичного дискурсу в межах Конституційної Асамблеї така формула буде знайдена.

Отже, можна сказати, що аналіз антропологічних основ права дозволяє побачити, що на сучасному етапі розвитку суспільства можливості технологічного втручання в природу людини можуть досягати такого ж рівня небезпеки, що й втручання у природне середовище, тобто загрожувати існуванню людства або того способу буття людини, що склався. Це зумовлює перспективу зміни принципів правового регулювання у сфері природи — як внутрішньої (природи людини), так і зовнішньої (природного середовища). Внутрішня природа, подібно до зовнішньої, більше не виступає переважно в ролі обмежувальних умов законодавчої політики. А Тенденція зростаючого значення природи задає зворотну перспективу. І якщо класична (кантівська) антропологія виходила з того, що: «належне припускає можливе» (тобто належне обмежується можливим), то сучасна антропологія – з того, що ми не повинні робити все те, що ми можемо (тобто можливе має обмежуватися належним).

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Кузьменко О. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

У сучасних умовах розвитку України дуже актуальним є оновлення вітчизняної системи примусових заходів виховного характеру. Необхідність в цьому випливає з того, що останніми роками спостерігається помітне зростання підліткової та юнацької злочинності. Про це свідчить правова, зокрема, судова статистика. У чинному КК України передбачено інститут примусових заходів виховного характеру. Зупинимося на аналізі правової природи цих заходів. Насамперед слід зазначити, що це єдиний інститут вітчизняного кримінального права, застосування якого можливе тільки до неповнолітніх. Тим самим законодавець встановлює важливу особливість їхньої кримінальної відповідальності. Для того, щоб з'ясувати правову природу згаданих заходів, В.М.Бурдін звертається до історії їх виникнення. КК УРСР 1960 р. в першій редакції передбачав можливість звільнення неповнолітнього від *покарання* із застосування до нього судом примусових заходів виховного характеру (ст. 10). У цій статті також йшлося про можливість звільнення неповнолітнього за таких же умов від *кримінальної відповідальності* з передачею його комісії у справах неповнолітніх для застосування до нього примусових заходів виховного характеру. Тож закон визначав, що в першому випадку йдеться про звільнення неповнолітнього лише від *покарання*, а в другому – від *кримінальної відповідальності*. Чинний КК України 2001 р. також передбачає можливість застосування однакових

примусових заходів виховного характеру, щоправда, судом, – і при звільненні неповнолітнього від кримінальної відповідальності, і при звільненні його лише від покарання (ст. 97, 105). В науці кримінального права з приводу правової природи зазначених заходів висловлюються різні точки зору. Одна група науковців вважає, що примусові заходи виховного характеру є особливою *формою кримінальної відповідальності* неповнолітніх. До цих вчених слід віднести В. І. Арькову, Л. В. Багрія-Шахматова, Л. М. Кривоченко, В. С. Прохорова, О. І. Санталова, М. О. Стручкова, О. М. Тарбагаєва, О. Л. Цветинович, Я. М. Шевченко, А. Є. Якубова. Основним аргументом на користь своєї позиції ці науковці наводили положення КК УРСР 1960 р., у якому було чітко зазначено, що в одному випадку йдеться про звільнення неповнолітнього лише від покарання, а в другому – від кримінальної відповідальності. При цьому критикувалися положення КПК, де було передбачено, що й в першому, і в другому випадках кримінальна справа підлягає закриттю. Названі вчені пропонували внести зміни, якими передбачити, що суд повинен застосовувати до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру – як *форму кримінальної відповідальності – обвинувальним вироком*. Як приклад наводилися положення КПК інших республік СРСР, зокрема Білоруської, Молдовської, Естонської, Латвійської РСР. У цих республіках примусові заходи призначалися неповнолітнім саме обвинувальним вироком суду. Я. М. Шевченко та О. Л. Цветинович також пропонували встановити в законі й різні переліки таких заходів, що повинні застосовуватися *судом* при звільненні від *покарання* і *комісією* у справах неповнолітніх – при звільненні від *кримінальної відповідальності*. Це, на їхню думку, мало підкреслити різницю між цими інститутами кримінального права. Іншої точки зору щодо правової природи примусових заходів виховного характеру дотримувалися, зокрема, Н. І. Гуковська, А. І. Долгова, Г. М. Мінковський, В. В. Єраскін, С. Г. Келіна, Ю. Б. Некрасов, І. С. Ной, Н. К. Семернева, К. К. Сперанський, О. П. Чугаєв. Ці науковці вважали, що у 1960 році законодавець УРСР припустився в Кримінальному кодексі певної неточності і нечітко сформулював *два види звільнення від кримінальної відповідальності*. Проте зазначену неточність, на їхню думку, певною мірою усував тодішній КПК, з якого випливало, що чч. 3 і 4 ст. 10 КК УРСР 1960 р. як раз передбачають *два види звільнення від кримінальної відповідальності*. Адже й в першому, й в другому випадках при застосуванні цих заходів відбувалося закриття кримінальної справи, тобто неповнолітній в обох випадках звільнився державного осуду – невід’ємної ознаки кримінальної відповідальності. Різницю між цими двома видами звільнення від кримінальної відповідальності згадані науковці вбачали, зокрема, в процедурі їх застосування. Так, звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності з передачею його до комісії у справах неповнолітніх

могло мати місце на більш ранніх стадіях процесу. Крім того, застосування цих заходів судом вважалося більш суворим впливом на неповнолітнього, оскільки судовий розгляд посилював їхній виховний зміст. Тож можна зробити висновок, що науковці, про погляди яких зараз йдеться, заперечують розуміння примусових заходів виховного характеру як *форми кримінальної відповідальності*. В. М. Бурдін не погоджується з таким підходом. Наведемо його доводи. По-перше, ці науковці аналізують правову природу інституту матеріального кримінального права, спираючись на положення процесуального кримінального права. Проте така аргументація не може бути прийнятною. Згаданий вчений зазначає, що при всій самостійності цих двох галузей права кримінальне процесуальне право має похідний стосовно кримінального права характер. Тож положення процесуального права не можуть змінити суті та призначення норм матеріального права. Дослідження того чи іншого інституту кримінального права має відбуватися, в першу чергу, на основі норм матеріального права. «Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», введені в дію 14 лютого 1959 р., у ст. 10 передбачали можливість застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру лише судом – при звільненні їх від покарання. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. ст. 43 згаданих Основ була доповнена новим положенням. Йдеться про положення, яке вже було передбачено в статті 10 КК УРСР щодо звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності з передачею матеріалів справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх. Відповідно до цих змін указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 квітня 1977 р. був змінений і КК УРСР. Положення про можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності з передачею його комісії у справах неповнолітніх було виключено зі ст. 10 («Відповідальність неповнолітніх») і перенесено до ст. 51 КК («Звільнення від кримінальної відповідальності»). Цими змінами законодавець підкреслив, що застосування примусових заходів виховного характеру судом і комісією у справах неповнолітніх відноситься до *різних інститутів* кримінального права. У першому випадку йшлося про кримінальну відповідальність неповнолітніх, а у другому – про звільнення від неї. Проте КПК УРСР і надалі не розмежував інститути, про які йдеться. Як зазначає В. М. Бурдін, визначальною ознакою кримінальної відповідальності є державний осуд за вчинений злочин, оформлений обвинувальним вироком суду. У зв'язку з цим, на думку його науковця, КПК повинен був розмежовувати застосування судом примусових заходів виховного характеру як *форму кримінальної відповідальності* та передачу закритої кримінальної справи комісії у справах неповнолітніх у разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. У першому випадку кримінальна справа не повинна закриватися і провадження по ній має

завершуватися винесенням обвинувального вироку суду. В другому випадку неповнолітній звільняється від державного осуду. Законом України від 23 грудня 1993 р. комісії у справах неповнолітніх були позбавлені права застосовувати примусові заходи виховного характеру, які вони застосовували у випадку передачі їм закритої кримінальної справи, а також щодо неповнолітніх, що вчинили суспільно небезпечні діяння у віці до 14 років або вчинили у віці від 14 до 16 років суспільно небезпечні діяння, відповідальність за які наставала з 16 років. Згодом комісії у справах неповнолітніх взагалі були ліквідовані відповідно до постанови Верховної Ради України від 15 листопада 1994 р. Змінами до КК України від 23 грудня 1993 р. було передбачено застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. При цьому не було зазначено навіть нижньої вікової межі. Відповідно до ст.10 і 51 КК застосування зазначених заходів відбувалося судом при закритті кримінальної справи. Оскільки в жодному з випадків примусові заходи виховного характеру не призначалися обвинувальним вироком суду, їх застосування потрібно було розглядати фактично як звільнення від кримінальної відповідальності. За даними В. М. Бурдіна такої ж думки дотримуються 69 % опитаних працівників правоохоронних органів. З огляду на зазначені зміни до КК, дещо дивною видається новела до КПК від 23 грудня 1993 р. Так, ст. 448 КПК України вимагала від суду при вирішенні питання про застосування примусових заходів виховного характеру обов'язково встановлювати винуватість особи у вчиненому нею діянні.

Проведене дослідження дає підставу зробити два основні висновки. По-перше, необхідно оптимізувати існуючу систему кримінальних покарань для неповнолітніх злочинців. Для цього доцільно, як вважає В. М. Бурдін, доповнити зазначену систему новими видами кримінального покарання, окремі з яких будуть створені на основі певних примусових заходів виховного характеру. По-друге, слід побудувати нову, якісно іншу систему примусових заходів виховного характеру, які, на думку згаданого вченого, будуть застосовуватися до неповнолітніх, звільнених від кримінальної відповідальності.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ЗА ЛІНІЄЮ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лисенко А. М., Лисенко І. В.

*Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків,
Національний технічний університет «ХПІ», Харків*

Необхідною умовою підвищення ефективності оперативно-розшукової протидії терористичній діяльності є всебічний аналіз і оцінка

сучасного стану оперативної обстановки за даною лінією роботи. Дослідженням теоретичних питань сутності оперативної обстановки і проблем, що пов'язані з практичним аналізом її стану займалися багато відомих радянських та сучасних українських вчених, а саме: О. М. Бандурка, В. М. Бризгалов, В. А. Бірюков, В. П. Захаров, М. В. Корнієнко, О. Г. Лекарь, В. А. Лукашов, А. В. Ліпкан, Д. Й. Нікіфорчук, Г. К. Синілов, І. Р. Шинкаренко та ін. Разом з тим стан дослідження оперативної обстановки за лінією протидії терористичній діяльності в сучасній Україні є недостатнім, адже комплексно цілеспрямовано не досліджувався науковцями.

До головних елементів, що відображають характеристику стану оперативної обстановки відносяться, насамперед, статистичні дані, що характеризують її кількісні та якісні показники. До того ж всебічний аналіз елементів оперативної обстановки є першочерговим та необхідним етапом організації діяльності оперативних підрозділів. Об'єктивні висновки за результатами такого аналізу дозволяють намітити шляхи вирішення проблем, що перешкоджають досягненню оптимально потрібного результату під час боротьби з терористичною діяльністю.

Розглядаючи характеристику оперативної обстановки, потрібно підкреслити, що основу відповідного аналізу, безумовно, складає вивчення стану, структури й динаміки вчинених злочинів та відповідних тенденцій. Стан і динаміка вчинення терористичної діяльності та результати боротьби з нею фактично відображають рівень ефективності протидії правоохоронних органів зазначеним злочинам та свідчать про дієвість організаційних чинників їх функціонування.

Аналіз статистичних показників кількості облікованих злочинів та вручених підозр за їх вчинення, за останні 5 років демонструє досить низьку ефективність роботи оперативних підрозділів, щодо встановлення винних осіб та відповідно свідчить про складний стан оперативної обстановки за досліджуваною лінією роботи. Так, у 2014 р. – було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ «Терористичний акт» – 894, вручено повідомлень про підозру – 49, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 5,48 %. Що стосується інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених: ст. 258-1 ККУ «Втягнення у вчинення терористичного акту» відповідно – 7; 1; 14,29 %; ст. 258-2 ККУ «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – 4; 0; 0 %; ст. 258-3 ККУ «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – 427; 256; 59,95 %; ст. 258-4 ККУ «Сприяння вчиненню терористичного акту» – 11; 5; 45,45 %), ст. 258-5 ККУ «Фінансування тероризму» – 48; 4; 8,33 %.

У 2015 р. – було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 349, вручено повідомлень про підозру – 32, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 9,16 %. Щодо інших

злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених: ст. 258-1 ККУ відповідно 1; 0; 0 %; ст. 258-2 ККУ – 3; 2; 66,67 %; ст. 258-3 ККУ – 567; 342; 60,32 %; ст. 258-4 ККУ – 7; 6; 85,71 %), ст. 258-5 ККУ – 93; 8; 8,6 %. У 2016 р. – було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 1658, вручено повідомлень про підозру – 18, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 1,09 %. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених: ст. 258-1 ККУ відповідно 0; 0; 0 %; ст. 258-2 ККУ – 2; 1; 50 %; ст. 258-3 ККУ – 304; 106; 34,87 %; ст. 258-4 ККУ – 1; 0; 0 %), ст. 258-5 ККУ – 72; 7; 9,72 %. У 2017 р. – було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 1283, вручено повідомлень про підозру – 13, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 1,01 %. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених: ст. 258-1 ККУ відповідно 1; 0; 0 %; ст. 258-2 ККУ – 0; 0; 0 %; ст. 258-3 ККУ – 248; 104; 41,94 %; ст. 258-4 ККУ – 2; 1; 50 %), ст. 258-5 ККУ – 60; 14; 23,23 %. За січень–липень 2018 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 410, вручено повідомлень про підозру – 13, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 3,17 %. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених: ст. 258-1 ККУ відповідно 0; 0; 0 %; ст. 258-2 ККУ – 0; 0; 0 %; ст. 258-3 ККУ – 123; 41; 33,33 %; ст. 258-4 ККУ – 0; 0; 0 %), ст. 258-5 ККУ – 25; 10; 40 %.

Відносно динаміки вчинення розглядуваних злочинів, спостерігається наступна тенденція: так, протягом 2014 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 894, ст. 258-1 ККУ відповідно 7, ст. 258-2 ККУ – 4, ст. 258-3 ККУ – 427, ст. 258-4 ККУ – 11, ст. 258-5 ККУ – 48. У 2015 р. відповідно: ст. 258 ККУ – 349 (-60,97 %), ст. 258-1 ККУ – 1 (-85,71 %), ст. 258-2 ККУ – 3 (-25 %), ст. 258-3 ККУ – 567 (+32,79 %), ст. 258-4 ККУ – 7 (-36,36 %), ст. 258-5 ККУ – 93 (+93,75 %). У 2016 р. відповідно: ст. 258 ККУ – 1658 (+475 %), ст. 258-1 ККУ – 0 (-100 %); ст. 258-2 ККУ – 2 (-33,33 %), ст. 258-3 ККУ – 304 (-46,38 %), ст. 258-4 ККУ – 1 (-85,71 %), ст. 258-5 ККУ – 72 (-7,74 %). У 2017 р. відповідно: ст. 258 ККУ – 1283 (-22,62 %), ст. 258-1 ККУ – 1 (+100 %), ст. 258-2 ККУ – 0 (-100 %), ст. 258-3 ККУ – 248 (-18,42 %), ст. 258-4 ККУ – 2 (+50 %), ст. 258-5 ККУ – 60 (-16,66 %). За січень–липень 2018 р. відповідно: ст. 258 ККУ – 410 (-36,14 %), ст. 258-1 ККУ – 0 (-100 %), ст. 258-2 ККУ – 0 (0 %), ст. 258-3 ККУ – 123 (-0,81 %), ст. 258-4 ККУ – 0 (-100 %), ст. 258-5 ККУ – 25 (-16,67 %).

Під час аналізу статистичних даних щодо динаміки вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю та кількості осіб, яким було повідомлено про підозру, у першу чергу, слід враховувати дані щодо злочинів, передбачених ст. 258 КК України «Терористичний акт». Ми вважаємо, що такий підхід забезпечить більш об'єктивне уявлення про

оперативну обстановку у даній сфері, у зв'язку з тим, що злочини передбачені ст. 258 КК України не є латентними, на відміну від більшості інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. Таке становище відповідно відображається на повноті обліку вчинених злочинів, адже значна кількість латентних злочинів не виявляється, деяка частина латентних злочинів навіть у випадку виявлення не реєструється, наприклад, за відсутності перспектив встановлення підозрюваної особи, або перспективи доведення її вини у суді.

Слід зазначити, що дійсний стан поширеності досліджуваних нами злочинів відрізняється ще більшими кількісними показниками їх вчинення. Це обумовлено певними недоліками у роботі правоохоронних органів щодо документування фактів терористичної діяльності. Дані недоліки полягають, насамперед, у не вжитті оперативними та слідчими працівниками заходів щодо фіксації фактів вчинення саме терористичних актів, а не інших, схожих з ними за механізмом вчинення, злочинів загально кримінальної спрямованості (умисне вбивства, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня, знищення майна, хуліганство тощо). Особливо це стосується випадків, коли на початковому етапі розслідування не вдається встановити осіб, причетних до вчинення терористичного акту.

Аналіз статистичних даних щодо кількості вручених підозр за вчинення злочинів, передбачених ст. 258 КК України, за 2014–2018 роки свідчить про те, що відсоток встановлення винних осіб складав у цей період від 1,01 % до 9,16 %, а в середньому 3,98 %. Таке становище безумовно потребує вжиття з боку держави заходів щодо удосконалення протидії терористичній діяльності. Щодо динаміки вчинення злочинів, передбачених ст. 258 КК України спостерігається наступна тенденція: так, протягом 2014 р. було обліковано 894 злочини, у 2015 р. – 349 (-60,97 %), у 2016 р. – 1658 (+475 %), у 2017 р. – 1283 р. (-22,62 %), за січень–липень 2018 р. – 410 (-36,14 %). Таким чином, після значного збільшення кількості вчинених злочинів у 2016 році, спостерігається їх поступове зменшення. Однак, порівнюючи статистичні дані за 2014 р. та перше півріччя 2018 р. слід відзначити, що вони є майже однаковими (різниця складає -8,28 %). Це свідчить про значне поширення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю в сучасній Україні.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що аналіз статистичних даних щодо облікованих злочинів та вручених підозр за їх вчинення за період 2014–2018 роки свідчить з одного боку про те, що незважаючи на вжиті державою заходи із протидії терористичній діяльності, дані злочини мають значну розповсюдженість на території України, з іншого боку про досить низьку ефективність роботи оперативних підрозділів, щодо встановлення винних у їх вчиненні осіб. Таке становище потребує вжиття необхідних організаційних заходів з боку

керівництва правоохоронних органів з метою удосконалення діяльності їх оперативно-розшукових підрозділів та стабілізації оперативної обстановки.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ РОЗУМІННЯ СУЧАСНОГО ПРАВА

Мелякова Ю. В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків

Глобалізаційні, транскommунікативні процеси, культурно-інтеграційні й ціннісні зміни, що відбуваються сьогодні у світовому просторі вимагають не тільки правової оцінки та інтерпретації, але й перетворення самого права в цілому на засадах інтерсуб'єктивізму, саморегуляції, динамізму й креативності. Право сьогодні постає як поле мерехтливих смислів, що деконструюється анонімними його користувачами й споживачами. Телос права максимально репрезентован у перформативі, дискурсі, які носять інтертекстуальний, плюралістичний, трансчасовий і транскультурний характер. Саме ці репрезентативні тактики максимально дозволяють відобразити динамічну, мережеву, відкриту природу права постмодерну.

Спроба оцінити буття права, а також буття людини в праві у реаліях сучасної соціальної дезорганізації, ціннісної девальвації та тотальної віртуалізації життя закономірно призводить до виправдання пошуків нових способів вираження і розуміння права. Запропоноване онтологічною герменевтикою розуміюче буття суб'єкта права гарантується тепер безпосередньо його присутністю й участю у правовій ситуації. Постпостметафізична реальність, наявність якої констатується сучасними філософами, має свої онтологічні, антропологічні, когнітивні, лінгвістичні, а також методологічні особливості. Затверджуються нові типи раціональності, мислення, спосіб існування людей і речей в цілому. Право в межах цієї реальності постає у численній сукупності своїх форм, вимірів і модусів та їх нескінченній динаміці.

Динамізм сьогодні є однією із найпопулярніших категорій, модальностей та репрезентативних практик, найактуальнішим модусом буття та методом розуміння. У контексті постмодерну динамізм набуває застосування у техніці, науці, живописі, літературі, кінематографі, історії, політиці, праві тощо. Сенс динамізму як популярної тенденції узгоджується і проявляє себе через категорії: транзитивність, перформативність, інтертекстуальність, деконструктивність, креативність, дискурсивність, синергетична саморегуляція та, нарешті, віртуальність. Їх синтез утворює постонтологічний контекст буття. Так, інтерсуб'єктивістське визначення сучасного права ґрунтується саме на потенційності й динамізмі усіх форм буття права, мінливості його смислів і значень.

Правовий дискурс використовує усі власні засоби й можливості для провокації присутності права у приватних і публічних ситуаціях. Правова реальність розсипається у своїх численних і нестійких формах буття та способах самовираження. Задачею онтології права стає не стільки пошук основ права, скільки винайдення актуальних форм його присутності у реальному житті. Прагнення вирішення цієї задачі виправдовує філософські пошуки в галузі методології вираження і розуміння права. Право постає як текст, дискурс, перформативний текст, нарешті перформанс як такий. Це обумовлено методологічною парадигмою динамізму та загальною тенденцією візуалізації і присутності в гуманітарних науках і сучасній культурі.

Хід юридичного оперативного розслідування часто вимагає ретельного й детального відновлення ряду подій, що стосуються певної правової ситуації. Логічні міркування імпровізують віртуальний ланцюг подій, в черговий раз прокручуючи хронотоп подій, що відбулися. Задача юриста – простежити розвиток пригоди, тобто запустити процес-реконструкцію подій, спровокувати саморух історії, а не просто відтворити детермінуючі її деталі. Процесуальність має грандіозне значення у реалізації права. Не випадково, суть правосуддя як такого заключна у слові “процес”, що символізує систематизоване й послідовне відтворення справедливості – динамізм як саму реальність права.

Із зміною власної реальності – від духовної субстанції до ефемерного симулякра – право радикально змінює свою функцію. Воно більше не є стабілізуючим об’єктивним еталоном, а є індивідуальним інструментарієм, повністю залежним від місця й часу, однак абсолютно відкритим, досяжним, дієвим і ефективним у суб’єктивному досвіді захисту прав. Адже повністю доречно говорити про втрату правом своєї імперативності, об’єктивності, субстанційності, верховенства та власної цінності на фоні набуття ним значимості приватного, ситуативного знаряддя справедливості.

Нова методологія пропонує розуміти правову подію як перформанс, що забезпечує взаємодію своїх учасників та породжує несподівану, проте справжню справедливість, яку неможливо закріпити, не загубивши її сенсу. Нове й нове перезавантаження ситуації через перформанси здатне множити правову справедливість у її перформативній тілесності. Водночас, окостенілі у своїх смислах правові вироки, рішення, норми, тлумачення й інтерпретації за умов формальної наявності права все далі віддаляються від його реальної присутності. Отже, перформанс насправді не гарантує наявності правової дійсності, проте забезпечує присутність, або віртуальне буття в ній учасників правового дійства, а також переживання ними унікального сенсу правової події, справедливості, або несправедливості життя.

Образ сучасного права утворюється у акті зіткнення правової

ситуації, правової норми та інтерсуб'єктивного правового досвіду в свідомості кожного суб'єкта-інтерпретатора як одноразовий спалах справедливості. В юридичній практиці правовий смисл утворюється десь у прогалині між дією і законом, доки вони ще не злилися разом – в остаточний правовий висновок. Таким чином, живий образ права є динамічне поле його інтерсуб'єктивних значень в міжсубстанційному топосі правової реальності. Множинність способів вираження права і довільне їх застосування здатні надати структурі права динамізму, а наявному в ній суб'єкту – справжнього розуміючого буття. На зміну семантичним формам буття права впевнено приходить онтологія його тілесності й присутності.

ІНСТИТУЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ТА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Нечипоренко В. О.

Інститут філософії НАН України, Київ

Основи сучасної політико-філософської концепції деліберативності було закладено Ю. Габермасом, Дж. Драйзеком, Д. Міллером. У подальшому основні положення цієї концепції отримали наповнення новим змістом у працях таких вчених як Б. Акерман, С. Бенхабіб, Д.М. Бесет, Дж. Боман, Д. Джонсон, Дж. Елтер, А.В. Зайцев, Й. Коґен, Дж. Ролз, Д. Томпсон, К. Ріп, Дж. Фішкін, Р. Шульце та ін. Ґрунтуючись на розробках зарубіжних дослідників, специфіку політичної деліберативності в контексті загальних політико-демократичних трансформацій в сучасній Україні досліджують і українські науковці: В. Денисенко, В. Зінченко, А. Колодій, А. Котова, І. Кресіна, О. Полтораков, М. Проценко, В. Селіванов та ін.

Філософсько-правової специфіки проблема деліберативної демократії набуває в аспекті її аналізу щодо придатності для вітчизняного суспільства в умовах протистояння внутрішнім кризовим явищам та зовнішній агресії. В цих умовах постає питання про межі інституційної стійкості суспільства і про шляхи її зміцнення [1].

В самому загальному значенні *стійкість* - «здатність довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню, псуванню, витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь» [2], стосовно певної системи стійкість розуміється як її властивість, а не співвідношення із зовнішніми факторами, які можуть впливати на неї. Оскільки тут мова йде про суспільство (як складну організовану систему), значення цього поняття також набуває більш диференційованого значення. Важливо також відмітити, що суспільство складається із індивідів та соціальних груп, і деякі з них можуть мати інтереси, які шкодять, руйнують спільноту,

стосовно стійкості суспільства потрібно враховувати і «внутрішній вплив». Власне, еволюція людських спільнот і розвивалась в руслі протидії зовнішнім впливам (боротьба за території для проживання, опір агресії з боку інших спільнот тощо) та внутрішнім конфліктам (агресія, асоціальні дії членів спільнот тощо). Протягом цієї еволюції людство виробило інституційний та нормативно-ціннісні механізми підтримки соціальної стабільності, серед яких найбільш значущими стали *сім'я, релігія, мораль, право, збройні формування* (військо), *інститут управління* (що згодом оформився як *держава*), економіка (господарство) та інші.

Прикметно, що «внутрішні запобіжники» загрозам для стійкості соціуму корелюються «зовнішніми», підтримують одне одного. Наприклад, моральна стійкість бійця не допускає прояву зради, втечі з поля бою, а участь в кривавих сутичках за свою громаду сприяє виробленню в індивіда відчуття абсолютної ідентичності, інтегрованості в спільноту. А релігія та етика стимулюють повагу та шану «ветеранам», які ризикували життям заради спільного блага і героїзують загиблих захисників громади (так в ранніх релігіях загиблі вояки неодмінно «потрапляють до раю»). Остаточно ж цементує спільноту правова система та держава, які стають на сторожі усталеного інституційного порядку в суспільстві і регулюють як внутрішні, так і зовнішні ризики.

Протягом суспільної еволюції диференціювались і механізми підтримки соціальної стійкості, які розділялись на сфери із складними законами взаємодії, а кожна спільнота знаходила свій, унікальний рецепт успішності. Для давніх греків це була ідея «протистояння варварству», для римлян – запровадження «порядку на основі римського права», єврейська спільнота «вистояла» протягом тисячоліть завдяки релігійній ідеї «богообраності народу», а США виробили рецепт стійкості на основі «американської мрії», яку захищає ретельно збалансована система державної влади на основі республіканських свобод і деліберативної демократії [3].

Після здобуття незалежності Україна обрала демократичний шлях розвитку, але історичний досвід показує, що демократія без усталених республіканських інститутів має доволі нестійкий характер, що доводить авторитарний поворот більшості пострадянських країн (насамперед азійських та РФ). Якщо в сферах забезпечення *політичної та військово-геополітичної стійкості* провідну роль має відігравати держава та політична система, в сфері *макроекономіки* стійкість повинна забезпечуватись як державою, так і бізнесом (особливо - великим, тобто фінансово-промисловими групами), то в інших, на нашу думку, вирішальний вплив має належати громадянському суспільству. І тут наявна надзвичайно складна проблема, адже держава має доволі централізовану систему управління, яка підвищує ступінь керованості процесами, а громадянське суспільство такої системи не має (навіть в

країнах усталеної демократії). І в цьому плані, можна висловити гіпотезу, що одним із найбільш продуктивних механізмів підтримання національної стійкості в етичній сфері громадянському суспільству має найкращу перспективу деліберативна демократія.

На нашу думку, ця сучасна концепція, яка відображає як високий рівень розвитку ліберальної демократії, так і найновіші реалії розвитку суспільства XXI століття, може надати імпульс розвитку українському громадянському суспільству та удосконалити вітчизняну політичну систему. А провідну роль в ній має грати розвинутий та демократичний вищий законодавчий орган. У 1774 році у промові перед виборцями Бристоля британський класик консерватизму Едмунд Берк назвав британський парламент дорадчим органом нації (*deliberative assembly*): «Парламент не є з'їздом послів з різними і ворожими інтересами; які кожен повинен підтримувати як агент та адвокат проти інших агентів та адвокатів; натомість парламент є *дорадчими зборами* єдиної нації, з єдиним інтересом; в якому повинні керуватися не місцевими цілями чи забобонами, але загальним благом, що впливає з загальної причини цілого» [4].

Деліберативна демократія в сучасному її стані є поєднанням елементів представницької, прямої та партиципаторної (демократії участі), що зумовлено як станом розвитку політичних інститутів «західних» демократій, так і станом розвитку громадянського суспільства. В центрі цього складного явища лежить поняття «демократичного дискурсу», тобто публічних обговорень суспільних, політичних проблем з акцентом на обговорення, аргументацію, переконання опонентів та громадськості, можливий пошук компромісів і виявлення варіантів вирішення політичних питань. Від локального мітингу чи зустрічі з політичним кандидатом до загально-національних дебатів в законодавчому органі— такий широкий спектр проявів деліберативної демократії. Обговорення (*deliberatio*) має за мету не тільки пошук політичного вирішення конкретної проблеми даного суспільства, але і якнайширше залучення громадян та їх організацій до участі у виробленні та прийнятті рішень, що стимулює підвищення рівня відповідальності за поточні політичні процеси та за стан справ у країні в цілому. Також обговорення політичних проблем в розвинутих демократіях здебільшого спроектовано на взаємодію із *опозицією*, пошук прийнятних політичних компромісів.

Інституційна стійкість має складно-диференційовану природу, *політична* складова якої передбачає стабільну ліберальну демократію, в якій політична система орієнтується на деліберативний дискурс із суспільством (партійна система, парламент та уряд орієнтуються на громадську підтримку та максимальну відкритість у обговоренні державної політики); громадянська складова передбачає наявність розвинутого (організованого) громадянського суспільства, зацікавленого у

національному розвитку; соціально-економічна складова – заможне та зростаюче населення із високими показниками людського розвитку; етично-духовна складова передбачає наявність гармонійного комплексу взаємодії загальнолюдської моралі, розвинутої правосвідомості, релігійного світогляду, культурної та історичної пам'яті, які інтегрують країну в глобальний простір без втрати національної самобутності.

Елементи деліберативної демократії навіть в умовах кризи, сприяють зміцненню інституційної стійкості, але за умови відмови держави від патерналістських зазіхань щодо розвитку громадянського суспільства. На сучасному етапі національного розвитку Україна потребує вдосконалення інститутів самої держави, а не «керівництва» органів держави для громадянського суспільства. Водночас, це не означає, що воно вже досягло того рівня, що дозволяє взяти під контроль державу та її політичну систему, тому громадянському суспільству в Україні потрібно пройти складний шлях до втілення цієї мети.

Література

1. Grant T., *Aggression against Ukraine: Territory, Responsibility, and International Law* / *Thomas D. Grant* – NY: St. Martin's Press LLC, 2015 – 317 p.
2. Стаття «Стойкість» / Вікіпедія – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Стойкість_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Стойкість_(значення)).
3. Bessette J.V., *The Mild Voice of Reason. Deliberative democracy and American national government.* - Chicago: The University of Chicago Press, 1994. – 306p.
4. Burke B. *Speech to the Electors of Bristol 3 Nov. 1774* // *The Works of the Right Honourable Edmund Burke, by Edmund Burke – Volume 02 (of 12).* – P. 446-448. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/ebooks/15198>.

РОЗУМІННЯ СВОБОДИ В ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ВЧЕННЯХ

Первалова Л. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Свобода – це одна з фундаментальних проблем, що відображає складні діалектичні проблеми світового розвитку. Без свободи, на думку людства, неможливо досягнути справедливості, рівності, щастя, гармонічного розвитку суспільства.

В усі періоди розвитку філософсько-правової думки вчені намагалися відповісти на питання, що таке свобода. Багато авторів посилаються на зауваження Ш. Л. Монтеск'є, яке він висловив у своїй роботі «Про дух законів»: «Немає слова, яке отримало б стільки різноманітних значень і мало б настільки різний вплив на людей, як

свобода». І це цілком справедливо, бо вивчення проблеми свободи дає можливість глибше осягнути сенс епохи сучасною людиною, яка у своїх спробах зрозуміти теперішнє і знайти шляхи до кращого майбутнього звертається до історично апробованих положень, принципів, цінностей. Природною потребою людини є пошук себе, свого місця та призначення.

Вперше звернули увагу на такі категорії, як «політична свобода», «громадянські права», «рівність людей» ще філософи Античності. Античне право визнавало свободу не універсальною цінністю, а привілеєм вільних громадян, тобто бути вільною людиною означало не бути рабом. Значний внесок у розвиток поняття свободи зробили Платон та Аристотель – видатні грецькі філософи. Платон створив основу філософії свободи, розуміючи її як стан, при якому пристрасті людини підпорядковані розуму, який втілюється у політичних інститутах. Аристотель вважав, що свобода означає, з одного боку, поперемінно з іншими брати участь у владі, з другого – можливість жити за власним розсудом.

Розвиток римської правової думки тісно пов'язаний з давньогрецькими ідеями свободи. Римські філософи Цицерон, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій та інші зробили суттєвий внесок у розвиток філософсько-правових уявлень про свободу та права людини.

Найвидатнішими представниками філософії епохи Середньовіччя були Августин Аврелій та Фома Аквінський. Августин вперше в історії філософії яскраво позначив проблему волі та її свободи, стверджуючи, що свобода – це властивість волі (розумної волі), а не розуму. Людина вільна (навіть якщо це раб) вибирати між добром і злом. Прогресивним досягненням філософії Аврелія Августина було висловлювання про цінність, свободу і унікальність будь-якої особистості. Фома Аквінський піддав критиці побутове визначення вільного волевиявлення – «що хочу, те і роблю». Він виступав проти твердження, яке існувало в ті часи, що Бог має абсолютну вільність, тому він має право робити все, що завгодно. Фома Аквінський заперечував розуміння свободи як не підпорядкованості зовнішньому впливу і необмеженості. Християнська філософія сприяла утвердженню єдиних моральних норм та ідеї загального братства, що дало плоди в лібералізмі Нового часу, а потім в утвердженні ідеї невід'ємних прав людини.

Епоха Відродження обґрунтувала інше бачення проблеми свободи. Свободу розуміли як безперешкодне розкриття здібностей особистості в усіх сферах суспільства. Найбільш відомим представником політичного вчення епохи Відродження був Ніколо Макіавеллі, який критикував католицизм за те, що він формує невільну людину. Гуманісти епохи Відродження поставили в центр світогляду людину, закликали людину бути творцем самої себе і навколишнього світу, тобто бути вільною.

Природно-правові концепції Нового часу тлумачили свободу як абсолютну цінність, як основоположну передумову природних прав

людини, що має невідчужуваний характер. Дж. Локк, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Ш.Л. Монтеск'є та інші мислителі розглядали свободу як пізнану необхідність, як еволюційний процес саморозвитку людини в історії. Значне місце ідеї свободи відводиться у філософсько-правових поглядах Шарля Луї де Монтеск'є, який вважав, що свобода є правом робити все, що дозволено законами.

Новий час став часом, коли базисними, природними і невід'ємними правами людини були визнані право на життя, свободу особистості і власність.

Представники епохи Просвітництва Ж.-Ж. Руссо та П. А. Гольбах також дотримувалися філософської традиції, що ототожнює свободу і необхідність. Ж. Ж. Руссо вважав, що підписав суспільний договір, людина втрачає свою природну свободу, але отримує громадянську свободу та право власності на те, що їй належить. Подібних поглядів дотримувався й Гольбах, на думку якого, свобода – це можливість робити для свого щастя все, що допускає природа людини, яка живе у суспільстві.

Найвидатнішими філософами німецької класичної філософії, які надалі розвивали ідею свободи епохи Просвітництва, стали І. Кант і Г. Гегель. І. Кант обмежив домагання розуму і стверджував, що у свободу можна і потрібно тільки вірити, а Г. Гегель абсолютизував сам розум і свободу розумів як сутність розуму.

І. Кант розглядав право як сукупність умов, за яких вияв волі одного може бути поєднаний з виявом волі іншого за загальним законом свободи. За Кантом, автономна діюча совість повинна організовувати використання своєї свободи згідно з принципами, які водночас повинні мати значення всезагальних законів. За такими ж формальними принципами розуму право повинно обмежувати свободу однієї людини стосовно іншої. За Кантом, благо держави полягає в найвищому збігові конституції з правовими принципами, вимагати якого людини зобов'язує розум на основі категоричного імперативу.

І. Кант поділяв людську свободу на позитивну і негативну. Позитивна свобода – це свобода добра, яку Кант вважав емпіричною цінністю, так як вона спирається на моральний категоричний імператив. Негативна свобода – це сваволя, вона аморальна та небезпечна для людини і суспільства, а тому заради позитивної обмежується юридичними законами.

Г. Гегель вважав, що право – це свобода, сваволя – це «її змішування з несвободою», а закон – це розум і свобода. Будь-які прояви свободи мають різні ступені абстрактності, але в своїй сукупності надають можливість реалізувати свободу як «благо в певній його особливості». Саме благо акумулює та втілює різні прояви свободи – особистості, громадянського суспільстві, держави. Абстрактне право, на думку філософа, це право бути особою і поважати інших як осіб. Він

визначав філософію права як науку про свободу, однак вихваляв державу як найрозвиненішу її дійсність. За Гегелем належний поділ влади в державі є гарантією свободи особистості. Правова держава однозначно спрямована проти сваволі, безправ'я та проти всіх неправових форм застосування сили, «оскільки держава і є не що інше, як організація поняття свободи».

Свобода знайшла своє відображення і в марксистській концепції, відповідно до якої свобода реалізується в цілому як звільнення людини від усіх видів експлуатації та пригнічення. На думку К. Маркса, царство свободи починається лише там, де припиняється робота, що диктується нуждою і зовнішньою доцільністю. Зробити людини вільною – в цьому проявляється особлива місія пролетаріату. Це передбачало соціалістичний вибір. К. Маркс і Ф. Енгельс розуміли свободу як подолання всіх форм відчуження людини в буржуазному суспільстві. Марксистська позиція в цілому стосувалася свободи суто в соціальному вимірі. У марксизмі людська природа розглядається як соціальна, людина – як сукупність суспільних відносин, тобто індивідуальне виводиться з соціального.

Слід відмітити, що метою марксистської теорії було створення такого суспільства, в якому не існувала експлуатація та нерівності, де вільний розвиток кожного є умовою свободи всіх, а люди будуть панувати самі над собою – тобто будуть вільними. Однак історичний досвід переконливо довів утопічність надій на створення вільного суспільства шляхом знищення приватної власності, ліквідації ринкових відносин, поглинання державою громадянського суспільства. З одного боку, марксизм трактував свободу як звільнення людства від будь яких видів гноблення й експлуатації, але з іншого – суб'єктом свободи визнавалася не сама людина, а суспільство. У такій ситуації ігнорування індивідуальної вільності перетворювало «царство свободи» в ідеал, якого не існує у реальній дійсності.

Таким чином, протягом багатьох століть філософи розглядали свободу у різних трактовках. Однак свобода завжди наповняється глибоким особистісним змістом, тому що вона є головною ознакою духовності людини, так само, як моральність, культура, відповідальність. Свобода – це стан самовизначення людини, яка обирає цілі й засоби своєї діяльності, виступаючи у такий спосіб свідомим і відповідальним творцем. Дійсна свобода пов'язана з нормами, прийнятими в суспільстві, і в першу чергу, із правом. Тому аналіз еволюції співвідношення свободи і права набуває особливої актуальності саме тепер, в умовах зростання нестабільності суспільних процесів, тому тільки творча, вільна особистість може сприяти розвитку громадянського суспільства і правової держави.

**ДО ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ НОРМ ПРАВА:
РАЗНОМАНІТНАСТЬ ДЖЕРЕЛ ЯК ВИРАЗ ПОЛІВАРИАНТНОСТІ
МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ У ПРАВІ**

Трофименко В. А.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Харків

Через джерело права громадянин сягає основне, що йому необхідно знати – зміст норми. Від того, як донесено цей зміст залежить ступінь правомірності поведінки людини. Важливим є й рівень правової культури індивіда. Однак звернемося до джерел права.

Різноманітність джерел права показує багату варіативність способів доведення права до громадянина. Тому і право може розумітись громадянином по-різному. Що в джерелі права бачить людина, на що в більшості випадків звертає увагу? Зробимо короткий аналіз.

Нормативно-правовий акт. Його найяскравішим формальним проявом служить закон. Звертаючись до закону, громадяни перш за все чекають від нього дієвості, яка базується на його юридичній силі. Тому головне, що бачить у законі громадянин - це наявність санкції за його невиконання. Вагомою є і структурованість закону, чітка розбивка на статті, що полегшує його сприйняття та розуміння. Намагання законодавця правильно врегулювати суспільні відносини приводить до створення понятійного апарата в кожному законі.

Варто відмітити також ієрархічність системи нормативно-правових актів. Її складність доводить до того, що повністю у ній може розібратись та зорієнтуватись лише професіонал. Таким чином, ієрархічність та структурованість як окремого нормативного акту, так і всієї системи в цілому є палкою о двох кінцях.

Звичай. Традиційно під ним розуміється правило поведінки, яке склалося у результаті довготривалого та одноманітного застосування. З першого погляду звичай можна назвати ідеальним джерелом права, тому що він створюється безпосередньо людиною. Однак його подальший аналіз примушує відмовитись від такої позиції. По-перше, звичай має сильний суб'єктивний характер: правило поведінки початково встановлюється однією людиною (у крайньому випадку – невеликою групою осіб), по-друге, це джерело права не забезпечується примусовою силою держави. Звичай в силу своєї природи також не має формального виразу, що ускладнює його застосування у сфері координат громадянин – держава. Держава в даному випадку здатна сприйняти лише звичай, який набув масовості серед громадян. Таким прикладом може служити звичай вступати у шлюб. Шлюбні відносини сьогодні регулюються, наприклад, в Україні, Сімейним кодексом, що є проявом трансформації звичаю у правовий звичай.

Правова доктрина. Складність дослідження правової доктрини як

джерела права – у її різнобарвному розумінні. Навіть у літературі присвяченій аналізу романо-германської правової сім'ї та її джерелам, доктрина має декілька розумінь, як: а) філософсько-правова теорія; б) думки вчених-юристів з тих чи інших питань з приводу сутності та змісту різних юридичних актів; в) наукові праці найбільш авторитетних науковців в галузі права; г) коментарі до кодексів, нормативних актів. Навіть з цього переліку можна побачити, що джерелом права в його загальноприйнятному розумінні, доктрина бути не може. Її безпосередній вплив на суспільні відносини як регулятора можливий лише на рівні теоретичного обґрунтування, пояснення чи тлумачення. Це її недолік. Головним же позитивним моментом доктрини можна вважати те, що вона є джерелом впровадження в правове регулювання новітніх наукових поглядів та розробок. Законодавство при цьому набуває осмисленості та обґрунтованості.

Судове рішення (судова практика). Судовий прецедент як такий, здавалося б, може поставити крапку над визнанням судового рішення як джерела права. Практика країн англо-американської правової сім'ї показала життєздатність рішення суду як джерела права. Однак в нашому випадку виникає питання його застосування у романо-германській правовій сім'ї. Прецедент має під собою високий рівень правосвідомості судді, який приймає рішення. При цьому система західної юридичної освіти відрізняється від вітчизняної в бік переважного викладання тих навчальних дисциплін, які формують правосвідомість. Дуже важливу роль в цьому сенсі аксіологічна складова. Вміння оцінити ситуацію з позицій права, пріоритетності прав і свобод людини, антропоцентричності самого права на сучасному етапі є непосильною ношею для вітчизняної судової системи. Жорстка прив'язаність суду до законодавства робить неможливим для судді аксіологічний маневр у праві. Суддя фактично вимушений робити оцінку у вже визначених рамках, що робить більш можливим появу законного, але несправедливого рішення.

Як вчені шукають єдине універсальне поняття права протягом століть, так, мабуть, вони будуть шукати й ідеальне джерело права. Сьогодні можна робити спробу і виділити ті риси, які «по душі» громадянину як суб'єкту права. При цьому суб'єктів права неможна розглядати як одноколосьорову масу. Ця позиція автора дозволяє виділити моделі поведінки у праві: автономну, гетерономну і девіантну.

Кажучи про девіацію у праві відмітимо, що вона проявляється перш за все у злочинній поведінці, не так часто – у формі адміністративного правопорушення. Ставлення до джерел права проявляється лише у вигляді їх недотримання і порушення. Враховуючи особливості кримінальної відповідальності, стосовно цієї моделі поведінки джерелами права можна вважати лише ті, які містять санкції за правопорушення та мають формальний вираз, тобто ті, що можуть бути сприйняті суб'єктом

злочинної події: закони, кодекси тощо.

Гетерономія поведінки будується на принципі правового утилітаризму: права перш за все і лише тому, що це вигідно робити, та людина не бажає потерпати негативні наслідки за недотримання чи порушення норм права. Тому в цьому випадку важливо говорити про змістовне наповнення правових норм і не завжди про їхній зовнішній вираз. Необхідно враховувати тільки мотивацію суб'єкта, яка фактично може залежати від миттєвою вигоди. Такий підхід може привести і до сприйняття права як чогось тимчасового, що потребує лише поверхневого тлумачення. Суб'єкт не зможе оцінити усю значущість права як регулятора суспільних відносин. З цього ми бачимо, що право буде дієвим лише у випадку повної та адекватної реакції держави на ті зміни, які проходять у суспільстві. Враховуючи різні погляди держави і суспільства на різні соціальні процеси такий стан речей практично неможливий. Маючи апарат примусу, держава вимушена буде його активізувати, що приведе до зростання девіації у поведінці громадян. Висновком є тезис про те, що між формою і змістом гетерономії більше притаманний зміст. Однак лише через формальність він може бути доведений до відома громадянина.

Автономна модель поведінки деякою мірою може бути визнана ідеальною. Саме через цю модель можуть сповідуватись ті принципи ставлення до права, які дозволяють зробити правовий ідеал досяжним. Центральним тут є духовний світ людини. З позицій автономії лише особистість може стати суб'єктом права правосвідомість якої базується на трьох аксіомах. Автор цих аксіом – російський філософ Іван Ільїн – так їх визначав: перша – закон духовної гідності (самоствердження), друга – закон автономії (здатності до самозобов'язування та самоврядування), третя – закон взаємного визнання (взаємна повага і довіра людей одне до одного).

Перша аксіома дозволяє людині виділити себе зі світу природи і розглядати себе як цінність, яка потребує захисту. Закон автономії виявляє духовну зрілість майбутнього суб'єкта права. І тільки закон взаємного визнання показує, що право є актом духовних відносин між людьми, який має під собою здатність до волі, чуттів і розуму. Звідси і правопорядок Ільїн розглядає як систему взаємного духовного визнання. Джерело права визначається самим російським філософом таким чином – це здатність до волі, відчуття і розуму, що ніяк не вписується до системи формально визначених джерел.

Підсумовуючи наведено скажемо наступне, що з суто формальної позиції джерело права оцінює лише представник девіантної моделі поведінки. І, якщо гетерономія вже більшою мірою орієнтується на зміст правової норми (незалежно від мотивації), то автономія переносить зміст до світу духовності суб'єкта права.

Як висновок: чи можна сьогодні говорити про ідеальне джерело

права? Навряд чи. Сучасна правова наука може вивести деякі ознаки ефективного джерела права, але казати навіть про приблизну модель ідеального джерела поки зарано. Єдине, що необхідно відмітити: наведене (ефективне) джерело права повинно синтезувати позитивні риси всіх відомих сучасних права.

ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Чаплюк О. І.

Київський університет права НАН України, Київ

Сучасний стан розвитку держав у внутрішньодержавній сфері, розвиток міждержавної співпраці та співробітництва свідчить про активні процеси взаємодії та взаємовпливу держав, основою метою яких є вільний економічний, соціальний, прогресивний розвиток, що здійснюється на користь суспільства та нормального, гармонійного співіснування держав на міжнародній арені. Інтеграційні та глобалізаційні процеси посилили співпрацю держав на міжнародному рівні, оскільки наслідки певних внутрішніх проблем порушують стабільність всього міжнародного співтовариства, тому внутрішньодержавні проблеми все частіше виносяться на розгляд та вирішення на міжнародну арену. Тому забезпечення механізмів вирішення та управління всіма процесами можливе лише за допомогою ефективних норм права. Метою цього дослідження є здійснення комплексного аналізу сутності міжнародної правотворчості в контексті дослідження основних її закономірностей, через характеристику пізнання, діяльності та результату, як основних елементів, що відображають специфіку міжнародної правотворчості.

Однак, для більш змістовного з'ясування особливостей міжнародної правотворчості, доцільно звернути увагу на те, що категорія онтологія в перекладі з грецької означає суще, вчення, а тому в подальшому склалося як філософське вчення про буття як таке [1, с. 449]. Тобто це вчення, що надає змогу з'ясувати основоположні аспекти функціонування, існування та розвитку найважливішого, істинного. Тобто в нашому аспекті, з'ясуванні особливостей здійснення та розвитку міжнародної правотворчості як правового явища. В свою чергу категорія сутність, є категорією онтології, що характеризує внутрішній аспект буття. Сутність – категорія онтології, що спрямована на позначення внутрішнього, сукупності істотних властивостей предмета, без яких він існувати не може [1, с. 623]. Тому, саме характеристика вищезазначеного надасть змогу з'ясувати особливості та важливість процесу формування норм міжнародного права через призму характеристики його внутрішнього прояву та лише йому притаманних властивостей.

Міжнародна правотворчість є діяльністю, що спрямована на формування норм міжнародного права, здійснюються компетентними суб'єктами, у чітко визначених сферах, є нормативно врегульованими, однак більш змістовне пізнання внутрішніх аспектів здійснення міжнародної правотворчості можливе за умови використання трьох елементів: пізнання, діяльність та результат, за допомогою яких можливе цілісне, комплексне розуміння аспектів сутності міжнародної правотворчості.

Отже, особливість формування норм міжнародного права має пряму залежність від певних об'єктивних обставин, а саме від рівня розвитку суспільних та міждержавних відносин, потреби в їх правовому регулюванні. Саме з'ясування відповідних закономірностей складає зміст процесу пізнання. Слушно зазначав Д. В. Чухвічев, що підставою створення закону є пізнання тих складних умов, факторів, обставин, тих постійно та динамічно розвинутих суспільних відносин, необхідність правового регулювання яких зумовлена потребами суспільства і соціального розвитку [2, с.71]. Аналогічної точки зору дотримується А. Є. Екімов доводячи, що аналіз інтересів показує, що сам зміст суспільних відносин складається з передумов формування права[3,с.79].

Дієвою та ефективною норма міжнародного права буде лише в тому випадку, якщо вона буде адекватно відображати об'єктивну існуючу реальність, стан міждержавного співробітництва та закономірності їх взаємодії і тенденції розвитку. В процесі міжнародного пізнання виявляються міжнародні відносини, закономірності їх розвитку, стан міжнародного співтовариства. Результат пізнання має знайти втілення в нормах національного та міжнародного права. Генеральний секретар ООН Х. П. Куельяр слушно зазначав, що своєчасний ефективний розвиток і співіснування держав в значній мірі залежить від їх здатності визначити багаточисельні фактори, які діють за межами їх національних кордонів, і розробки діючих методів їх обліку [4, с. 5].

Таким чином, процес правотворчості на міжнародному рівнях розпочинається із з'ясування певних суспільних проблем, що існують в суспільстві; протиріч, уникнення яких може бути забезпечено лише правовим методом. Процес пізнавальної діяльності при здійсненні міжнародної правотворчості передбачає виявлення усвідомленої необхідності, доцільності в правовому регулюванні і пізнанні міжнародних відносин, які потребують міжнародно – правового регулювання та інтересів, які є основою розвитку останніх та на основі яких, формується міжнародна політика. Специфіка створення норм міжнародного права, на думку С. В. Черніченка, полягає в тому, що норми завжди є результатом згоди, вираженням згоди [5, с. 21]. Таким чином, під змістом «згоди» можливо розуміти знаходження консенсусу стосовно тих інтересів і потреб (національних), з якими виступає держава з вимогою їх втілення в нормах міжнародного права, оскільки наявність спільного інтересу, хоча б у двох суб'єктів міжнародної правотворчості (держав) є основною підставою для

формування норми міжнародного права.

Таким чином, необхідно виходити з того, що пізнавальна діяльність в процесі здійснення міжнародної правотворчості повинна ґрунтуватись на загальнолюдських цінностях, що у своїй сукупності складаються із національних і міжнародних потреб та інтересів.

Після процесу пізнання цілком логічним є здійснення дій за результатами пізнання, якими виступає отримана інформація та знання про виявленні фактори (умови) соціальної дійсності, інтереси та потреби. Таким чином, на основі аналізу та конкретизації отриманих знань і інформації приймається рішення про надання їм правового характеру, що включає перехід від пізнання до діяльності. Отже, процес переходу від одного етапу до іншого має багатоступеневий та складний характер.

Активна діяльність по створенню норм міжнародного права залежить від суб'єктів міжнародного права. Знання, отримані в результаті дослідження об'єктивної соціальної дійсності, потребують їх адекватної оцінки про необхідність чи недоцільність надання їм правової регламентації. Формується міжнародно – правова позиція, тобто ставлення держави до формування нових норм міжнародного права. Саме момент, коли міжнародно – правова позиція набуває нормативного характеру, є переходом від пізнання до діяльності, адже вона є підставою виникнення правотворчої ініціативи, яка забезпечує формування (виникнення) «бажання» у інших держав до здійснення міжнародної правотворчості. Сформована державна позиція, яка закріплена у відповідних документах, є силою, що зумовлює зовнішні вольові акти, які породжують нормотворчу ініціативу і (або) призводять до співпраці з іншими державами [6, с. 72]. Міжнародно – правотворча діяльність являє собою сукупність процесуально закріплених дій, спрямованих на формування норм міжнародного права, які розпочинаються з виявлення ініціативи щодо розробки проекту міжнародного документу, узгодження основних його змістовних положень, коли здійснюється компромісне прийняття рішення між суб'єктами міжнародної правотворчості і закінчуючи безпосереднім створенням міжнародних норм, які в своїй сукупності складають зміст міжнародного документу.

Заключним елементом, що відображає цикл пізнання сутності національної та міжнародної правотворчості і має цілеспрямований характер, є результат зазначених різновидів діяльності. Результатом міжнародної правотворчості є створення міжнародного документу, що вміщує норми міжнародного права, які покликані визначати та стабілізувати стан міжнародної політики, вирішувати глобальні міждержавні питання, врегульовувати взаємовідносини між державами, між державами та міжнародними організаціями і сприяти гармонійному, безконфліктному, безкризисному розвитку міжнародних відносин.

Список використаних джерел

1. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 750 с.
2. Чухвичев Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев. – М. : Закон и право, 2006. – 415с.
3. А. И. Экимов Интересы и предправотворческий процесс // Вестник Ленинградского университета, 1984. – Вып. 1. – С. 74–79.
4. Перес де Куэльяр, Х. Организация Объединенных Наций: сегодня и завтра: заявления и доклады Генерального секретаря ООН / Хавьер Перес де Куэльяр. – М : Наука, 1998. – С.3–15.
5. Черниченко С. В. Теория международного права: в 2-х т. – Т. 1. Международное право: современные теоретические проблемы / С. В. Черниченко. – М. : НИМП, 1999. – 336 с.
6. Крылов Н. Б. Правотворческая деятельность международных организаций. – М.: Наука, 1988. – 170 с.

ПРИМУС І НАСИЛЬСТВО: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ

Чмихун С. Є.

*Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», Харків*

Примус є багатоаспектним і складним явищем, вивченням якого займаються різні наукові та навчальні дисципліни. Примус можна розглядати з позицій права, соціології, філософії, етики, моралі – і в кожному з цих випадків дана категорія відкриває якісь нові свої сторони. Насильство і примус мають як загальні, так і різні риси.

Філософи з давніх часів намагалися виділити відмінності між насильством і примусом. Платон відокремлює примус від насильства так: незаконний і несправедливий примус є насильством, а законний примус справедливим і допустимим. Про насильство ж можна говорити тоді, коли сила переломлює силу.

Аристотель необхідність в сенсі насильства відрізняє від свободи. Необхідним називається те, без чого, як сприяючої причини, не можна жити (наприклад, дихання і їжа необхідні для живої істоти, бо існувати без них неможливо). Також те, без чого благо не може існувати або виникнути, а зло не можна усунути або від нього звільнитися. У застосуванні до насильницького і до насильства: таким є те, що заважає і перешкоджає всупереч прагненню і зробленому вибору. Насправді, насильницьке називається необхідним: тому воно і заподіює печаль. Але вічне буття як раз не є необхідність в сенсі насильства, але є повною свободою.

Насильство має місце тільки у взаєминах між людьми, оскільки вони володіють свободою волею; воно в цьому сенсі є суспільні відносини (А. А. Гусейнов). При цьому примус виступає як ресурс соціального

моделювання і управління, як суспільно значуща потреба. Дана потреба виконує в соціумі функції інтеграції, регуляції, захисту соціальних інтересів і забезпечення соціальної безпеки. А значить можна з повною підставою виділити негативний і позитивний примуси. Це дозволить збільшити дослідний діапазон форм і способів легітимації примусу як суспільно значущої потреби.

Ототожнюючи ж соціальний примус з соціальним насильством як невинуватим, несправедливим застосуванням сили для вирішення соціальних завдань, можна зробити висновок, що насильство – це застосування індивідом або соціальною групою різних (аж до збройного впливу) форм примусу щодо інших індивідів, соціальних груп з метою придбання або збереження економічного і політичного панування. Але, соціум потребує впорядкування суспільного життя, стабільності існуючих в ньому відносин. Ця мета досягається нормуванням поведінки індивідів і їх об'єднань, контролем за дотриманням встановлених правил поведінки. Основним протиріччям соціального буття є розбіжність волі керуючого і волі керованого. Тому підкорення останнього як неодмінна умова впорядкованості суспільного життя не є автоматичним результатом встановлення відповідних правил поведінки. Керуючий (система управління) повинен забезпечити досягнення цього результату. Попри всю різноманітність способів упорядкування вони, в кінцевому рахунку, зводяться до основних: примусу, заохоченню та переконанню.

Примус існує і в таких близьких стосунках, як відносини двох закоханих, батьків і дітей, навіть друзів: заради служіння Вітчизні, сім'ї або дружби нав'язуються певні вчинки і певні думки. Ви пізнаєте соціальний факт в тому примусі, що надається ззовні на ваше життя і визначає ваші вчинки, ваші думки і почуття. (Московічі С. «Машина, що творить богів»). Однак соціальний примус не тотожний примусу фізичному, хоча їх результати можуть бути подібними. Якщо їх відмінності і виглядають зовні очевидними, необхідно ще зрозуміти їх сутність. С. Московічі пропонує звернутися до роману «Анна Кареніна» як до дзеркала, що відбиває суспільні проблеми. Мучений релігійними і соціальними проблемами, Л. Толстой через своїх персонажів ставить життєво важливі питання. Його героїня мучиться проблемою: що може істинна особистість перед обличчям суспільства. Яка природа тих пут, з яких не можна вирватися? Ця особистість відчуває тягар необхідності, якій вона підкорюється в кожному мить свого життя. Ми дізнаємося цю необхідність з того, як вона заявляє про себе з владністю повинності: «Ти повинен любити ближнього свого», «Ти повинен коритися батькові і матері» або «Ти не повинен вбивати», «Ти не повинен чинити перелюб», коротше, « Ти повинен». Таким чином, життя і вчинки в суспільстві відзначені цими приписами і цими заборонами. Примус існує лише в тій мірі, в якій індивід чинить опір боргу, нав'язаному групою. Або коли він жертвує чимось,

відмовляється від очікуваної вигоди або від надії на щастя. Забороняючи своїм прихильникам їсти свинину, Коран підкреслює це особливо: «Не кажи: я не люблю свинину. Скажи: я любив би її, але мій небесний Отче заборонив мені їсти її».

Таким чином, будучи традиційною темою робіт різних напрямків думки, ідея застосування сили примусу зазнавала різні зміни. Ідея ненасильства заперечує ідею насильства, а завдяки ідеї «справедливого» примусу відбувається діалектичне заперечення ідеї ненасильства. При цьому поняття силового примусу стає як родове по відношенню до своїх модусів, якими є насильство і примус за потребою.

HUMAN AND ROBOT IN THE CIRCLE OF IDENTIFICATION AND ETHICS QUESTIONS

Гайдамачук О. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Before special sciences started to study culture, the last had been comprehended as some active transforming force, which conduces human evolution and human acquisition of some important benefits compared to animals. Although the evolution and progress ideas have being criticized all the time, the human priority comprehension as the essential part of a human nature questioning has unfolded mainly in the field of two kinds of questions: self-identity questions and ethical questions. If the first kind asks the search of special and distinctive human features, the second kind is aimed to work out some complex norms of comfort co-existence. For example, on the XXIV World Congress of Philosophy L. Svendsen listed as the essential distinctive properties between human and nonhuman animals the next: «self-consciousness, language, conceptual capacity, tool-using, toolmaking, awareness of one's own mortality, metacognition, morality...» and even the ability «to be bored» [Svendsen, 282]. But to define who / what is human, according to Svendsen, we should understand it «rather in terms of ascription or recognition» [Svendsen, 288], because this question is open-ended still humanity has being performed.

Researchers are interested not only in which features and abilities distinguishes people from animals, but they seek to know which reasons do we have to treat animals, fishes, insects etc. humanly and whether humanism has its borders. Long-term discussions on the topic have left open many unresolved issues, though there are observed some awareness of importance and irresistibility of ethical attitude cultivation to animals and to the whole nature; because people and the whole our planet surviving depends on community's and individual's humanity level. Now we have more unresolved issues than obvious achievements. But in the general perspective of human-animal relationship we encounter the necessity to live in tune with the Alien¹ (that means the need to see in it some own-other, in particular we should see the kind of animal in ourselves).

The context of continuing moral-identity searching in relation to nature was radically revised by XXI century's new questions about humanism borders and the "alien" boundaries from unexpected side: in which way human differs from robot and which human features and abilities remain exclusively human?

---

¹ J. Kristeva suggested to start looking for «foreigners to ourselves», because this process can open for us the possibility to live peacefully together.

So we have the situation when the circumscription of “purely human” realm is being specified not only from the side of nature, but from the side of technics too, in other words from the side of “artificial” nature. And this, as we can see, doubles the problems of unresolved earlier questions. We find interesting that the same kinds of questions are actualized in the researching of new relationships human-and-robot: 1) identity questions and 2) moral ones. The difference between human and robot appears out almost according to the same list, which was articulated by Svendsen in relation to nonhuman animals. So to compare human and robot we can work out the similar list: 1) self-consciousness, 2) speech, 3) conceptual capacity, 4) creativity, 5) awareness of one’s own mortality, 6) metacognition, 7) morality, 8) emotions etc. But we should add one more problem in the case.

The layer of identity issues is complicated in the context of transhumanism², because the last is supposed to have direct invasion in the human nature or even to combine human and robot together in some new kind of creature. S. Shin warns us about unexpected risks which can hide artificial improvement of human (with means of bio- or smart-technology): «enhancement technologies by themselves do not guarantee a better society or a better life, nor do they make a better human being» [Shin, 280]. Such kind of being may be named as “posthuman” or in different way, but the new name for human will not resolve identity and moral issues discussed above. The future is seen today as the broadening use of different gadgets in everyday life and as a progress of peculiar “gadgetomania” in people. One of the hottest issues about the quality of potential human-robot “symbiosis” is the prediction of mankind fate in future. What is such gadget-dependency for human: the sign of culture development or rather the sign of human degradation? According to S. Kostyuchkov, «for a post-industrial society biological and somatic (bodily) measurements, transformation of man corporeality, his or her orientation to artificiality, caused by necessity of technological intervention to save health and life of person (exo- and endoprosthesis, pacemakers, therapeutic complexes connected with so-called "machine aggression"); restructuring of individual consciousness in the direction of virtualization of real and realization of virtual become relevant» [Kostyuchkov, 107]. Future promises us to meet not only «genetically modified being», robots-workers, but robots-citizens too. For example, anthropomorphous robot Sophie activated 2015 year has a citizenship³. The robot has challenged our traditional humanity understanding: should we

---

² S. Shin distinguishes two transhumanist views: libertarian transhumanism and technoprogresivism [Shin, 269]. And the researcher marked as the sharpest problem of transhumanism discussed now the problem of social inequality.

³ According to BBC, Sophia the robot is a citizen of Saudi Arabia [Kleinman]. 11.10.2018 Sophia the robot was presented to Ukrainian society and had short interviews with journalists [Коріновська]. But the Hanson Robotics director David Chen explained that all her answers now are programmed and she is still unable to spontaneous dialogues. But as far as she has been constantly evolving they are sure that is only the question of time.

treat humanly robots? Is it ethically acceptable to create humanoid robots? Is it reasonable to trust the right to vote to robots in the questions which require a prevailing world outlook? Would it be appropriate to ask a question about respectful attitude to robots? Could the ability of robots to demonstrate their respect to human beings be important for us? The most anxious question about Sophie the robot is «what if robots will wipe out humankind?» [Ященко]. We can recognize in the roboto-phobia some kind of “fear of alien” re-actualization. Immanent “foreigner” is reflected in every “alien”.

To sum up, the two key kinds of questions about human nature 1) as in the case of comparing human and animal or 2) in the case of human and robot are both aimed at the “alien”, which demands human to adapt to it. And the intrinsic need to search for more persuasive reasons to assure themselves in human priority is not only self-esteem or self-cognition issues but surviving as a human being issue too. May be, to find such reasons people will need to realize they have rich hidden potential possibilities for developing. And this is the alien in themselves which just looks forward to be opened and obtained.

Література

1. Kleinman Z. CES 2018: A clunky chat with Sophia the robot // BBC. News Technology. 2018, 9 January. – <https://www.bbc.com/news/technology-42616687>
2. Коріновська Н. «Кохання між людиною і роботом можливе»: що розповіла робот Софія під час першого візиту в Україну // Штучний інтелект. Технології. Громадське, 2018. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/%C2%ABkohannya-mizh-lyudinoyu-i-robotom-mozhlive%C2%BB-sho-rozprovila-robot-sofiya-pid-chas-pershogo-vizitu-v-ukrayinu>.
3. Kostyuchkov S. K. Different human images and anthropological colissions of post-modernism epoch: biophilosophical interpretation // Антропологічні виміри філософських досліджень, 2018, Вип. 13. – С. 100–111. – Режим доступу: <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/131967>.
4. Shin S. Transhumanism and Biopolitics of Human Enhancement // The XXIV World Congress of Philosophy. – Beijing, 2018, August 13-20. – P. 269-281. Режим доступу: <http://wcp2018.pku.edu.cn/docs/20180813003234774746.pdf>.
5. Svendsen Lars Fr. H. Being Human // The XXIV World Congress of Philosophy. – Beijing, 2018, August 13-20. – P. 282-288. Режим доступу: <http://wcp2018.pku.edu.cn/docs/20180813003234774746.pdf>.
6. Ященко В.А. Уничтожат ли человечество умные роботы? // Математичні машини і системи, 2017, № 4 – с.169-179. http://www.immsp.kiev.ua/publications/articles/2017/2017_4/04_2017_Yachenko.pdf.

РИНКОВІ НОВАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Євсєєв С. Є., Тодріна І. В.

*Харківський науково-дослідний інститут козацтва, Харків,
Харківській національний університет будівництва та архітектури,
Харків*

Важко назвати іншу тему в історії України, що викликала б такий великий інтерес, як історія запорозького козацтва. Йому присвячені численні наукові і популярні, історичні і літературні праці, твори мистецтва, музики, народної творчості.

Вже у XVI столітті з'явилися твори, автори яких прагнули з'ясувати причини виникнення козацтва, характер тогочасного суспільного устрою, взаємини між козаками та іншими верствами суспільства – селянством, міщанством, шляхетством, роль козаків в історичних подіях. Проте і на сьогодні роль запорозького козацтва у формуванні ринкових відносин в Україні, руйнуванні застарілого натурального господарства, досліджена недостатньо.

Історичні та літературні джерела свідчать про те, що вже наприкінці XVI століття господарство Запорожжя значно розширилося. Збільшилась кількість зимівників, а також рибних та інших промислів. Пожвавлення господарської діяльності призвело до посилення нерівності серед козаків. Заможні козаки, що міцно осіли в своїх зимівниках і на промислах, широко використовували працю втікачів, які шукали на Запорожжі порятунку. Маса простого люду, що скупчувалася за порогами, була відома австрійському послу Лясоті під принизливою назвою “чернь”. Лясота, хоч і не довго пробув в Україні, помітив, що є серед козаків багато бідняків. Ця біднота – «сіромахи», як їх називали, шукала заробітку у власників зимівників, промислів, суден, тобто у тих, кому, за словами Лясоти, «там добре живеться». Ось як малює стародавня народна дума про козака Ганжу Андибера, зовнішність сіромахи:

На козаку, бідному у нетязі,
Три сором язі,
Опанчина рогозоя,
Поясина хмельоя.
На козаку, бідному нетязі, сап'янці –
Видно п'яти й пальці,
Де ступить – босої ноги слід пише.
А ще на козаку, бідному нетязі, шапка-бірка –
Зверху дірка,
Хутро голе, околиці біг має –
Вона дощем покрита,
А вітром на славу козацьку підбита...

Про бідність запорозької голоти говорять також численні народні приказки і прислів'я, наприклад: «Козак – душа правдивая – сорочки не має». «Сидить козак на стерні та й штани лагає, стерня його в спину коле, а він штани лає». «Прокляту матір ма – ні сорочки, ні штанів – одна клята сірома» та інші. Але не треба вважати, що сіромаха приречений був на таке жалюгідне існування. Під час успішного походу на його долю випадала різна здобич, та вона не довго затримувалась у його руках. Не були сіромахи і безправними. Про це оповідає той же Лясота, згадуючи поведінку козацької черні під час обговорення пропозиції цісаря про вступ до нього на службу. Підкреслимо, що саме ця сірома була найбільш активною у військових справах не тільки під час повстань, а й відзначилася в походах проти татар і турків, та навіть в рядах найманих військ під час Тридцятилітньої війни.

Заможне козацтво вважало за краще займатися господарчою діяльністю, і пізніше стало наймати бідних козаків замість себе у військо.

Отже, значна частина козацтва, в умовах пануючого натурального господарства в Україні, на Запорозжжі перетворювалась на найману робочу силу на ринкових засадах. Козаки фактично ставали озброєними робітниками, які при їх надмірній експлуатації були здатні чинити організований озброєний опір роботодавцям. Майнове розшарування козаків негативно позначалося на результатах багатьох антифеодальних повстань, проте свідчило про формування якісно нових, ринкових господарських відносин.

Прикладом ринкових відносин у військовій справі є участь запорозького війська у військових діях проти Туреччини на боці австрійського уряду. Австрійський імператор Рудольф II влітку 1593 року запропонував козакам вирушити до Молдавії, переправитись через Дунай і виступити проти турків.

Під час обговорення цієї пропозиції козаки розділилися на два Кола. В одному була старшина, у другому – прості люди, яких називали черню. Обговоривши усі питання між собою, чернь ухвалила прийняти пропозицію без голосування, після чого побігла до старшинського Кола, погрожуючи, що коли хтось буде проти, вони його втоплять у воді. Старшина відразу погодилася, бо не хотіла протівитися черні, яка була більш сильною, могутнішою і згуртованою і не терпіла ані яких заперечень.

В решті-решт запорозжці, отримавши від імператорського посла Лясоти 8000 дукатів, тулумбаси і хоругви, забов'язалися виступити на боці Австрії проти турків. У листі Війська Запорозького до цісаря повідомлялося про готовність до походу, «який вирішили зробити морем на човнах із божою поміччю іменем і на службі вашої цісарської величності». Не бажаючи ускладнень з польським урядом, запорозжці просили цісаря, щоб він гарантував кожному козакові після походу

«вільний і безпечний проїзд і повернення на батьківщину». Тут же йшлося про те, що Військо Запорозьке «може виставити близько шести тисяч досвідчених добірних козаків, крім мешканців прикордонних сіл».

Вірні своєму слову запорожці двічі – наприкінці 1594 і навесні 1595 років – організовували походи проти турків у Молдавію.

Отже в умовах жорсткої феодальної системи, яка сформувалася на українських землях, вже в XV-XVI ст. запорозьке козацтво стало осередком формування нових, на той час прогресивних, ринкових, соціально-економічних відносин. Цей історичний факт є яскравим підтвердженням прихильності волелюбного українського народу до цінностей європейської культури.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Загрійчук І. Д.

Український державний університет залізничного транспорту, Харків

Проблема співжиття спільнот з різними культурними кодами є дуже давньою. Яким би чином не трактували дослідники біблійний переказ про Вавілонську вежу, цю насправді багатопланову та багат шарову притчу, але вже через неї ми можемо зробити висновок, що питання взаєморозуміння, узгодження спільних дій було актуальним завжди, скільки існує людство. І це не дивно, адже якою б великою не була наша планета рано чи пізно спільноти з різною мовою та культурою зустрічаються в єдиному просторі, стикаються, перехрещуються, одним словом, взаємодіють.

Історичне минуле народів показало, що вироблення алгоритму взаємодії різних культурних світів не така вже проста задача. Якщо навіть не брати до уваги племінний етап розвитку людської цивілізації, то вже на ранніх ступенях державного існування спільнот фіксуються кілька форм інтеграції різноликих в культурному відношенні народностей. Були серед них і такі, які й інтеграцією назвати не можна. Це коли, наприклад, держава об'єднувала різні за мовою та культурою спільноти, але взаємодії між ними практично не було. Все обмежувалось локальним життям на обмеженій території, а причетність до державного цілого реалізувалась чи то даниною, чи якимось іншими повинностями. Вожді та імператори стародавнього світу, наприклад, часто заставляли підбиті народи визнати богів завойовників.

Зміцнення держав та необхідність творення єдиного простору комунікації на певному етапі вилилось у спроби насильницької асиміляції залежних народів, перехід останніх на мову і культуру домінуючої нації. Це період так званих абсолютистських держав, які по суті були

володіннями князівських, царських та королівських дворів. Крах абсолютистських форм правління призвів до утвердження нового принципу творення державної організації. Починаючи з великої французької революції, серед народів світу, і в першу чергу у Європі, поступово запанував національний принцип, коли кожний народ прагнув організуватись державно, тобто створити свою національну організацію державного типу.

Треба визнати, що ніколи, як названі вище способи співжиття націй в єдиній державі, так і не названі, не є чітко розмежованими. Тим більше, що існує ціла низка перехідних форм у відносинах між націями, які сьогодні назвали б гібридними. І все ж таки суспільно-політичні рухи, починаючи з кінця XVIII століття, як правило, сповідували національний принцип. Сказане зовсім не означає, що сьогодні немає імперій, або що всі державні утворення побудовані за національним принципом. Суспільні закони існують як тенденції, а тому в одну і ту ж епоху, не тільки можуть, але й існують різноманітні суспільні форми та взаємовідносини між ними. Але епоха визначається тими формами економічного, культурного та політичного життя, які домінують і визначають обличчя історичного часу.

Під кінець XX сторіччя проблеми міжнаціональних та міжкультурних взаємин різко загострилися. Як і раніше існують бездержавні народи, які зазнають соціальних та культурних утисків, що викликає напруження та конфлікти. До старих проблем додалися і нові. Неймовірно зросла добровільна міграція між народами та державами. Вона залишається добровільною навіть тоді, коли викликана економічними негараздами, коли люди під тиском матеріальних обставин змінюють своє місце проживання, переселяючись в інокультурні світи в пошуках кращої долі. Принагідно слід зауважити, що еміграція відбувається не лише з упосліджених країн в країни розвинуті з економічних причин. Вже існують не лише поодинокі факти, а просліджується тенденція, коли емігрують і освічені, і матеріально забезпечені туди, де їм забезпечені кращі умови для творчості.

Як би там не було, але значна частина людей, що виростає в одній культурі, свідомо та добровільно перебирається в інше культурне середовище, де перед ними постає питання подвійного гатунку: зберегти свою первісну ідентичність та інтегруватись в нову.

Усвідомлення такої потреби мігрантів та визнання національного принципу державотворення привело дослідників до творення концептів «політична нація» та «мультикультуралізм».

Все зростаюча культурна розмаїтість національних держав викликала до життя концепт «політична нація», який з'явився в результаті врахування змін, що сталися останнім часом в стосунках як між людьми різної національної культури, так і між державами. Поняття політичної нації не заперечує етнічне ядро національної держави, але розширює його

таким чином, що включає в себе інокультурні елементи, які називають національними меншинами, або етнічними групами. Належність до політичної нації обирається людиною свідомо, тоді як етнічність визначається походженням.

З метою врахування культурних потреб національних меншин та етнічних груп в чужому для мігрантів національному середовищі була вироблена політика, що отримала назву «мультикультуралізм». Метою даної практики була м'яка інтеграція інокультурного та іномовного елементу в суспільне життя національної держави. До певного часу даний принцип сприяв підтриманню громадянського миру та злагоди в етнічно розмаїтих суспільствах. Значною мірою дана позиція виконує свою консолідуючу та гуртуючу роль і сьогодні. Та разом з тим, у зв'язку з розростанням через міграцію таких національних меншин та етнічних груп в старих європейських національних державах виникли проблеми з інтеграцією суспільств. Натуралізація іммігрантів стає все складнішою, що створює певні проблеми для культурно домінуючої частини суспільства. В середовищі дослідників та активної частини населення, особливо серед політиків, все частіше виникає тривога за майбутнє своїх країн. Поширюються сумніви щодо істинності сучасного тлумачення мультикультуралізму та його практичної реалізації.

Подібні проблеми існують і на пострадянському просторі. Тільки викликані вони дещо іншими причинами. Вони є наслідком реалізації комуністичною владою концепту «радянський народ», в результаті чого значна частина громадян колишньої держави опинилась в нових країнах, де відбувається відродження націй. У зв'язку з цим, «радянські люди» часто не відчують національно-культурного комфорту. Виникають проблеми з інтеграцією нових суспільств, яка різними пострадянськими державами здійснюється по-різному: від ненадання громадянства певним категоріям населення до «м'якого» витіснення тих, хто з тих чи інших причин не прагне інтегруватись в нові суспільства.

Як би там не було, але тенденція до зростання етнічної розмаїтості залишається. Саме тому, не дивлячись на проблеми, які приніс мультикультуралізм в його сьогоднішній формі, даний принцип залишається актуальним. Це означає, що національні держави хоч і містять в своїй основі етнічне ядро, все ж змушені прийняти на озброєння принцип політичної нації.

В непростій ситуації опинилась Україна. Хоч суспільство достатньо толерантне щодо національних меншин та етнічних груп, але важка економічна ситуація, слабкість державних органів, відчай та дезорієнтація громадян створюють сприятливий ґрунт для спекуляцій навколо мови, культури та напрямку розвитку. В такій ситуації потрібна виваженість, такт, турбота державних органів про всіх громадян, особливо про етнічні меншини та їхні культурні потреби, як би це важко не було.

Складність ситуації в Україні пов'язана з тим, що необхідність турботи про національні меншини та етнічні групи покладається на український етнос, який є найбільш чисельним в українській національній державі і одночасно дуже понівечений минулою історією. Українська нація як етнос сама потребує підтримки держави, створення умов для національно-культурного відродження. Перед державою стоїть надскладне завдання: поєднати ці два процеси, зробити їх комплементарними, вивести суспільство на новий рівень розвитку.

В останні роки ситуація ускладнилась ще й війною на сході країни. Склалась не найкраща обставина для розвитку. Тому дуже важливо не піддатись емоціям, не зруйнувати уже досягнуте, не обізлитись. Тим більше, що у сфері міжетнічних стосунків війна виявила немало патріотів серед громадян неукраїнського етнічного походження. Варто цим дорожити, плекати і розвивати внутрішню громадянську єдність.

В критичні періоди національної історії завжди була велика потреба в людях високого гатунку, які б стратегічно мислили, творили нові відносини, утверджували більш досконалий спосіб життя. В цьому контексті слід пам'ятати, що сучасна боротьба в Україні, будучи національною, ведеться не лише за національну свободу, але й за нові відносини між народами, націями та державами, за цінності, які сьогодні прийнято називати європейськими. А тому дуже важливо не зрадити принципів національної співпраці, консолідації суспільства на загальнолюдських засадах, залишаючись при цьому чутливими до культурних проблем тих, хто вільно, чи невільно опинився за межами свого національно-культурного ареалу. Така співпраця, розумне втілення принципів мультикультуралізму неминуче призведуть до утвердження справді людського способу життя, вільного від будь-якої дискримінації.

М. КОСТОМАРОВ: КОНГЛОМЕРАТ ДУХОВНОЇ СТІЙКОСТІ ТА НЕСХИТНОСТІ

Некряч О. В.

Київський університет права Національної академії наук України, Київ

Творчість Миколи Костомарова на етапі відродження та утвердження національної духовності українського етносу (40–60 рр. XIX ст.) стала знаковою подією. Це була особистість, яка органічно синтезувала в собі геній письменника та вченого, явивши як в історичній науці, публіцистиці, так і в творчості неординарний тип художника-історика. Послугуючись визначенням М. Бердяєва, «завжди творець», адже, «у художньому сприйнятті світ даний нам вже просвітленим та звільненим, у ньому людина проривається через тяжкість світу. У творчо-художньому відношенні до світу вже привідкривається світ інший...» [1, с. 28–29].

Саме тому доцільно фокусуватись на питомих національній культурі прийомах дослідження та митцях. Як зазначив Л. Білецький: «...на перше місце висунути наукові ідеї та методологічні принципи українських учених, з'ясувати їх значення не лише в українській науці, але взагалі, і цим дати зрозуміти нашим молодим сучасним і майбутнім ученим, що перш, аніж наслідувати західноєвропейські ідеї, треба конче заглянути в нашу наукову скарбницю, яка ці ідеї перетворила своїм українським генієм чи талантом, видобула звідтам своєрідну українську ідейно-наукову іскру, яка, може, й краще освітила темряву наукової праці, котру молодше покоління це не так добре знає». [2, с. 217].

М. Костомаров належить до тієї частини українських письменників, які своєю творчістю та активною публічною діяльністю утверджували у свідомості нації віру у відродження рідної батьківщини (концепція М. Костомарова щодо Української держави, яка може входити до складу Російської імперії виключно на правах федерації (книга «Две русские народности»), розвінчували політичні міфи, що насаджувалися суспільству царатом задля пригнічення і придушення особистості, а в результаті – цілого народу, тому ставили собі за мету об'єктивне висвітлення подій вітчизняної історії. Зазначена тактика відобразилась на вмілому поєднанні в епічних творах М. Костомарова історичного матеріалу, важливих суспільних і морально-етичних проблем із емоційно-ліричними відступами. Авторське, певною мірою суб'єктивне трактування явищ і подій створює атмосферу дзеркального відображення: читач із інертного стану ознайомлення з твором стає ніби активним його учасником, співпереживаючи героям, опиняється в зображеній епосі. Адже історичні факти, відомі герої та постаті з фрагментами власних біографічних даних є не тільки символами протилежних історієтворчих сил, а зумовлені викликати симпатії або антипатії своїми діями та, відповідно, вже відомими їхніми наслідками навіть для сучасників М. Костомарова.

Романтична візія України, яка виходила з таких понять, сприяла створенню вже на початку 20-х років XIX століття відповідного розумового клімату, завдяки якому український романтизм був винесений на п'єдестал літератури і трактований як багате джерело натхнення. Це був період, у якому на культурну арену вийшов Харків, де в колах університетської інтелігенції почав формуватися молодий український національний рух, який брав натхнення з ранньої романтичної польської та російської історіографії, фольклористики, літератури, а також з німецької філософії та ідеології.

Уже в перших прозових творах М. Костомаров порушував актуальні проблеми соціуму, психології маси, окремо взятого індивіда. Письменник намагався осмислити важливі морально-етичні, філософські категорії відносин особистості та суспільства, пошуки людиною свого місця в світі. Заглиблюючись у внутрішню суть кожного окремого персонажа,

конкретної історичної епохи, автор розкриває характер свого героя за рахунок його дій та вчинків, які стають викривальною ознакою внутрішніх бажань і прагнень індивіда. Природний інтерес до історичних фактів, подій, особистостей був джерелом і умовним ґрунтом для створення художніх творів, які в процесі написання підкріплювалися емоційно насиченими судженнями, філософськими й психологічними узагальненнями – історичні за змістом, були романтичними за суттю. Висвітлення вічних екзистенційних питань добра і зла, справедливості та несправедливості, кардинальних проблем людського буття, вибору й відповідальності – основні категорії творчості М. Костомарова. Однак, зважаючи на всі авторські розмірковування, спостереження й почуття, кожна його повість – це текст, який залишається відкритим для читача, його суджень і висновків.

Проте таке уважне, помірковане, а з іншого боку цілком овіяне духом романтизму ставлення до своєї творчості повною мірою відповідало і його людській натурі. М. Костомаров як особистість не відзначався сухим дидактизмом і моралізаторством при висловлюванні своїх міркувань і суджень, проте доводив свою думку та полемізував, якщо остаточно був упевнений у її правильності.

Концепція духовності українського народу була тією живильною артерією, яка подавала імпульси письменнику вірити в українців як у націю, що пробуджується з перспективами сягнути ширших світових просторів, постати у власній національній ідентичності наріжним каменем у духовній будові європейської спільноти народів.

Народ як головний суб'єкт історичного життя з усім притаманним йому комплексом уявлень, звичаїв, мови і культурних надбань стає центром уваги всіх форм суспільної свідомості, головним аргументом у боротьбі пригноблених націй за самостійне існування.

Письменник був переконаний, що будь-яку націю творить єдність не тільки станів, не тільки політичних засад, але насамперед моральних – свободи й духовності, тому повсякчас прописував ці настанови у своїх епічних творах.

Вагомість цих позицій не втратила актуальності, вони можуть стати програмою на майбутнє. Не менш важливі пункти про народність правління, стану рівність незалежно від майнової, рівність віросповідань, збереження засад християнської моралі як основи законодавства, державного управління, права власності й освіти. Умовою участі в управлінні державою мала стати освіченість і моральні якості, а не походження чи належність до певного стану.

Показово, що життєва доля М. Костомарова з однаковою силою містила в собі як надбання, так і втрати, перемоги та невдачі. Однак високий рівень і чимале значення здобутків значно перевищили усі невдачі й непорозуміння, які найчастіше виникали серед сучасників митця. Це був

ніби конгломерат духовної стійкості, несхитності, упертої та наполегливої праці, плоди якого не приносили негайного визнання, а діяли з перспективою на майбутнє, на міжкультурному рівні нації.

Література

1. Бердяев Н. А. Собрание сочинений / Н.А. Бердяев. – 3-е изд. – Париж: УМСА-пресс, 1989. – Т. 2. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – 452 с.
2. Білецький Л.Т. Основи української літературно-наукової критики / Упоряд., авт. іст.-біогр.наряду та приміт. М.М. Ільницький. – К.: Либідь, 1998.
3. Костомаров М. І. Науково-публіцистичні і полемічні писання / М. І. Костомаров. – К., Держвидав України, 1928. – 316 с.
4. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.

КОЗАЦЬКИЙ СВІТ В ОБРАЗОТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ П. Д. МАРТИНОВИЧА Петутіна О. О.

*Національний технічний університет «ХПІ», Харків
Академія військово-історичних наук і козацтва, Харків*

Майже 85 років тому, 15 грудня 1933 р., у власній хаті на околиці Костянтинограда від голоду помер П. Д. Мартинович. Цей факт і сьогодні подається як суперечливий, проте джерела свідчать саме про голодну смерть видатного українського художника, етнографа і музейника. Він вирішив поділити трагічну долю земляків, що, ризикуючи життям, зверталися за допомогою саме до нього, звинуваченого в «буржуазному націоналізмі» митця. До останнього Мартинович гостинно відкривав двері своєї невеликої оселі всім нужденним та роздавав скромний музейний гонорар потерпаючим від Голодомору селянам.

Різносторонньо обдарований митець залишив значущу художньо-етно-графічну спадщину, серед якої почесне місце займають графічні та живописні твори козацької тематики – ілюстративні, портретні, жанрово-побутові. З величезної їх кількості збереглося не більше двохсот. Сьогодні вони знаходяться в музеях Харкова, Києва, Сум, Дніпра, приватних колекціях і свідчать про надзвичайний талант і високий професіоналізм Мартиновича-художника.

Розквіт його творчості прийшовся на 70–80-ті рр. XIX ст., коли він навчався в Петербурзькій Академії мистецтв. Друг П. Мартиновича, художник О. Сластьон, згадував про свої перші враження від малюнків талановитого однокурсника: «Він устиг виробити таку чудову маніру, таку

силу, таку плавність ліній, якої <...> не було в багатьох професорів <...>. Найбільше дивувало мене те, що всі малюнки Мартиновича давали такі прекрасні оригінальні типи та сцени, так правдиво, яскраво передавали найтипівішу Україну. <...> Могутня спостережливість, виключна дивовижна художня пам'ять давала йому змогу його живі оповідання зараз же з надзвичайною швидкістю і красою ілюструвати. Про що б не почав говорити Мартинович, він зараз же хапався за олівець і, де тільки було можна, зоставляв свої рисунки» [3, с. 22–23]. Разом з тим не останню роль у становленні митця відіграло перейняте ще у дитинстві від незрячих співців переконання про можливість творчого досягнення світу «очима серця», яке ставилося понад механічне накопичення знань і тренувальні вправи з малюнку та композиції.

Сучасники згадували: сам Мартинович мав щось від козаків. Не випадково великий І. Репін написав його в одному з варіантів знаменитої картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1880–1891) в образі підстриженого «під макітерку» молодого хлопця-бурсака. За спогадами Мартиновича, в його колекції були «дорогоцінні гравюри» Б. Хмельницького роботи Гондіуса, І. Маземи роботи Бернігера та гетьмана П. Дорошенка з «цінними підписами» польською мовою, зробленими ще у XVIII ст. [3, с. 131].

Серед «Українських записів» 70–80-х рр. XIX ст., що залишив митець та етнограф, багато козацьких пісень, записаних зі слів козаків Г. Гончара, О. Бондаря, І. Душейка, репертуару кобзарів І. Кравченка, Т. Магадина, лірників І. Пересади, С. Чекана та народних переказів Гетьманщини, Запоріжжя, Чорномор'я. Відомо, що сам П. Мартинович називав себе «вустівником» – носієм народного епосу – Вустинських книг. Глибока віра у святе призначення епічного надбання і надзвичайна відданість ідеї збереження народної культури для нащадків були стрижнем усього його життя. На думку К. Черемського та О. Боряк, ніхто з вітчизняних художників та етнографів не заглиблювався до такої міри у світ народної традиції і ніхто зі світу зрячих так глибоко і щиро не ототожнював себе із українськими носіями етносу – кобзарями і лірниками – як Мартинович [2, с. 377].

Зберігаючи не тільки тематику, але й самий дух народних майстрів живопису, П. Мартинович ще на початку свого творчого шляху написав дві акварелі: «Запорожець на бандурі грає» та «Запорожець люльку закурює» (1872). На парних, однакових за розміром та формою із заокругленим верхом, роботах художник зобразив сидячі постаті козаків: з люлькою – повернутою вправо, а з бандурою – вліво. С. Таранушенко впевнено стверджує, що це перекомпановка народного «Мамая», яку П. Мартинович позбавив характерної фронтальності та канонічних атрибутів [6, с. 9]. На другому плані – прив'язаний до спису кінь, але спис без обов'язкового в народній картині прапорця. Відсутні також штоф з

горілкою та чарка. На дереві – шапка, замість зброї та козацького герба тощо. У цілому сюжети на відміну від традиційного «Мамая» трактуються реалістично. Роботи показують, як молодий художник розв'язував композиційні завдання – шукав виразних форм у позах, жестах, виразі обличчя, що дозволяли б повніше розкрити характер людини, її внутрішній світ. А головне – в них приваблює надзвичайна душевна простота, пов'язана з великою емоційністю.

Почесне місце у творчій спадщині П. Мартиновича займають ілюстрації до першої та другої частин славнозвісної «Енеїди» І. Котляревського (1873–1874). О. Сластьон згадував, що Мартинович зробив до поеми 13 чудових малюнків олівцем. При цьому він не користувався послугами професійних натурщиків і не пропонував позувати товаришам-студентам. Вибравши сцену, він перечитував її кілька разів, якомога виразніше декламував рядки, змінюючи голоси персонажів. Тоді удавав з себе кожен з дійових осіб, ставав у різні пози і артистично показував, як герой повинен поводитися і говорити [3, с. 37]. Це вміння входити в образ, а також розвинена уява і фантазія допомагали творити вісімнадцятилітньому юнакові, який тільки вступив до Академії. Вражаючим є і сам метод роботи над ілюстраціями, – зауважує мистецтвознавець О. Денисенко, – його витoki криються у тій народній вертепно-травестійній традиції, коли кожен міг бути учасником театралізованого дійства, та і взагалі в етноментальному кодексі українців (естетика «святовідношення», уміння «грати з життям») [2, с. 394].

У своїх ілюстраціях, забарвлених гумором та іронією, сатирою та гротеском, П. Мартинович не відходить від тексту. Рисунки при цьому не тільки не втрачають авторської оригінальності, а й сприймаються як самостійні твори, герої яких наділені гідністю, твердим характером або спокійною лагідністю і доброзичливістю. В роботах виявляється впевнена рука майстра, обізнаність у побутово-історичних реаліях, глибоке знання тексту поеми, відчуття духу козащини. Бо Мартинович втілює образи І. Котляревського у вигляді їхніх прямих нащадків – типових полтавських козаків. Можна тільки пошкодувати, що художник не продовжив ілюстрування інших розділів твору.

У 1903 р. комісія з організації відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві запропонувала видати альбом ілюстрацій П. Мартиновича, присвячений 100-річчю «Енеїди», яке відбувалося із запізненням на п'ять років. Зусиллями О. Сластьона всі роботи до нього були зібрані воедино. Полтавському фотографу І. Хмелевському заказали виготовити 500 примірників. На день відкриття пам'ятника в продаж надійшло 450 альбомів. Гонорар за видання художник пожертвував на влаштування школи ім. І. Котляревського.

Про музичний ранок 31 серпня 1903 р. у переповненій залі місцевого театру згадував О. Сластьон. «Почалося демонстрування чарівним

ліхтарем малюнків П. Мартиновича до «Енеїди» Котляревського. На величезному екрані вони чергувались один за одним. Публіка сприймала їх з надзвичайним захопленням; нарешті, коли з'явився чудесний, повний динамізму й насичений гумором, малюнок на тему «Еней», де Мартинович піднявся до рівня самого Котляревського <...> наелектризована зала розрядилась – вона ніби дрижала від сили оплесків, від вигуків: «Слава», «Браво», «Автора». Овація зростала до свого апогею, дух захоплювало. Почулися часті вигуки: «Встати» <...> Увесь партер, всі поверхи лож, балкон – усе це стояло на ногах і сердечно вітало митця» [3, с. 135].

Запорожець люльку закурює.
1872

Запорожець на бандурі грає.
1872

Художник О. Г. Сластьон
в українському костюмі.
1877-1878

Козак Грицько Ганчар.
1877

Працюючи над композиціями до «Енеїди», Мартинович одночасно зробив три малюнки до козацької думи «Про трьох братів азовських» (1873–1874). Цей твір ми знаходимо в його «Українських записах» у переказах кобзарів І. Кравченка і Т. Магадина, лірників І. Персади та С. Чекана. Графічні роботи призначалися для етнографічних вечорів, влаштованих в Петербурзі видатним композитором М. Лисенком, на яких неодноразово співав відомий кобзар О. Вересай. В малофігурних композиціях Мартиновича немає гострих драматичних ситуацій, переважають спокійні, ідилічні, насичені великим ліризмом сцени. Для майстра взагалі була чужою патетика, бо всі його ілюстрації є ніби зоровим виявом вустинського світогляду епічних сліпців.

Протягом літніх місяців 1877–1880 рр. П. Мартинович написав цикл робіт у м. Вереміївці (Полтавщина), що була заселена козаками – прямими нащадками запорожців, які оселилися на запорозьких паланках до зруйнування Січі. У 70–80-х рр. ХІХ ст. тут у побуті збереглося багато «непорушної старовини» (С. Таранушенко). О. Сластьон називав Вереміївку «казковою», бо «жила вона життям ХVІІІ віку. Чоловіки там ще носили довгі запорозькі шуби. Діди, чоловіки і навіть парубки вбиралися в старовинні сині жупани з вишитими монашками сусіднього монастиря закаврашами та срібними різнофігурними фібулями – застібками. Вони носили також червоні сап'янці з китицями по зовнішніх боках халяв та з великими, порожніми всередині, залізними підковами. <...> Справді здавалось, що ми перенеслися в інший – старий історичний український світ» [3, с. 100–101]. Показати цей світ П. Мартинович вирішив передусім в портретах чумаків, кобзарів, пасічників, бо саме в них відчувалося героїчне козацьке минуле.

Глибоке проникнення в психологію зображуваної людини, досконале знання вишуканої, а разом з тим простої й зрозумілої форми, висока майстерність і реалістична трактовка ставлять їх у ряд найкращих зразків цього жанру в мистецтві України кінця ХІХ ст. О. Сластьон називав портрети Мартиновича самою глибиною і суттю людської душі. «Його роботи не мають характеру тих портретів, що пишуть на замовлення, де натура подається прилизаною та причепуреною, з надутими або солоденькими пиками» [3, с. 147].

Фон портретів майже завжди умовний, часто це тільки фактура чистого паперу. Композиції рідко повторюються: тут і портрети голови, і погруддя, і поколінні портрети. Різноманітні вирази обличчя спокійні та урівноважені; вони позначені напруженою роботою думки, бо автор з його даром характерника завжди умів розговорити людину, що позувала. О. Денисенко, яка вважає портрети вершиною мистецьких здобутків Мартиновича, зосереджує увагу на репрезентативності робіт, де люди відверто позують, дивлячись в об'єктив, як на фото. При цьому художник намагається показати свою перевагу перед фотографом, бо він наповнює

образ внутрішнім змістом, творчо передає натуру, а не механічно її відтворює на фотопапері.

З фотографією, що стала самостійним мистецтвом наприкінці XIX ст., пов'язаний монохромний живописний і графічний портрет. Монохромні, детально опрацьовані роботи домінують і серед портретів П. Мартиновича. В них немає ефектів освітлення, надуманих контрастів світо- й цвітотіні, складних композицій. Але це «своєрідне дзеркало, куди час від часу треба заглядати для оцінки свого сучасного стану і для вчасної корекції думок, поглядів і життєвого шляху» [3, с. 147].

З 1890 р. П. Мартинович остаточно припинив займатися образотворчим мистецтвом, але він став найавторитетнішим дослідником народної творчості із своїм особливим «емпатичним» методом збору й опрацювання фольклорного матеріалу та авторською методикою лабораторного відтворення і природної реконструкції культурної спадщини. Разом з тим він був засновником, а потім і співробітником Красноградського краєзнавчого музею.

У Харківському державному музеї українського мистецтва в 1930 р. була проведена наймасштабніша персональна виставка П. Мартиновича. Саме нашому місту митець подарував більшість виставлених на ній робіт. У листі до майстра від 6 травня 1930 р. С. Таранушенко писав: «Вашу виставку щодня відвідує не менш 90 чоловік, а бувають дні, що відвідує 200, 300, а то і 500 чоловік. І всі задоволені, виставку хвалять. Вас дякують, вітають» [2, с. 365]. Такий же зацікавлений інтерес викликають графічні та живописні роботи Мартиновича і сьогодні. Потреба людини в духовності, що все відчутнішою стає в глобалізованому світі, вимагає цілісних, щирих і світлих образів для наслідування. Художня спадщина П. Мартиновича повністю відповідає цим запитам, бо служить всім небайдужим джерелом інформації про традиційну народну культуру українців.

Література

1. Крвавич Д. П. Українське мистецтво: навч. посіб. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2005. – 268 с.

2. Мартинович П. Д. Українські записи : Українські записи Порфирія Мартиновича, друкована фольклорно-етнографічна спадщина, вибране листування, мартиновичезнавчі студії, вибрана мистецька спадщина, біографічні матеріали / упоряд., прим., покажч. О. О. Савчук; передм. О. Ю. Бріциної. – Х. : Видавець. Савчук О. О., 2012. – 534 с.

3. Мартинович. Спогади О. Сластьона /Ред. А. Березинського. – Х.: Рух, 1931. – 174 с.

4. Петутіна О. О. До історії візуальної «Енеїди» / О.О. Петутіна // Філософія в сучасному світі: Матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару, 17–18 листопада 2017 р. / Ред. кол. Я. В. Тарароєв,

А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова. – Х.: ЦОП «Точка». – 2017. – С. 173–178.

5. Порфирій Мартинович і сучасність / Матеріали до наук.-практ. конференції з нагоди 150-річчя з дня народження П. Д. Мартиновича // Упоряд. К. Черемський, О. Савчук, Н. Божинський. – Х.: Харк. обл. центр народної творчості, 2006. – 47 с.

6. Таранушенко С. П. Д. Мартинович. Нарис про життя і творчість / С. Таранушенкою – К.: Держ. видав. образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1958. – 46 с.

КУЛЬТУРА ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА, ТРАДИЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНІСТЬ

Салітра Н. В.

*Національний технічний університет України «КПІ» ім. І. Сікорського,
Київ*

Територія південних українських земель – Подніпров'я і Побужжя – стала місцем, де виникло козацтво, яке посіло важливе місце в історії українського народу. Слово козак східного походження. Воно означало «вільний воїн», «вільна людина». В розумінні – «вільна людина, незалежна від феодала й уряду» – слово козак і закріпилося на Україні.

Головним джерелом, з якого формувалося козацтво, було місцеве населення, котре, незважаючи на постійну загрозу з боку татар, жило на території південної України і середнього Подніпров'я, та втікачі, переважно селяни, із західної та північної України, які, рятуючись від покріпачення, тікали в ці малозаселені місця, де ще не було панського гніту. До козацьких ватаг, які вирушали в степи для занять промислами або й для нападів на татар, входили також міщани і навіть дрібні бояри. Козацькі ватаги не були постійними, після повернення з степів додому, в населенні місця, вони розпадалися. Перші згадки про українських козаків відомі з кінця XV ст. (1489, 1492, 1494, 1499 pp.).

«Обичаї запорозькі чудні, поступки хитрі, і більшою частю на насмішку схожі», оповідав столітній запорожець Микола Корж. І наводив ті різні чудні запорозькі «вимисли».

Існувала певна невідповідність між умовно «материковою» Україною і Запоріжжям. Вона полягала у протиставленні першої як «цивілізованої», а другого як «дикого». Наприклад, старий жарт січовиків про сплутання цапа з батюшкою, а церкви з копицею. У думках і народних піснях України частим є опис товариства запорожця, яке складалось з коня, люльки і вітру степового. Січ, через свої вибрики і легковажне ставлення до життя і смерті подекуди сприймалась сучасниками як щось напівязичницьке, культурні надбання Запоріжжя часто були просто незрозумілими «не січовикам». Незвичайно барвне і різнорodne було що-

денне козацьке життя. Різні мемуаристи й оповідачі переказали масу всяких оповідань, переказів, анекдотів про запорозьку старовину. Запорожці брили цілу голову й залишали тільки одну чуприну над лобом, оселедець; як ця чуприна виростала велика й довга, що аж заслонювала очі, то козак закладав її за вухо. Бороди не брили, а вусів не підстригали, але намазували чим-небудь і закручували вгору до очей; а як у котрого вирости дуже довгі вуса, то закручував їх і закладав аж за вуха — «це ставили собі за особливу козацьку славу і честь».

Курені будували з різаного дерева, бо Великий Луг був багатий у ліс. Курінь був уже просторий так, що містилося в ньому і пару сот народу; під стінами стояли столи, а довкола них лавки, на яких сідали козаки. Отаман мав місце під іконами, а ікони були багаті, і гарно оздоблені; перед ними висіли розкішні свічники і лампи. Кухарі «насипували» їду у великі дерев'яні, миски, вагани і ставили на кожному столі, а поруч з їдою всякі напитки у великих ведрах, а на них вішали коряки, дерев'яні черпаки, що, теж звалися «михайликами». Отаман сідав на першому місці, козаки довкола стола і починали їсти. В ті часи звичайні козацькі страви були: тетеря, рубці, галушки, риба «на стябло» (полумисок), свиняча голова до хрину, локшина і ін. По обіді всі козаки кланялися отаманові і один одному й дякували кухареві: «Спасибі, братчику, що нагодував козаків». Отаман виходив із-за стола і кидав гроша у карнавку (скриньку) і те саме робили й усі козаки; ці гроші діставав кухар і за них купував на базарі харчі, на другий день. Кухари варили їжу в окремих куріннях, не в печі, а на огнищі, кабиці, в мідяних або залізних казанах.

На окрему увагу заслуговує проблема церковно-релігійного життя запорозького козацтва. Релігійність і духовність були надзвичайно вагомими критеріями відбору в козацьке середовище, своєрідною візитівкою, самоідентифікацією козака як православного християнина й українця. Двічі на рік козаки вирушали на прощу до Києво-Печерського, Самарського, Мотронинського, Межигірського та інших православних монастирів. Запорожці надзвичайно ревно стежили за «чистотою» віри у своїх рядах. Як зазначає Д. Яворницький, у їхньому середовищі ніколи не було ні розкольників, ні лжевчень, заборонялися пропаганда чи сповідування іновір'я. Козаки за власний кошт утримували лікарні, шпиталі, різні інституції при монастирях, а також цілі церковні парафії, робили значні матеріальні внески у храми, прихожанами яких себе вважали.

Найшанованішими церковними святами були Різдво, Великдень, Покрова. Перед Великим постом було заборонено страчувати злочинців. Чітко окреслювались традиції індивідуальної релігійності – кожен козак мав носити при собі «тілесний» хрест, будь-яка важлива справа починалася лише після молитви. Всі найважливіші питання церковного життя, будівництва храмів вирішувались на загальновійськовій раді з участю всіх запорожців.

Козацька культура мала колосальний вплив на збереження і розвиток українства як такого. Український народ, що на короткий період вирвався з тенет вікової неволі, могутнім творчим сплеском закарбував торжество свободи і власну удаць, яка відобразилась у дивовижній різноманітності і містичній глибині української козацької культури

Отже, культура козацької держави була багатогранною і самобутньою. З плином часу вона увійшла як складова частина в духовне життя сучасної української нації. Художні вподобання, демократичні настрої козацького середовища визначили колорит козацького розвитку української духовної культури. Козацтво акумулювало величезний духовний досвід XVII–XVIII ст., відтак залишивши в культурній свідомості нашого народу найглибший слід.

Література

1. Іван Тиктор. Історія українського війська. – Львів, 1936.
2. Орест Субтельний. Історія України. – Київ, «Либідь». 1993.
3. Смолій В. А. (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2007.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kozactvo_ukrainske (останній перегляд: 14.10.2018).

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Северин Н.В., Северин В.Д.

*Національний технічний університет «ХПІ», Харків
Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харків*

Історію козацтва, головні напрямки дипломатії та зовнішньої політики гетьманських урядів, міжнародно-політичний статус Української козацької держави другої половини XVII – початку XVIII ст. досліджувала значна кількість вітчизняних та зарубіжних вчених. Теорії походження козацтва розробляли В. Антонович, М. Максимович, М. Дашкевич, І. Каманін, П. Куліш, М. Костомаров, М. Погодін, С. Соловійов, І. Болтін, Ф. Дворнік, М. Рябчук та ін.

Ґрунтовний аналіз теми козацтва здійснив український історик, етнограф, фольклорист, археолог, письменник, академік АН УРСР Д.І. Яворницький у 3-томній праці «Історія запорозьких козаків». Він надав глибоку характеристику Запорізького краю, політичного, військового укладу життя, побуту, звичаїв і культури, описав територію та кордони, природні умови Запорізької Січі [4]. Концепція Д.І. Яворницького стосовно виникнення та розвитку феномену запорізького козацтва, його ролі в історичній долі українського народу полягає у виділенні причин, що обумовили виникнення козацтва. Він

акцентує увагу на соціальних та економічних чинниках: процес обезземелення селян, що посилювався з року в рік, необхідність захищати свої класові інтереси з боку пануючих верств. Крім цього, – зовнішня загроза нападів кочовиків-татар, близькість вільних степів, етнографічні особливості, яким притаманна була така форма суспільного життя, як козацька община. Вчений наголошує, що Запорізька Січ відіграла визначну роль не лише в історії українського, але й інших європейських народів.

Український історик, академік М.С. Грушевський у 10-томній праці «Історія України-Руси» досліджує історію козацтва та його роль у формуванні нової української ідентичності. Він описує козацтво як питоме українське явище, підкреслюючи, що історія наддніпрянського козацтва – це частина історії українського народу. Вчений пояснює виникнення козацтва як третьої сили між Польсько-Литовською унією, з одного боку, та ординською державою – з іншого [3]. На його думку, поява козацтва є реакцією на набіги ординців наприкінці XV ст. на українські (в складі Речі Посполитої) прикордонні й навіть внутрішні землі, тому він бачить у козацтві позитивний імпульс. Вчений вважає, що козаки повинні були захищати інтереси польської та української шляхти. Інші історики дотримуються такої ж думки, обстоюючи факт необхідності захисту козацтвом своїх земель та народу від степових кочовиків – кримських татар, турків та від посягань поляків, у чому була зацікавлена і Росія, оскільки завдяки козацтву зовнішні вороги не доходили до її кордонів.

На думку американського історика Френсіса Дворніка, походження козацтва досі не з'ясоване, і стосовно його виникнення висувалося багато теорій (Г. Штекль, Д. Яворський, Д. Дорошенко, В. Голобуцький, Д. Бантиш-Каменський та ін.). Сама назва «козак», вважає він, запозичена з турецько-татарської мови. Турки називали цим словом вільну людину чи незалежного вояка, татари – мандрівного вояка або людей, що вели кочове життя в степах, займаючись грабунком та спустошенням [1, с. 413]. Ф. Дворнік вважає, що найбільшої могутності козацтво досягло протягом перших десятиліть XVII ст., у цей час сталися важливі зміни у цілях козацького руху. Якщо він спочатку мав виключно соціальний характер і козаків не цікавила релігія, то з цього часу вони стають захисниками православної віри, а в 1616 р. вільне запорізьке козацтво разом з гетьманом П.К. Сагайдачним було прийняте до православного братства, створеного в Києві для захисту православ'я.

Сучасний харківський дослідник С. Жеребкін розкриває своє бачення козацтва та теорії його походження. Він зазначає, що у другій половині XIV ст. на степовій території південного сходу почав зростати потік біженців із сусідніх слов'янських держав, які створювали невеликі поселення (хутори) спочатку в основному на правому березі Дніпра. Із цих біженців пізніше виникли знамениті українські козаки, що «прославилися своїм стремлінням до незалежності, войовничістю та суспільним устроєм,

який поєднував елементи анархії і строгої військової дисципліни» [2, с. 228]. С. Жеребкін вважає, що для надання українському козацтву офіційного статусу важливе значення мала спроба польських королів, починаючи від Стефана Баторія, організувати козаків як військову силу для захисту південних польських кордонів від татарських та турецьких нападів. Частина козаків була занесена до особливого списку (реєстру) і отримувала платню по суті за те, що проживала на небезпечній території. Польський, а потім російський уряди хотіли бачити в козаках надійних захисників з християнською свідомістю. На думку дослідника, тільки церква відігравала суттєву роль у соціальній організації козаків.

Сьогодні в Україні зрозумілий інтерес до феномена козацтва, оскільки воно відіграло значну роль не тільки у формуванні пізньосередньовічної української держави, а й у становленні матеріальної і духовної культури самого українського етносу. Воно виступало як національні збройні сили, було головним фундатором української держави. Досліджуючи його, ми збагачуємо наші історичні знання. Народ, який має складну, але гідну історію, пам'ятає і цінує своє минуле, заслуговує на гідне майбутнє.

Література

1. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Пер. з англ./ Ф. Дворнік. – Київ: Дух і літера, 2000. – 528 с.
2. Жеребкін С. Гендерные «политики идентификации» в эпоху козачества / С. Жеребкин // Гендерные исследования, 1998, № 1. – С. 228–252.
3. Рябчук М. Від Малоросії до України: принципи запізнілого націєтворення/ М. Рябчук. – Київ: Критика, 2000. – 303 с.
4. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах. Т. 2 / Д. І. Яворницький. – Київ: Наукова думка, 1990. – 558 с.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНІ СТОСУНКИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

Северин Н. В.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Проблема крос-культурних взаємин різних народів завжди викликає глибоку зацікавленість широкого кола вчених. Питання контактів між українською і польською культурами стало привертати систематичну увагу вже на початку ХІХ ст. внаслідок існування «української школи» в польській романтичній літературі. Проблему літературно-культурних стосунків України та сусідніх слов'янських народів досліджували М. Попович, Г. Грабович, М. Костомаров, І. Франко, Є. Маланюк, О. Білецький, В. Гнатюк

та інші вчені. Слід виділити чинники, які привертали увагу і стимулювали польських письменників до української тематики та мови, і навпаки.

Вже у XVII–XVIII ст. відомі факти цитування українських народних пісень. Їх не лише охоче слухали від лірників, кобзарів, дворових слуг і селян під час роботи та свят, але й виконували в панських колах. Українські мелодії «стали модними» серед поляків і «служили багатою темою для композиторів – таких як Козловський, Яронський, Завадський, Коморовський, Ясінський, Любомірський та інших. Народні пісні з мотивами українських пісень і композиції на їхні теми розкуповувалися нарозхват» [1, с. 255]. Українські пісні використовували в перекладі, в переробці або навіть в українському оригіналі.

Інтереси польської літератури набули особливого поширення і розвитку в епоху романтизму, коли посилено пропагувалися зв'язки творчості поляка з народом, з фольклорними і історичними традиціями. Звідси другим чинником служила природа України, її історична минувшина, багатства народної поезії, що були невичерпним джерелом тем, сюжетів, образів, поетичних вражень для творчої фантазії. Третім чинником виступала сама українська мова. Її називали гомерівською, ангельською, чудовою, мелодійною, захоплювалися її багатством, поетичністю. У 20–50-х роках XIX ст. набирає великого розвитку давня традиція культивування по магнатських і шляхетських дворах українського співу. Ідейно-політичні і соціальні тенденції зумовлювали звертання до українського матеріалу (Хмельниччина, гайдамаччина тощо).

Польські автори звертались до історичних подій, оспівували козацтво як лицарство волі, правди, справедливості і Запорозьку Січ як реальне втілення ідей демократизму і республіканізму. Вони показували позитивні героїко-патріотичні образи і мотиви. Найпопулярнішими серед польських поетів і письменників, які писали українською мовою, були Т. Падура, Я. Комарницький, А. Шашкевич, С. Осташевський, П. Свенціцький. Т. Падура закликав до братання українців з поляками в ім'я спільної боротьби з царизмом. С. Осташевський, живучи в Україні, збирав фольклор, вивчав мову, побут, цікавився українською літературою, творчістю І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, їх вплив помітний у його казках. Г. Яблонський називав українську мову рідною, друкував вірші і статті в українській газеті «Дневник руський», що виходила у Львові. У ній він видав вірш «Мученикам вольності з р. 1847», присвячений кирило-мефодіївцям.

Українською мовою друкувалися в польських виданнях I пол. XIX ст. й інші автори. Традицію звертання до української тематики розвиває П. Свенціцький у роки навчання в Київському університеті. Він стає актором українського театру в Галичині (1864 р.), популяризує і пропагує українську культуру в польських виданнях. У 1866 р. Свенціцький організував двомовний польсько-український журнал «Село»,

в якому пропагувалося зближення і співробітництво на засадах рівності, взаємодопомоги і взаємопізнання обох народів. У журналі друкувалися в оригіналі твори Шевченка, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та українські твори Свенціцького. І. Франко оцінив байки Свенціцького українською мовою як «гарну пам'ятку ... в нашій літературі». Спільною рисою всіх польських творів було сприйняття української сфери не як чужої, а як своєї. Важливим моментом в українсько-польських літературних взаєминах було возвищення України як спадкоємиці Київської Русі над Польщею, зіпсованою іноземними впливами і радикальною думкою.

Вплив польської культури на українську також був великий. Польська мова була впливовою і вживалася видатними письменниками (Потієм, Барановичем, Прокоповичем) та визначними політичними діячами – Мазепою, Хмельницьким. Польська література надавала моделі у жанрі ліричної та епічної поеми, призначалася для творів високого стилю. Найбільш показовий приклад – білінгвізм української літератури (вживання польської мови у творах космополітичного і високого стилю). У Києво-Могилянській академії навчали писати поезії «слов'янською» і польською мовою.

На українське письменство великий вплив здійснив Адам Міцкевич: на Гулака-Артемівського, Боровиковського, Шевченка. Вірш Шевченка «Ще як були ми козаками» стверджує приязнь між українським і польським народом. А поема «Гайдамаки» стала першим твором після «Історії Русів» про польсько-українське минуле і сподівання на краще майбутнє. «Книга буття українського народу» М. Костомарова – це своєрідний переклад-адаптація Міцкевича «Закон божий», він визначав ідеологічну платформу Кирило-Мефодіївського братства.

У другій половині XIX ст. зростає зацікавленість польською сферою. П. Грабовський, І. Франко, Леся Українка займаються перекладами польських письменників. Куліш і Франко прагнуть посилювати контакти України з Польщею з метою об'єднати розрізнені половини в одне ціле. Франко мав спільні проекти з Ожешковою, Жеромським, Кшивицьким, Немоєвським та ін., брав активну участь у політичному житті Польщі. Найобдарованішим перекладачем польської літератури на українську був М. Рильський, його переклади «Кримських сонетів» і «Пана Тадеуша» Міцкевича отримали загальне визнання поетів і читачів. Отже, українсько-польські культурні взаємини – це вагоме історико-культурне явище, цікаве як своїми коренями, генетичними джерелами, так і місцем та роллю в літературному процесі.

Література

1. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури / І. Франко. – Львів: Вид-во Укр.-рус. видавницької спілки, 1980. – 444 с.

ЕТНОМОВНІ НАСЛІДКИ РОСІЙЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Скляр В. М.

Національний технічний університет «ХПІ», Харків

Сучасна Україна є не лише посттоталітарною, але й постколоніальною країною. На етномовну ідентичність населення сучасної України інерційний вплив продовжують мати етномовні процеси попередньої доби бездержавності. В умовах бездержавності чужинецькі держави обмежували розвиток української ідентичності та проводили політику мовної та етнічної асиміляції українства. Особливо активно цю політику здійснювала російська влада. Російщення України – це послідовна політика російської окупаційної влади (як царської, так і радянської), спрямованої на повне підпорядкування України та українства, з метою поглинання шляхом асиміляції та перетворення його в частину «руського міра».

Головним результатом цих процесів в Україні, насамперед в урбаністичному середовищі, стала деукраїнізація. Її безпосереднім проявом стало зниження питомої ваги українців та україномовного населення серед загальної чисельності населення України. І, навпаки, рівень частки росіян та російськомовного населення невпинно зростав. Тобто, фактично зміни етномовного складу населення України за часів бездержавності, насамперед за радянської доби, означали не що інше, як заміну українців та україномовного населення на росіян та російськомовне населення. Такі зміни стали безпосереднім результатом становища українців в Україні як масового етносу (підпорядкованої більшості), а росіян – як домінантної меншості.

У добу бездержавності України на зміни етнічного складу та мовної структури її населення впливали не лише природний приріст чисельності українців та росіян, але передусім міграції, а також процеси мовної та етнічної асиміляції українства. Радянська міграційна політика «обміну кадрів» призвела до масового переселення українців за межі України, насамперед у кліматично несприятливі північні та східні регіони Росії, де вони внаслідок етнічної асиміляції вже в другому поколінні перетворювалися на росіян не лише безпосередньо в Росії, але й в інших союзних республіках. Навпаки, на територію України, насамперед до урбаністичного середовища масово переселялися росіяни.

Як свідчить аналіз статистичних матеріалів переписів, протягом 1970–1989 рр. за приростом чисельності як у відносних, так навіть і в абсолютних показниках українці у цілому в Україні поступалися росіянам. Тобто, загальна чисельність всього населення України зростала переважно не за рахунок українців, а якраз за рахунок росіян. Тому, рівень частки українців в етнічному складі населення України поступово, але неухильно

скорочувався на тлі помітного зростання рівня частки російської етнічної меншини.

Особливо активно зростала чисельність росіян в абсолютних показниках у Криму, Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях, а також у Києві. До того ж, на пів-острові за 1959–1989 рр. їхня чисельність навіть подвоїлася. Понад половина всіх росіян в Україні зосереджувалася в Криму та Донбасі, і це більше, ніж в інших 22-х областях та Києві разом взятих. Масове заселення росіянами Криму та Донбасу, насамперед урбаністичного середовища, переконливо свідчить про те, що ці етнічні землі України за радянських часів поступово перетворювалися на російські.

У 19-ти областях, а також у Києві, серед росіян переважали мігранти з Росії. Для переважної більшості мігрантів їхньою історичною Батьківщиною назавжди залишається країна походження. Це ще раз переконливо засвідчує, що масове заселення України росіянами було зовсім не випадковим, а стало результатом цілеспрямованої міграційної політики радянського режиму. Попри це, в жодній із областей України росіяни не склали абсолютної більшості серед усього населення. І лише серед міського населення Криму, і то за рахунок мігрантів, росіяни становили абсолютну більшість, а серед сільського населення пів-острова – відносну більшість.

Фактично реалізувався принцип «Хай живе росіянин в Україні, а українець – на Сахаліні». Тому не випадково, чисельність росіян в самій Російській Федерації за 1926–1989 рр. менше, ніж подвоїлася, а в Україні зросла майже вчетверо, з 2,9 млн. осіб до 11,3 млн. осіб. А найвищим рівень частки українців серед усього населення у 1989 році спостерігався серед усього населення півночі Росії: Мурманської, Тюменської, Магаданської областей та АР Комі. Тобто, російська влада традиційно використовувала українців для освоєння кліматично несприятливих північних районів.

На відміну від країн Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення стали результатом масового заселення цих країн росіянами та зросійщеними за мовою представниками інших етносів, у тому числі й українцями, в Україні за радянських часів досить ефективним засобом стало поєднання масових міграцій з асиміляційними процесами в середовищі українців. Ці процеси найбільш активно відбувалися в містах, незважаючи на перевагу за чисельністю українців серед усього населення. Мовна асиміляція (зросійщення) українців була лише перехідним етапом до їхньої етнічної асиміляції – перетворення на росіян.

Варто підкреслити, що протягом 1959–1989 рр. мовна структура населення України змінювалася не на користь україномовного, а на користь російськомовного населення. За цей час приріст чисельності

україномовного населення як у відносних, так і в абсолютних показниках досить істотно поступався російськомовному населенню, відповідно, 8,86 % (2 709 600 осіб) та 66,12 % (6 726 165 осіб). Частка україномовного населення серед приросту загальної чисельності населення України за цей час складала лише 28,27 %, а рівень частки російськомовного населення досягав 70,19 %.

Отже, загальна чисельність всього населення України за 1959–1989 рр. зростала переважно за рахунок російськомовного, а не україномовного населення. Тобто, відбувалося інтенсивне російщення України. Особливо активно відбувалася заміна україномовного населення на російськомовне в Донбасі.

ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЛОБОЖАНЩИНИ У ТВОРАХ Д. І. БАГАЛІЯ Соломін С. В.

Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова

Історія Слобожанщини посідає значне місце у науковій творчості академіка Д. І. Багалія. Вивченню історичного розвитку цього регіону України він присвятив приблизно 100 монографій, статей, рецензій, заміток, які у сукупності охоплюють весь період його історичного існування.

Д. І. Багалій поклав початок систематичному науковому дослідженню історії Слобожанщини. На відміну від своїх попередників, він мав певний план вивчення історії краю, який передбачав фундаментальне дослідження проблем соціально-економічного і культурного розвитку [3, с. 58].

Однією з головних тем у науковій творчості вченого є тема слобідської культури. Д. І. Багалій всебічно вивчав як матеріальну, так і духовну культуру рідного краю. Культурна проблематика знайшла свій прояв у численних працях ученого, зокрема, у «Нарисах історії колонізації та побуту степової окраїни Московської держави», «Історії міста Харкова за 250 років його існування», «Історії Слобідської України».

Дослідження розвитку слобідської культури Д. І. Багалій поєднував з активною громадською та просвітницькою діяльністю. Він брав участь у роботі цілого ряду культурно-просвітницьких установ Харкова: історико-філологічного товариства, товариства з розповсюдження письменності, Харківської громадської бібліотеки.

Вивчаючи матеріальну та духовну культуру Слобожанщини, Д. І. Багалій основну увагу приділяв історії заселення краю, розвитку його економіки, освіти, діяльності православної церкви, традиційному побуту населення. В його працях цим темам присвячено окремі розділи.

Автор аналізує соціальне та економічне становище, побут різних станів населення: козацтва, міщанства, селянства. Д. І. Багалій зазначає, що переселенці «цілком перенесли у Слобожанщину свій національний український побут і виявили його у всіх сторонах свого національного життя, підтримували його й почали жити таким побутом в Слобожанщині, яким жили в Задніпрянщині». Мешканці краю «відділяли себе од великоросіян також, як і великоросіяни признавали за ними право на їх українські звичаї; себто на їх національну самосвідомість» [1, с. 162–163]. Цей край став місцем активної і плідної культурної взаємодії двох народів, адже «... з усіх українських земель Слобідська Україна була найтісніше і найщільніше зв'язана з Москвою, в її устрої й культурі ми бачимо і українську, і російську стихію, що існували поруч одна з одною на її території» [1, с. 10].

Під час господарського освоєння Слобідської України, в середині та другій половині XVII ст. різниця в майновому стані, «обставинах життя», слобожан, на думку автора, залежала від заможності людини і була не більша, ніж між заможними і бідними селянами, «схожими в основі свого побуту» [1, с. 162]. Проте, вже тоді існували великі земельні володіння козацької старшини, зокрема, маєтки харківського полковника Ф. Шидловського. З часом різниця у майновому стані та побуті збільшувалася.

Велике значення в житті мешканців краю мала освіта. На Слобожанщині існувала ціла мережа початкових церковних парафіяльних шкіл. Так, згідно з переписом 1732 р. на території чотирьох з п'яти слобідських полків (окрім Острогозького) діяли за неповними даними 124 подібні школи при загальній кількості населення 303112 осіб. Отже, одна школа приходилася на 2524 мешканці. Кількість учителів-дячків та їх помічників складала 372 особи. Це свідчило, на думку Д.І. Багалія, про велику прихильність населення до народної освіти, яке усіляко підтримувало ці школи. Навчання тривало 3 роки, учні отримували лише основи знань. Серед них були представники всіх станів суспільства. Чимала роль в освіті належала так званим мандрівним вчителям, які викладали в різних школах краю [1, с. 188–193].

У 1727 р. за сприяння белгородського єпископа Є. Тихорського у Харкові було відкрито Колегіум для підготовки осіб духовного звання, який став просвітницьким центром Слобожанщини та одним з провідних навчальних закладів Російської імперії. Його вихованці вивчали декілька іноземних мов, піїтику, риторіку, філософію, богослов'я тощо. Кількість учнів Колегіуму сягала 500 осіб. Згодом при ньому створено так звані «додаткові класи» («прибавочные классы»), де викладали математику, історію, географію, малювання та інші науки. З Колегіумом пов'язані імена його випускників - видатних діячів української та російської культури: М.І. Гнедича, М.Т. Каченовського, Є.Г. Базилевича, М.І. Кова-

линського. У цьому навчальному закладі деякий час викладав видатний український філософ Г.С. Сковорода [1, с. 193–197].

Духовне життя переселенців-слобожан було нерозривно пов'язано з православною вірою. Мешканці краю невдовзі після заселення нових територій будували нові православні церкви та монастирі, організовували релігійні братства й парафії. Активну участь у релігійних справах брали, зокрема, і представники козацької старшини. Серед них полковники: Г. Донець, Г. Кондратьєв, Г. Квітка, М. Васильєв. Полковник І. Штепа, заснувавши Краснокутський монастир, став також і його ігуменом на ім'я Іоаннікій [1, с. 178].

Одним з центрів релігійного життя Слобожанщини був Харків. За даними Д.І. Багалія, у 1724 р. у нашому місті налічувалося 10 церков і парафій на 1340 дворів. Серед них Успенський собор, Покровська, Миколаївська, Троїцька, Благовіщенська церкви та інші [1, с. 182, 186].

У Харкові, як і в інших містах та селищах Слобожанщини, активно діяли православні братства. На відміну від подібних громадських організацій, створених у інших регіонах України, вони займалися переважно благодійницькою та просвітницькою діяльністю, зокрема, збором коштів, влаштуванням церковних свят. Окрім того, братства створювали шпиталі, призначені для догляду за старими людьми та каліками, що перебували при Успенському соборі, Троїцькій церкві. Існувала також жіноча спілка «сестриць мироносиць» [1, с. 184–186].

Досліджуючи матеріальну та духовну культуру краю, Д.І. Багалій виділяв специфічні риси характеру слобожан, такі як працелюбність, релігійність, хоробрість, веселість. Вони не були схильні до тяжких злочинів, не зловживали алкоголем, поважали владу, проте не мирилися з несправедливістю [1, с. 173–175]. Саме такі мужні люди своєю наполегливою працею створили в Дикому полі нові міста та селища, відстояли їх у збройній боротьбі з ворогом.

Отже, у працях академіка Д.І. Багалія відкривається особливий світ культурного життя мешканців Слобожанщини. Вони дають чітке уявлення про розвиток матеріальної та духовної культури краю протягом середини XVII – початку XX ст. і допомагають нам краще зрозуміти його історію, сучасний стан та перспективи подальшого розвитку.

Література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Передмова, коментар В. В. Кравченка / Д. І. Багалій. – Харків: Дельта, 1993. – 256 с.
2. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). Ист. монография. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. В 2-х т. Т. 1. – Репринт. изд. – Харьков, 1993. – 572 с.
3. Кравченко В. В. Д. И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / В. В. Кравченко. – Харьков: Изд-во «Основа»

при ХГУ, 1990. – 176 с.

4. Помазан І. О. Мандровані дяки як феномен культурного та освітнього простору Слобожанщини у баченні Д. І. Багалія / І. О. Помазан // Багаліївські читання в Народній Українській академії: Програма і матеріали VII Багаліївських читань, Харків, 7 листопада 2006 р. – Харків: Вид-во НУА, 2006. – Ч. 7: Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – С. 43–46.

5. Репринцева Л. П., Смирнов А. И., Соломин С. В. Д. И. Багалей как историк культуры Слобожанщины / Л. П. Репринцева, А. И. Смирнов, С. В. Соломин // Багаліївські читання в Народній Українській академії: Програма і матеріали VII Багаліївських читань, Харків, 7 листопада 2006 р. – Харків: Вид-во НУА, 2006. – Ч. 7: Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – С. 48–49.

6. Телуха С. С. Висвітлення діяльності харківського духовенства у працях Д. І. Багалія / С. С. Телуха // Багаліївські читання в Народній Українській академії: Програма і матеріали VII Багаліївських читань, Харків, 7 листопада 2006 р. – Харків: Вид-во НУА, 2006. – Ч. 7: Д. І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – С. 40–42.

ЗМІСТ

Кіпенський А. В. ХАРКІВ В ПОЛУМ'І ВОЄННИХ РОКІВ: 1941–1943	3
ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ АНТРОПОСФЕРИ ТА ТЕХНОСФЕРИ	
Білецький І. П. ФЕНОМЕН ПОСТМОДЕРНУ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМ ФІЛОСОФУВАННЯ	23
Васильєва Л. А. ЗАТРЕБУВАНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПУБЛІЧНОСТІ В СУЧАСНИХ СОЦІОКОМУНІКАТИВНИХ УМОВАХ	26
Ганич К. ТЕОРЕТИЧНА ФІЛОСОФІЯ І. КАНТА	29
Гаряева А. М., Муренко Е. Л. ИНТЕЛЛЕКТ КАК ОБЪЕКТ ФИЛОСОФСКОГО ИЗУЧЕНИЯ. ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ О СТРУКТУРЕ ИНТЕЛЛЕКТА	30
Глущенко Е. В. СПЕЦИФИКА ОБЪЯСНЕНИЯ НА ОСНОВАНИИ НАМЕРЕННОГО ДЕЙСТВИЯ РИЧАРДА СУИНБЕРНА	34
Годзь Н. Б. ТЕХНОСФЕРА ТА ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ З ПОГЛЯДУ КОНЦЕПЦІЇ «ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУТУРОЛОГІЇ»	36
Годзь Н. Б., Ситников П. А., Крахмалев А. В. ФИЛОСОФСКИЙ ВОПРОС ПРИМЕНЕНИЯ СВАРОЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЕ	39
Гомілко О. Є. ФІЛОСОФІЯ У ВИКЛИКАХ ЦИФРОВОЇ ДОБИ ЯК ПРАКТИЧНА ЛЕГІТИМАЦІЯ ВІРТУАЛЬНОГО	42
Городыская О. Н. ТЕХНІЧНИЙ ВИМІР АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	43
Дмитренко М. Й. МОДЕРН І ПОСТМОДЕРН: КОМПЛЕМЕНТАРНІ ВЕРСІЇ ПРИЧИН КРИЗИ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ	45
Дольська О. О. КРИЗА МЕТАФІЗИЧНОГО ДИСКУРСУ: ПОШУКИ НОВОЇ ОПЦІЇ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ	49
Дороніна Ю. А. КУЛЬТУРА І ДУХОВНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	53
Дубняк З. ПОСТ-ПРАВДА, МОРАЛЬ І ПРОФЕСІЯ	54
Дышкант Т. Н. О ЗНАЧЕНИИ ПОДТЕКСТА В КУЛЬТУРОЛОГИИ	57
Жеребятнікова І. В. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД	59

Количева В. Т., Даніл'ян В. О. ГЕШТАЛТ В ЕСТЕТИЧНІЙ СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ	63
Корабльова Н. С. «КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАУК» І СТАНОВЛЕННЯ НЕ-ЄВРОПЕЙСЬКОГО СВІТУ	64
Кунденко Я. Н. СПЕЦИФІКА ПИСЬМОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	68
Лігус М. В. ПЕРФОРМАНС ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ.....	70
Лобас В. В. ФИЛОСОФИЯ НЕДВОЙСТВЕННОСТИ В ТАЙТТИРИЯ УПАНИШАД (НА ПРИМЕРЕ МОДЕЛИ ПАНЧА КОША).....	72
Маліков В. В. МЕТОД «ЖИВОЇ БІБЛІОТЕКИ» У КОНТЕКСТІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ІНТЕРКУЛЬТУРАЛІЗМУ В УКРАЇНІ.....	75
Мельник Е. А. ДО ФЕНОМЕНУ SELFIE У СУЧАСНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ	79
Мищенко В. И., Кальницький Э.А. ФИЛОСОФИЯ ОПТИМИЗМА: ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА ДУХОВНОГО БЫТИЯ.....	84
Мурадян В. Г. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ	84
Панков Г. Д. ОСНОВНІ КОНТУРИ СО-ПРИСУТНОСТІ ВІЧНОСТІ ТА ЧАСУ	86
Пономарьов О. С., Харченко А. О. АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ ОСВІТИ	89
Потоцька Ю. І. ЛЮДИНА І ВЛАДА: АНТИРЕПРЕСИВНІ СТРАТЕГІЇ У ФІЛОСОФІЇ М. ФУКО І Ж. ДЕЛЬОЗА.....	93
Проценко О. П., Солошенко І. М. КУРАТОРСТВО И ЕГО ЭТИЧЕСКАЯ ЗАДАННОСТЬ В СТРАТЕГИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ УКРАИНЫ	95
Россихин В. В., Яковенко М. Г. СОЦИАЛЬНО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ XXI ВЕКА И НЕОБХОДИМОСТЬ ИХ СИСТЕМНОГО ФИЛОСОФСКОГО	98
Смоляга М. В., Старикова Г. Г. К ВОПРОСУ О СМЕНЕ ПАРАДИГМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ НАУКИ	100
Тараров Я. В. СОЦИАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦИОННАЯ ФУНКЦИЯ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	101
Тверезовська К. МОРАЛЬ У ТВОРЧОСТІ СОКРАТА	104
Титар О. В. РАЦІОНАЛІЗМ МОДЕРНУ ЯК НОВА ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ОСВІТИ ОСОБИСТОСТІ	106
Фидровская М. Г. ЛЮБОВЬ И ОБЩЕСТВО.....	108

Чаплигін О. К., Сук О. Є. ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ТЕХНІКИ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ СУЧАСНОЇ ФАЗИ ТЕХНОГЕНЕЗУ	110
Чхеайло І. І. ОБРАЗ УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ ОЧИМА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ	112
Шаблевская И. Ю., Семко М. А. НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО НЕМЕЦЬКОГО ФІЛОСОФА ИММАНУИЛА КАНТА В АФОРИЗМАХ О ЖИТЕЙСКОЙ МУДРОСТИ	115

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Бойченко М. І. ЛЕГІТИМАЦІЯ ТА ДЕЛЕГІТИМАЦІЯ: ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ ...	118
Вергун В. Г. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА.....	120
Владленова И. В. ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	123
Гаєвая О. В. РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ДЕРЖАВІ НА ПРИКЛАДІ ФАКТІВ БІОГРАФІЙ СПІВВІТЧИЗНИКІВ	126
Дзьобань О. П. МОРАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ	129
Жданенко С. Б. ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВ ЛЮДИНИ.....	132
Калиновський Ю. Ю. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ДОРОГОВКАЗИ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	135
Качурова С. В. СОВРЕМЕННОЕ ПРАВОВОЕ СОЗНАНИЕ И ТЕМПОРАЛЬНОСТЬ ИДЕОЛОГИИ	138
Конотопенко О. П. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В СИСТЕМІ НАУК.....	141
Кривенко І. Л. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА	144
Кузьменко О. В. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	146
Лисенко А. М., Лисенко І. В. ХАРАКТЕРИСТИКА ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ЗА ЛІНІЄЮ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	149
Мелякова Ю. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ РОЗУМІННЯ СУЧАСНОГО ПРАВА.....	153
Нечипоренко В. О. ІНСТИТУЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ТА ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД	155
Перевалова Л.В. РОЗУМІННЯ СВОБОДИ В ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ВЧЕННЯХ	158

Трофименко В. А. ДО ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ НОРМ ПРАВА: РАЗНОМАНІТНАСТЬ ДЖЕРЕЛ ЯК ВИРАЗ ПОЛІВАРИАНТНОСТІ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ У ПРАВІ	162
Чаплик О. І. ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ	165
Чмихун С.С. ПРИМУС І НАСИЛЬСТВО: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ	168

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ І СУЧАСНІСТЬ

Гайдамачук О. В. HUMAN AND ROBOT IN THE CIRCLE OF IDENTIFICATION AND ETHICS QUESTIONS	171
Євсєєв С. Є., Тодріна І. В. РИНКОВІ НОВАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА	174
Загрійчук І. Д. МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	176
Некряч О. В. М.КОСТОМАРОВ: КОНГЛОМЕРАТ ДУХОВНОЇ СТІЙКОСТІ ТА НЕСХИТНОСТІ	179
Петутіна О. О. КОЗАЦЬКИЙ СВІТ В ОБРАЗОТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ П. Д. МАРТИНОВИЧА	182
Салітра Н. В. КУЛЬТУРА ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА, ТРАДИЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНІСТЬ	188
Северин Н. В., Северин В. Д. ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА	190
Северин Н. В. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ КУЛЬТУРНІ СТОСУНКИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД	192
Скляр В. М. ЕТНОМОВНІ НАСЛІДКИ РОСІЙЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	195
Соломін С. В. ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ СЛОБОЖАНЩИНИ У ТВОРАХ Д. І. БАГАЛІЯ	197